

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

AYET VE HADİSLERİN IŞIĞINDA İMSAK VAKTİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Emin ŞAHİN

Sivas
Şubat 2018

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

AYET VE HADİSLERİN IŞIĞINDA İMSAK VAKTİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Emin ŞAHİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Sivas
Şubat 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Başlığı : Ayet Ve Hadislerin Işığında İmsak Vakti
Savunma Tarihi : 15/01/2018
Danışmanı : Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı

: Prof. Dr. Sabri ERGURHAN

Üye

: Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Üye

: Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Muhammed Emin ŞAHİN tarafından hazırlanan Ayet Ve Hadislerin Işığında
İmsak Vakti başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

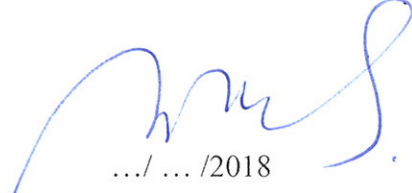
Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntılaadığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../2018

Muhammed Emin Şahin

ÖNSÖZ

Kainatı hayranlık verici bir nizam üzere yaratan, Ay ve Güneş'i bir hesap üzere var edip onlar için şaşmaz ölçüler koyan Rabbimize sonsuz hamd-ü senalar olsun.

Alemlere rahmet olarak gönderilen ve ibadetleri vakitleriyle birlikte beyan eden efendimiz Hz. Muhammed'e, (sav) onun aline, ashabına ve kıyamete kadar onun yolundan gidenlere salat ve selam olsun.

İslam dininde Allah, ibadet edilmeye en layık olan yegane varlık; insan, Allah'a ibadet etmek için yaratılan varlık; yeryüzü, bir mabed; dünya, ay ve güneş ise ibadet vakitlerini haber veren birer alamettir. İnsanoğlunun yaratılış gayesi ibadet olduğundan, onun hayatı da ibadet ve ibadet vakitleri etrafında tanzim edilmiştir. Bu açıdan hem ibadetler hem de ibadet vakitleri insanoğlunun yaratılış gayesi kadar önem taşımaktadır. İnsanı her yönüyle mükemmel bir nizamda yaratan Allah Teala, onun beden ve ruh sağlığı için ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini karşılamak için bir takım prensipler vazetmiştir. Bu bağlamda ibadet olarak ne yapması, nasıl yapması, ne zaman yapması gerektiğini belirlemiş ve en uygun şekilde ibadet etmeyi emretmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, ibadetler teabbudidir. Bir diğer ifadeyle mahiyeti, nasıl, ne zaman, ne miktarda ve ne şekilde eda edileceği Yüce Yaratıcı tarafından tayin ve tespit edilmiştir. İbadetlerimizi şari tarafından tayin edilen vaktinde yerine getirmeye eda, vakti çıktıktan sonra yerine getirmeye ise kaza denilir. İbadetlerimizin yüce yaratıcı nezdinde geçersiz bir amele dönüşmemesi için ibadetlerimizi tayin edilen zaman zarfında eda etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda mükellef olan her bireyin ibadet vakitlerini doğru bir şekilde tespit etmesi ibadetin makbul olmasının şartıdır. İbadetlerimizin bazısının vakti güneşin hareketlerine bağlanırken, bir kısmının vakti de ayın hareketlerine bağlanmıştır. Bizimde çalışmamızın konusunu teşkil eden “imsâk vakti” meselesi güneşin hareketlerine bağlanan ve eş zamanlı olarak yatsı namazının son vakti, sabah namazının ilk vakti ve oruçlu kişi için imsâk etme zamanı olması bakımından müşterek bir vakti kapsamaktadır. Mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınan ibadetlerden bazılarının tespiti kolay iken bazılarının tespitinde bir takım zorluklar bulunmaktadır. İşte çalışacağımız imsâk vakti konusu da tespitinde bir takım zorluklar bulunan bir zaman dilimidir. İmsâk vaktinin tayin ve tespiti ilk bakışta fıkıh alanına ait bir konu gibi görünse de özünde hadis-i şeriflerin aydınlattığı ve açıkladığı bir konudur. Gerek fıkıh gerekse tefsir sahasında imsâk vaktinin tayin ve tespitine ışık tutabilecek şer'i ve bilimsel çalışmalar mevcuttur. Ancak imsâk vaktinin zamansal boyutunu hadisler bağlamında ele alan müstakil bir çalışmaya

rastlayamadık. Bu sebeple birden fazla ibadetin müşterek vakti olan imsâk vaktini hadisler bağlamında ele almayı ve güncel yaklaşımları bu ekseninde değerlendirmeyi konu edindik.

Çalışmamız bir giriş ve iki ana bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında imsâk vaktinin tespitine ışık tutacak ve konunun ele alındığı asıl bölümlerde sıklıkla üzerinde durulacak olan kavramların terim ve ıstılah anlamları açıklanmıştır. Birinci bölümde imsâk vaktinin naslar çerçevesinde tahlili yapılmaya çalışılmış. İmsâk vaktini tayin eden ayetler nüzul sebepleri ile birlikte değerlendirilmiş, yine aynı bölümde imsâk vaktine doğrudan temas eden Bakara Suresi 187. ayetteki mücmel ibarenin hadis-i şerifler ekseninde izahatı ve değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Birinci bölüm mezhep imamlarımızın konu hakkındaki görüşlerine yer verilerek tamamlanmıştır. İkinci bölümde imsâk vaktinin bilimsel olarak karşılığı, imsâk vaktinin müşahede yoluyla tespitinin yapılıp yapılamacağı, yapılamadığı durumlarda bilimsel verilere itibar edilip edilemeyeceği ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışma, her iki bölümde ele alınan konuların özetlenip, genel kanaatlerimizi paylaştığımız sonuç bölümüyle neticelendirilmiştir.

Çalışma konusunun tespitinden son şeklinin verilmesine kadar, her aşamada yardımlarını, ilmi ve fikri desteğini esirgemeyen ve danışmanlığımı üstlenme nezaketinde bulunan değerli hocam Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM'a en kalbi şükranlarımı arz ediyorum. Gerek ders döneminde gerekse tez aşamasında yardımlarından istifade ettiğim Doç. Dr. Sami ŞAHİN ve Doç. Dr. Ali YILMAZ hocalarıma, tezin mizanpajında yardımcı olan Ali ÇINKI'ya, bilgi, belge ve kaynak temini hususunda yardımlarını esirgemeyen bu çalışmada emeği bulunan tüm kurum ve şahıslara ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Bu tezin ve tüm eğitim hayatımın manevi rehberliğini üstlenen muhterem babama, anneme, aileme ve kıymetli eşime de teşekkürü yerine getirilmesi gereken bir borç bilirim.

Allah'ın yardımıyla vücut ve niyahet bulan bu çalışmayı, dua hazinem Şazigül ŞAHİN ile göz aydınlığı kızım Amine Zümra ŞAHİN'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	xi
A. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	xi
B. Araştırmanın Kaynakları	xi
GİRİŞ	1
İMSÂK VE İMSÂK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	1
a. İmsâk.....	1
b.Fecir	1
c.Vakit	3
d.Sahur.....	4
e.Leyl.....	4
f.İhtiyat	4
g.Subh / Sabah	5
h.Gales	5
ı. Hayt	6
i. Tebeyyün	6
BİRİNCİ BÖLÜM	7
İMSÂK VAKTİNİN NASLARDAKİ YERİ	7
1.1. Âyetler Işığında İmsâk Vakti.....	10
1.1.1. Bakara Suresi, 187. Ayet.....	11
1.1.1.1. İmsâk Vaktini Tayin Eden Ayetin Nüzul Sebebi	11
1.1.1.2. Ayetteki Mücmelliğin Beyanı	13
1.1.1.3. “Mine’l-Fecr” Lafzının Manaya Etkisi	14
1.1.1.4. Ayetten Çıkarılan Hükümler	17
1.1.2. İsrâ Sûresi 78. Ayet.....	18
1.1.3. Nur Suresi 58. Ayet.....	20
1.1.4. Fecr Suresi 1. Ayet.....	21
1.1.5. Kadir Suresi 5. Ayet.....	21

1.2. Hadisler Işığında İmsâk Vakti	22
1.2.1. Lafzî Anlayışlar ve Hz.Peygamber'in Mecaz Yoruma	
Yönlendirmesi	24
1.2.1.1. İmsâk Vaktini İplerle Belirleme	25
1.2.1.1.1. Ayaklara İp Bağlama (Sehl bin Sâ'd Hadisi)	25
1.2.1.1.2. Yastık Altına İp Koyma (Adî bin Hâtim Hadisi)	26
1.2.1.1.3. Sehl Hadisi ve Adi bin Hâtim Hadisinde Beyanın Varlığı.....	27
1.2.1.1.4. Adî bin Hâtim Olayı ile Ayetin İniş Tarihinin Uyuşmazlığı...	27
1.2.1.1.5. Sehl bin Sâ'd Hadisi ile Adî bin Hâtim Hadislerinin	
Uzlaştırılması (Cem'i).....	28
1.2.1.6. Mecâzî Yorumlarda İmsâk Vakti	30
1.2.1.7. Bilâl-i Habeşî'nin İlk Ezanı, İbn Ümmi Mektûm'un İkinci	
Ezanı Okuması.....	31
1.2.1.7.1. Abdullah İbn Ömer Hadisi	31
1.2.1.8. İbn Ümmi Mektûm'un İlk Ezanı, Bilâl-i Habeşî'nin İkinci	
Ezanı Okuması.....	33
1.2.2. Bilalin Ezanı Sizi Sahurunuzdan (İmsâk Etmenizden) Alıkoymasın	
Hadisi.....	34
1.2.2.1. Semura bin Cündeb Hadisi	34
1.2.2.2. Abdullâh b. Mes'ûd Hadisleri	34
1.2.3. Fecri Tanımlayan Hadisler	36
1.2.4. Sahurun Fazileti Ve Geciktirilmesi İle İlgili Hadisler	37
1.2.4.1. Sahur Yemeğiyle İlişkili Oluşu	39
1.2.5. Sahur İle Sabah Namazı Arasındaki Süre Ne Kadardır?	39
1.2.5.1. Camiye Gitme-Sünneti Kılma Aralığı Hadisleri	40
1.2.6. Elli Ayetlik Aralık Hadisi	40
1.2.7. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Kızıllık İle Başlamasıyla İlgili	
Hadisler.....	41
1.2.7.1. Zirr bin Hubeyş/Huzeyfe Hadisi	41
1.2.7.2. Kays bin Talk Hadisi	43
1.2.7.3. Hadisin, Bakara: 2/187 Ayetinden Önce Söylenişi	44
1.2.7.4. Kızıl Şafağın Fecr-i Sâdik Oluşu.....	45

1.2.8. Sabah Namazının Başlangıç Vakti İle İlgili Hadisler	46
1.3. İmsâk Vakti Konusunda Fakihlerin Görüşleri.....	50
1.3.1. İmsâk Vaktinin Fecrin Doğuşu İle Başladığı Görüşü	51
1.3.1.1. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Beyazlığıyla Başlaması Yaklaşımı	52
1.3.1.1.1. Ufukta Aydınlığın Oluşmaya Başladığı İlk Vakit (Fecrin İlk Tuluûnu Sınır Kabul Edenler).....	52
1.3.1.2. Fecrin Tûlûsunun Tebeyyününü Sınır Kabul Edenler.....	55
1.3.2. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Kızıllığıyla Başlaması Yaklaşımı	55
1.3.3. İmsâk Vaktinin Güneşin Doğuşu İle Başladığı Görüşü	59
1.3.4. İmsâk Vakti Konusundaki Fihkî Görüşlerin Değerlendirilmesi	61
İKİNCİ BÖLÜM	63
İMSÂK VAKTİNİN BİLİMSEL TESPİTİ	63
2.1. İslam ve Astronomi	63
2.1.1. Astronomi	63
2.1.2. Astronomide Şafak / Fecir Olayları	68
2.1.2.1. Astronomi İlminde Fecr-i Kâzib Ve Fecr-i Sâdik	68
2.1.2. Fecrin Tespit Şekli	70
2.1.2.1. Fecir Gözlemine Etkileyen Hususlar	71
2.1.3. Fecrin Derece Cinsinden Belirlenmesi	74
2.1.3.1. Astronomik Tani, Fecr-i Sâdik Olarak Kabul Edenler.....	76
2.1.3.2. TC. Diyanet İşleri Başkanlığı.....	76
2.1.3.3. Astronomik Tani Fecr-i Sâdik Kabul Etmeyenler.....	78
2.1.3.3.1. Abdülaziz Bayındır (Süleymaniye Takvimi)	79
2.1.3.3.2. Fazilet Takvimi	80
2.1.4. Astronomik Fecir Konusundaki Görüş Farklılıklarının Sebepleri....	83
2.1.4.1. Astronomik Fecrin Fecr-i Kâzib Olduğu İddiası.....	83
2.1.4.2. Fecir Konusunda Farklı Görüşe Sahip Olmak	85
2.1.4.3. Çıplak Gözle Yapılan Gözlemlerde Aydınlanmanın Farkedilmemesi	86

2.1.4.4. İmsâkın Başlangıcı İle İlgili Günümüz İlim Adamlarının Görüşleri.....	87
SONUÇ.....	93
KAYNAKLAR.....	97
ÖZ GEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
A.Ü.İ.F.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
C.Ü.İ.F.	:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.F.	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
U.Ü.İ.F.	:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.	:	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
D.İ.Y.K.	:	Din İşleri Yüksek Kurulu
h.	:	Hicri
hızr.	:	Hazırlayan
md.	:	Madde
msd	:	Masdar
mk	:	Makale
No	:	Hadis Numarası
ö.	:	Ölüm tarihi
(r.a.)	:	Radıyallahu Anh
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
s.a.v.	:	Sallallâhü aleyhi ve sellem
t.y.	:	Tarih Yok.
y.t.	:	Yüksek lisans tezi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
vb.	:	Ve benzerleri

vdğr. : Ve diğçerleri
y.y. : Yayın yeri yok

ÖZET

İbadetler dinlerin özünü oluşturur. İslam dininde kendine has bir takım ibadet ve ritüelleri mevcuttur. Şari bu ibadetlerin kabulü için belli vakitler tayin etmiştir. İslam binasının temel esaslarından olan namaz ve oruç ibadetinin müşterek vakti imsâk vaktidir. Çünkü yatsı namazının son vakti, sabah namazının ilk anı ve oruç yasaklarının başlama zamanı imsâk vaktine yani fecr-i sadığa tekabül eder. Belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınan ibadetlerden farklı olarak imsâk vaktinin tespiti her müslümanın kolaylıkla algılayacağı veya farkına varabileceği kolaylıkta değildir. Müslümanlardan kendilerine çizilmiş sınırlar ve tayin edilen vakitler içerisinde eda etmeleri istenen bu türden ibadetlerimiz için başlama ve bitiş anlarını doğru bir şekilde tespit etmek gerekmektedir. Hemen hemen İslam coğrafyasının tamamında imsâk vakti hususunda bir icma bulunmamaktadır. Bilhassa ülkemizde de Müslümanların akıllarında ve kalplerinde farklı imsâk vakitleri söylemleri endişeler ve şüpheler meydana getirmektedir. İnananlar olarak biliyoruz ki ibadetler şüphe ve şek üzerine bina edilmezler. Bizi bu çalışmaya sevk eden niyet imsâk vaktiyle ilgili farklı yaklaşımların kaynağını tespit ve bu yaklaşımlara nasslar çerçevesinde cevap aramak olmuştur.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır, giriş bölümünde imsâk vaktini tayin eden ayetin lafızları tek tek incelenmiş, kavramlar bölümünde zikredilmiştir. Birinci bölümde imsâk vaktinin tayini yani Kur'an, Sünnet, (Hadis), Mezheblerin ve İmamların görüşleri temel ve sahih kaynaklar taranarak konunun üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Alanımız olması hasebiyle Kütüb-ü Sitte ve Kütüb-ü Tis'a temel referansımız olmuş, ihtiyaç duyulduğunda sahihayn şerhlerine, tefsirlere, fıkıh kitaplarına, elektronik ortamdaki hadis programlarına ve cd'lere de başvurulmuştur.

İkinci bölümde, birinci bölümde izah edilmeye çalışılan imsâk vaktinin derece ve bilim dünyası açısından neye tekabül ettiği üzerinde durulmaya çalışılmış, bilhassa ülkemizde takvimlerinde farklı imsâk vakitleri kullanan yaklaşımlar zikredilmiştir. Çalışma sonuç ve değerlendirme ile neticelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmsâk, Vakit, Fecr-i Sadık

ABSTRACT

Prays consist the essence of religions. There are specific prays and rituals of Islam Religion too. Sharia assigned some determined times for the acceptance of these pray. Joint time of prayer and fasting which are the basics of Islam Building is sobriety. Last time of isha prayer, first time of fajr prayer and starting time of the prohibitions of fasting corresponds this time. Distinctly from the other fardhs determination of time of sobriety is not as easy as for all the Muslims. So it is necessary to assign the starting and finishing time of these prays. There is not a common opinion almost around the world between the Muslims living in Islam geography. Especially these kind of different discourses cause some suspicions in the minds of our country Muslims. We as the believers know that, prays can't built on the anxieties and suspicions. So we wanted to research the sobriety time where there is no study done before about it. We hope this study will cause a judicial opinion between the Muslims by terminating the previous discussions.

Our study consist of two main parts, words of the versicles have been studied in introduction section one by one and told in concepts section. In the first section sobriety time assignation depending of Koran, Sunna (hadith), opinions of sects and imams was focused. Kutub-u Sitte and kutub-u Tis'a (Six books and nine books) have been our main reference and appealed to sahihayn explanations, Koran interpretation, Islamic law books and hadith software in electronic environment.

In the second section, what sobriety time corresponds in science and level world was focused. Sobriety observation results which were carried out by Islam Environment have been shared. Frequently asked Question about sobriety time was given a place to the end of thesis and the research was summarized with an assessment.

Key words: Sobriety (imsâk), Time (vakit),Fecri sadık

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

İbadetler dinlerin temelini oluşturur. İbadet ve ibadete benzer ritüeli olmayan din yoktur. İslam dininin temel öğretilerinden birini de ibadetler oluşturmaktadır. Bu ibadetler genellikle zamanla kayıtlı (mukayyed) olarak tayin edilmiş ve tayin edilen bu vakitlerde yerine getirilmeleri istenmiş, istenilen vakitte yerine getirilmeyen ibadetler makbul görülmemiştir. İbadetlerin zamanında yerine getirilmesi, doğal olarak vakitleri doğru bir şekilde tespit etmeyi gerektirmektedir. Vakitleri tespit etmek ve bilmek mükellef olan her insanın anlayabileceği genel ölçülere bağlanmıştır. Lakin çalışmamızın da konusunu oluşturan imsâk vaktini tespit etmek diğer ibadetlerin vakitlerine kıyasla kolay görünmemektedir. Oruca başlama anının, sabah namazının ilk vaktinin ve yatsı namazının son vaktinin müşterek vakti olan imsâk vakti Bakara suresinin 187. ayeti ile tayin edilmiştir. İhtilafların temel kaynağını ilgili ayetteki lafızların farklı şekillerde te'vili ile tefsiri ve Peygamberimizin (s.a.s) ashabı farklı uygulamalara ve anlayışlara sevk eden hadis rivayetleri gelmektedir. Bu çalışmada dinimizin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet temelinde imsâk vakti ayet, hadis, fihki görüşler, konunun bilimsel izahatı ve güncel mülahazalar etrafında incelenmeye çalışılacaktır.

B. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizi hazırlarken yararlandığımız başlıca kaynaklara değinecek olursak Buhâri (ö.256/870) ve Müslim'in (ö.261/875) Sahihleri başta olmak üzere hadis külliyyatı temel referansımızı oluşturmuştur. Çalıştığımız konunun ahkam hadislerini ihtiva etmesi bakımından sünen türü eserlerle, hadislerde imsâk vaktinin tespiti ile ilgili olarak beyazlığa mı, beyazlığın yaygınlaşmasına mı, yoksa kızılığa mı itibar edileceği hususunda İbn Hacer el Askalani'nin (ö.852/1448) Fethu'l-Barisi ve Ayni'nin (ö.855/1451) Umdetu'l-Kari fi Şerhi Sahihu'l-Buhârisi en-Neveni'nin (ö.676/1277) Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevi'si ile Hattabi'nin (ö.388/998) Meâlimu's-Süneni en fazla yararlandığımız kaynaklar olmuştur.

Çalıştığımız konu muhtevası yönüyle birçok ilim dalını yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle İmsâk vaktinin tayinine ışık tutacak ayetlerin ele alındığı birinci bölümde ayetleri nüzul sebepleriyle birlikte değerlendirebilmek için

Kurtubi (ö.671/1272)'nin el-Cami'li Ahkami'l-Kur'an'ı, İbn Kesir (ö.774/1372)'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'i, Cassas (ö.370/980)'ın Ahkamu'l-Kur'an'ı ile Elmalı (ö.1942)'nin Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirlerinden istifade ettik.

İmsâk vaktinin tayin ve tespiti hususunda mezheplerin yaklaşımları için Hanefi mezhebinin önde gelen kaynaklarından olan İmam Serahsi (ö.490/1097)'nin *el-Mebcut'u*, Kasani (ö.587/1191)'nin *Bedaiu's-Sanai'i*, Merginânî (ö.593/ 1197)'nin *el-Hidâye'si*, İbn Âbidin (ö.1252/1836)'in *Reddu'l-Muhtâr'ı* ile Şafii mezhebine ait Nevevi (ö.676/1277)'nin *Ravdatu't-Talibin'i*, Maliki mezhebi için Karafi (ö.684/1285)'nin *ez-Zehira'sı* ile Hanbeli mezhebinin görüşlerini ihtivası bakımından İbn Kudame (ö.620/1223)'nin *el-Muğni'si* başlıca furu kaynaklarımızı oluşturmuştur.

Bu temel kaynakların yanında konumuzla doğrudan ve dolaylı olarak başvurduğumuz çalışmalar şunlardır:

Tezler;

- ✓ Üzeyir Öztürk'ün “*İmsâk vaktin'nin Tespiti ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri*” isimli uzmanlık tezi,
- ✓ Ataullah Tuhti'nin “*Kur'an'da Namaz Vakitleri ve Astronomik Açıdan Değerlendirilmesi*” isimli yüksek lisans çalışması,
- ✓ Ramazan Korkut'un “*Fıkıh Usulü Açısından İbadetlerde Vakit*” isimli doktora tezi,
- ✓ Sultanbek Aliyev'in “*İbadet Vakitleri Hakkında Hadisler ve Tahlili*” isimli yüksek lisans çalışması,
- ✓ Hilal Koçyiğit'in “*İbadetlerde Vakit*” isimli yüksek lisans çalışması,
- ✓ Oğuzhan Okuyan'ın “*Şafak ve Tan Olayları*” isimli yüksek lisans çalışması,
- ✓ Osman Memiş'in “*Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i*” isimli yüksek lisans çalışması,
- ✓ Hümeyra Nur İşlek'in “*Kur'an'da Astronomi ile İlgili Ayetler*” isimli yüksek lisans çalışması,

Makaleler;

- ✓ Merakeşi'nin “*İdahu'l-Kavli'l Hakki fi Mikdari'n-hitati's-Şemsi Vakte Tului'l- Fecri ve Gurubi's-Şafak*”
- ✓ Yakup Çiçek'in “*Kur'an'da Fecir Kavramı*”

- ✓ Hüseyin Atay'ın "*Sahur Vakti*"
- ✓ Abdülaziz Bayırdır'ın "*Namaz ve Oruç Vakitleri*"
- ✓ Sacit Özdemir'in "*İmsâk ve Tan Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Tespiti*"
- ✓ Ahmet Yaman'ın "*İmsâk Vaktinin Başlangıcı*" isimli çalışmalardan yararlandık.

GİRİŞ

İMSÂK VE İMSÂK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

a. İmsâk

Sözlükte “bir şeyi tutmak, sımsıkı sarılmak, uzak durmak, el çekmek, kendine hakim olmak gibi manalara gelen imsâk kelimesi terim olarak “ikinci fecrin (fecri sadık) doğuşundan güneşin batışına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden nefsi alıkoymak” demektir. Bu aynı zamanda savm (oruç) kelimesinin de terim anlamıdır.¹

Bazı fıkıh kitaplarında bu şekilde tanımlanan savm diğer bazılarında soyut olarak “belirli şeylerden belirli bir zamanda kendini alıkoymak” diye tarif edilmiş ve orucun rüknünün imsâk olduğu belirtilmiştir. İmsâk daha dar anlamda oruca başlamayı, başlangıç anını, karşıtı olan iftar da geniş anlamda orucu tayin edilen zamanda bozmayı, dar anlamda ise güneşin batışında meşru şekilde oruca son vermeyi ifade etmektedir. İmsâk kelimesi sözlük anlamında müştaklarıyla beraber Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde geçmekte, sahur ve imsâk vaktiyle ilgili bazı hadislerde mana olarak yer almaktadır.²

b.Fecir

Arapça’da “yarmak, bir şeyi iki parçaya ayırmak, açığa çıkarmak, suya yol vermek, fışkırmak gibi manalara gelen fecir kelimesi isim olarak güneşin doğmasından önceki tan yeri ağarmasını ifade eder. Türkçe’de “şafak sökmesi, gün ağarması, sabahın alacakaranlığı” da denilen bu olay, gece ile gündüzü bir birinden ayırdığı veya gündüz aydınlığını ortaya çıkardığı için fecir diye adlandırılmıştır.³

Fecir vakti ıstılahta ve fıkihta, özellikle sabah namazının vaktinin girdiğini, oruçlu için sahur vaktinin sona erip, oruç yasaklarının başladığını (imsâk) ifade eden zaman dilimidir. İslam hukukçuları hadislerdeki ifadelerden hareketle fecri “fecr-i

¹ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fadl, *Lisanu'l-arab*, “m-s-k” mad. c.IV, s.3719

² Mehmet Şener, “İmsak” mad. *DİA*, 2012, c.XXII, s.238

³ İbn Manzur, *age*. “f-c-r” mad. c.III, s.612-613 ; Ragıb el-İsfahani *age*. “f-c-r”, c.I, s.625-626

kazib, fecr-i sadık” veya “birinci fecir, ikinci fecir” şeklinde ikiye ayırarak açıklamışlardır.⁴

1) Fecr-i Kazib: Fecr-i kazib, sabaha karşı doğu ufkunda, tan yerinde ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen, piramit şeklinde, samanyolu ışığına benzeyen, net olarak ışığı belli olmayan (donuk) beyazımsı bir görüntüdür. Literatürde buna uzunlamasına beyazlık anlamında beyaz-ı müstatil denilmektedir. Fecr-i kazibe Araplar kurdun kuyruğuna benzediği için (zenebü’s-sirhan) veya yalancı sabah anlamında (es-subhu’l kazib) de demektedirler. Fecr-i kazib gecenin bir bölümü kabul edildiği için ayrıca dini bir hükme konu teşkil etmez.⁵

2) Fecr-i Sadık : Fecr-i sadık, fecr-i kazib aydınlığından sonra ufukta yatay olarak doğu ve batı ufku boyunca (tan yeri) yayılarak genişleyen beyazlıktır. İstılahta bu enlemesine yayılan beyazlığa beyaz-ı müsta’razi de denilmektedir. İbadet vakitlerinin eda şartlarına konu teşkil eden fecir bu fecirdir. Yatsı namazının vaktinin çıkıp, sabah namazının vaktinin girmesi ve orucun rüknü olan imsâk için esas alınan fecir fecr-i sadıktır.⁶

3) Fecri Sadık İle Fecri Kazib Arasındaki Farklar:

Hz. Peygamber (s.a.s)’in hadislerinden istinbat edilen fihri birikim ve astronomi ilminin verileri ışığında fecr-i kazib ve fecr-i sadık arasında bir takım farklar zikredilmiştir. Bu farkları şu şekilde ifade edebiliriz :

1. Fecr-i kâzib dikey ve parlak olup doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Göğe bir direk gibi yükselip yönü göğün ortasıdır veya birazcık meyilli olur. Fecr-i sâdık ise yatay bir şekilde ufukta yayılmış olarak doğar. Yayılması güney-kuzey yönlüdür.
2. Fecr-i kâzib parlak olup bir beyazlığı ve aydınlığı vardır. Ancak bu beyazlık ve aydınlık peşinden gelen bir karanlıkla yok olur. Fecr-i sâdığın beyazlığı ve aydınlığı sürekli artar. Özellikle hava açık olduğunda onun beyazlığı içinde bir kırmızılık da vardır. Bu kırmızılık bir bulanıklık şeklinde olup çoğunlukla doğu ufkunda güneşin doğuş yerindedir.

⁴ Yakup Çiçek, “Fecir” mad. DİA, 2012, s.286-287

⁵ İbn Manzur, *age* “f-c-r” mad. c.III, s.612-613 ; Serahsi, *El-Mebsut*, c.I, s.257

⁶ İbn Manzur, *age*, “f-c-r” mad. c. III, s.612-613 ; Tahavi, *Şerhu Me’ani’l-Asar*, c.II, s.52-54 ; İbn Rüşd, *Bidayetü’l-müctehid*, c.I, s.245 ; Bakara, 2/187 ; İsra, 17/78 ; Fecr, 89/1-2 ; Kadr, 97/5

3. Fecr-i kâzibin gökyüzünde yukarıya doğru yükselen ince bir ucu vardır ve kurt kuyruğuna benzer. Fecr-i sâdık ise yataydır.
4. Fecr-i kâzib ufkun uzağında, yörüngede oluşurken, fecr-i sâdık ufka yakın yerde meydana gelir.
5. Ayışığının fecr-i kâzib üzerinde etkisi vardır. Bundan dolayı, gökyüzünde, doğu ufkunda ay bulunduğu gecelerde fecr-i kâzibi ancak bu konuda tecrübesi olan ve onun vasıfları ve halleri hakkında yeterli dirâyeti olan kimseler bilebilir. Ancak, ayışığının fecr-i sâdık üzerindeki etkisi zayıf ve sınırlıdır.
6. Fecr-i sadık ufka bitişiktir. Ufuk ile aydınlık arasında bir karanlık yoktur. Fecr-i kâzib ise ufuktan ayrıdır ve aydınlıkla ufuk arasında bir karanlık vardır.⁷

c.Vakit

Sözlükte vakit (vakt çoğulu evkat) zamanın belli bir parçası anlamına gelir. Bu kelimedenden müştak olan mikat da (çoğulu mevakit) bir iş için belirlenen zamanı veya mekanı ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de vakit kelimesi farklı türevleriyle birlikte on üç ayette, hadislerde ise mikat, mevakit, mevkut gibi terimlerle kullanılmaktadır.⁸

Vakit şari'nin tayin etmesine göre ikiye ayrılır.

- 1) **Mutlak Vakit** : Şariin eda edilmesi için herhangi bir vakit tayin etmediği ibadetler mutlak (serbest) vakitlidir. Nafile namaz, umre, vakte bağlı olmayan adak ve kefaretlere ve belli ölçüde zekat böyledir.⁹
- 2) **Mukayyed Vakit** : Şariin belirli bir vakte göre tayin ettiği ibadetler mukayyed (tayin edilmiş, serbest zamanlı olmayan) vakitlidir. Farz namazlar, ramazan orucu, hac, kurban ve temizlik (mest, hayız, lohusalık) gibi ibadetler mukayyed vakitlidir.¹⁰

⁷ Üzeyir Öztürk, "DİB.Uzmanlık Tezi", 2015, s 9-10 ; Sacit Özdemir, "Tan ve Fecir Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Belirlenmesi" 2012, s.6-7

⁸ İbn Manzur, *age*. "v-q-t" mad. ; M. Kamil Yaşaroğlu, *DİA*, yıl: 2012, c.XLII, s.488-491 ; Nisâ, 4/103, Bakara, 2/228, Hûd, 11/114, İsrâ,17/78, Ta-ha, 20/130, Nur,24/36, Rum, 30/17-18, İnsan 76/25.

⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, *age*, yıl: 2012, c.XLII, s.488-491

¹⁰Serahsi, *a.g.e.* ,c.1, syf.141-162 ; M. Kamil Yaşaroğlu, *a.g.e.*, yıl: 2012, c.XLII, s. 488-491 ; Hamdi Döndüren, "Delilleriyle İslam İlmihali", İstanbul, 2004, s.249-265

d.Sahur

Sözlükte, sabah olmadan önceki vakit, güneş doğmadan önceki zaman dilimi, gecenin son üçte biri anlamındaki seher kelimesiyle aynı kökten gelen sahur (sehur,sühur) dini ıstılahta oruç tutmaya hazırlık olmak üzere fecri sadığın doğmasından önce yenilen yemeği ifade eder. Bazı hadislerde bu meyanda “ekletü’s-sehar / ekletü’s-sühur” tabiri de kullanılmıgelmiştir.¹¹

Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Sahura kalkın, zira sahurda bereket vardır” ve “Sahurun Müslüman orucunu Ehl-i kitabın orucundan ayıran” bir özellik olduğunu ifade eden hadisleri sahurun önemini ifade etmektedir.¹²

e.Leyl

Gündüzü takip eden, güneşin batımıyla başlayan kısımdır. Leyle gece manasında gündüzün zıttıdır. Aslı leylatün’dür. Aslının delili ismi tasgiri olan (lüleyletün’dür.) Çoğulu leyalin’dir.¹³

f.İhtiyat

Sözlükte çekingen davranma, bir şeyi ortaya alma, daha sağlam ve daha güvenli olana tutunma, ileriye düşünerek ölçülü davranma, sakınmak, korumak, kollamak, dikkatli ve tedbirli olmak gibi anlamlara gelir.¹⁴

Terim anlamı olarak ise üzerinde genel-geçer bir tanım bulunmayan ihtiyat kelimesi hakkında biz burada genel kabul gören Hanefî alimlerinden Cassas’ın (ö. 370/980) tanımını paylaşacağız. Ona göre : “Kendisi sebebiyle cezanın hak edileceğinden emin olunmayan şeyden kaçınmaktır.”¹⁵ Vera kelimesi de gerek harama düşmemek için şüpheli şeylerden uzak durma, gerekse güzel işleri sürekli olarak yapma manasında düşünüldüğünde ihtiyatla eş anlamlı olabileceği gibi ihtiyatın bir nevi pratik boyutu olarakta değerlendirilebilir. Dini literatürdeki ihtiyat

¹¹ İbn Manzur, *age*, “s-h-r” mad. ; İbrahim Kafî Dönmez, “Sahur” mad. *DİA*, 2012, s.538-539

¹² Buhâri, Savm, 20, Müslim, Sıyam, 46, Nesai, Sıyam, 18-19-24 ; Tirmizi, Savm, 17, Ebû Dâvûd, Savm, 17, Müsned, 3, 12, İbn Mace, Sıyam, 22

¹³ İbn Manzur, *age*, “l-y-l” mad. c.I, s.13642 ; Ragıb el- İsfehani, el-Müfredat, “l-y-l” mad. c.I, s.751 ; El-Leyl 92/1,El-İbrahim 14/33

¹⁴ İbn Manzur, *age*, “h-v-t” mad. c.VII, s.279 ; Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara,1970

¹⁵ Cassas, Ahkamu’l-Kur’an, Thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi, Beyrut, 1405/1985, c.III, s.75

düşüncesi dayanağını, şüpheden ve kalbi rahatsız eden şeylerden kaçınmayı ifade eden hadislerden almaktadır.¹⁶

g.Subh / Sabah

Subh ve *sabâh* kelimelerinin sözlük anlamlarına baktığımızda, bu kelimelerin *fecr* sözcüğünün eş anlamlısı olmanın yanında, akşam kelimesinin zıddı olarak, gündüzün başı anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Sözlüklerde *subh* kelimesinin kırmızı ile boz arası bir renk anlamında olduğu geçmektedir. İbn Fâris (ö.412/1022) kelimenin temel anlamının kırmızı olduğunu söyler ve sabah vakti anlamında kullanımını rengine bağlar. Kelime sabah anlamında kullanıldığında, anlık bir vakti değil gecenin yarısından itibaren başlayıp zeval vaktine kadar olan süreci ifade eder. Kelimenin *fecr* kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılması, şer'î gündüz anlamında olduğuna işaret etmektedir.¹⁷

Genel olarak sabah vakti anlamına gelen bu kavram Kur'an-ı Kerim'de sekiz defa zikredilir.¹⁸

h.Gales

Gales kelimesi fecrin doğuşu ile güneşin doğuşu arasında bir vakti ifade etmek üzere kullanılır. Kelime, hadislerde daha çok Hz. Peygamber (s.a.s)'in namazı bağlamında geçmiştir. Kelimeye sözlüklerde; "gecenin sonundaki karanlık, gecenin karanlığından geriye kalan" şeklinde farklı manalar verilmiştir.¹⁹ Mâlik (ö.179-795)'ten, gabeş, gales ve gables kelimelerinden her birinin fecr-i sâdıgın beyazlığının karıştığı gecenin sonundaki karanlık anlamında olup aynı şeyi ifade ettikleri görüşünde olduğu nakledilmiştir.²⁰ Ayrıca Muvatta'da bir hadiste geçen gabeş kelimesi gales şeklinde yorumlanmaktadır lakin her üç kelimenin aynı anlamı ifade ettiğine dair bir kayıt bulunamamıştır.

¹⁶ H. Yunus Apaydın, "İhtiyat" mad. *DİA*, 2012, s.577-579.

¹⁷ İbn Manzûr, *age*, "s-b-h" mad. c.II, s.502-503 ; Üzeyir Öztürk, a.g.e., s.12

¹⁸ Bkz. Hud, 11/81 ; Müddessir, 74/34 ; Tekvir, 81/18 ; Adiyât, 100/3 ; Kehf, 18/42 ; Kasas, 28/18 ; Kalem, 68/20

¹⁹ Üzeyir Öztürk, *a.g.t.*'nde galesin tanımı hakkında şu eserleri zikreder: (Cevherî, *es-Sıhâh*, İbn Fâris *Mekâyisü'l-lüğâ*, İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Fîruzabâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "ğls" md.).

²⁰ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l- Latifi'z-Zebidi, müt. Ahmed Naim,"*Sahih-i Buhâri Muhtasari ve Tecrid-i Sarih Tercemesi*" Ankara, 1978 c.II, s.58

1. Hayt

Sözlükte dikmek, iplik, sicim, kayton, kordon, ip gibi manalara gelen hayt kelimesi çeşitli türevleriyle beraber kullanıldığında, fail olarak terzi, ismi alet olarakta dikiş makinesi anlamına gelmektedir. Araplar arasında renk veya zaman dilimlerini birbirinden ayırmak için de kullanılan bir istiâre örneğidir. İplik kelimesi özellikle Kureyş lisanında yaygın bir şekilde mecazî anlamda kullanılan hayt kelimesinin arap şiirinde sabah anlamında kullanımına dair örnekler de mevcuttur.²¹

i. Tebeyyün

Sözlüklerde “b-y-n” kökünün ayrılmak ve birleşmek şeklinde iki farklı anlamı olduğu ve kökün iki zıt anlama geldiği ifade edilmektedir.²² İbn Manzur, (ö.711/1311) tebeyyün kelimesini “*Tebeyyünü*’ş-şey” bir şeyin ortaya çıkması, açık olması, bir şeyin diğer bir şeyden ayrılması olarak da ifade etmiştir.²³

Tebeyyün kelimesi Kur’an’da da genel olarak bir şeyin açığa çıkması, belli olması vb. anlamlarda kullanılmıştır.²⁴ Kökün sözlük anlamında sözkonusu açığa çıkmanın belirgin olmanın nasıl ve ne şekilde olacağı konusunda bir kayıt olmadığı gibi, bu kaydı Ku’an’daki kullanımlarından çıkarmak da zor görünmektedir. Dolayısıyla tebeyyün lafzı, Kur’an’daki bütün kullanımlarda bir şeyin bilgisinin şüphe etmeyecek şekilde ortaya çıkması anlamında kullanılmıştır.²⁵

²¹ İbn Manzur, *a.g.e.* “h-y-t” mad. ; Cessas, *Ahkamu’l- Kur’an*, c.I, s. 229 ; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.I, s.671 ; Kurtubi, *el-Camii’li Ahkami’l-Kur’an*, c.I, s.319 ; İbn Kesir, *Tefsir*, c.I, s. 394 ; Üzeyir Öztürk, *a.g.t.* ,syf. 17-18

²² İbn Manzur, *a.g.e.* “b-y-n” mad.

²³ İbn Manzur, *a.g.e.* aynı yer.

²⁴ Bkz. Bakara 2/109,256, ; Nisa 4/94,115 ;Enfal 8/6 ; Tevbe 9/113,114 ; İbrahim 14/45 ; Sebe’ 34/14 ; Fussilet 41/53 ; Muhammed 47/25,32 ; Hucurat 49/6

²⁵ Hucurat 49/6 ;Bakara 2/187

BİRİNCİ BÖLÜM

İMSÂK VAKTİNİN NASLARDAKİ YERİ

Hiç şüphesiz İslam'ın ilk yasama/teşrii kaynağı Kur'an-Kerim, ikincisi ise Sünnet'tir. Zira sünnet, Kur'an'ın açıklaması, ahkâmının tafsili ve asıllarının furuati mahiyetinde olup, alemlerin nebisi Hz. Muhammed (s.a.s)'in söz, fiil ve takrirleridir. Müslümanlar, H.z Peygamber döneminden günümüze kadar onun hükümlerine boyun eğelmışlerdir. Bundan sonra da Sünnet, kıyamete dek Kur'an'ın yanı başında hükümlerine kaynaklık etmeye ve ışık tutmaya devam edecek, edebi ve ahlaki değerlerin mihenk taşı olarak kalacaktır. Bu iki ana kaynağa sarılmak İslam ümmetinin başarılı olması ve ilerlemesinin temel sırrıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) buna işaretle şu tavsiye de bulunmuştur :” *Size iki şey bırakıyorum, onlara sarıldığınız müddetçe asla şaşırmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı Kur'an ve Resulü'nün Sünneti'dir.*”²⁶

Sünnet Kur'an'ı hayata aktaran bir vasıta olmanın yanında, Müslümanların varlık, bilgi ve değer algılarına da kaynaklık eder. Hz. Peygamber, bir Müslüman için yegane hayat ölçüsü ve en mükemmel şahsiyet örneğidir. Nitekim Allah (cc), “*Gerçekte Allah Resulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.*”²⁷ ilahi hitabı bizim hem dünya hem de ahiret hayatımızı kuşatan rabbani bir tavsiyedir.

“Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”²⁸

“Ey iman edenler! ... Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”²⁹

“Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.”³⁰

²⁶ Muvatta, “Kader”, 3; Hakîm, *Müstedrek*, 1, 172

²⁷ Ahzab, 33/21

²⁸ Al-i İmran, 3/164

²⁹ Nîsâ, 4/59

³⁰ Haşr, 59/7

“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”³¹

Allah Resulü (s.a.s.) de sünnetine sarılmanın, ona itaat ve ittiba etmenin ehemmiyeti hakkında şu hadis-i şeriflerini irad etmiştir:

“Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur. Benim emirime itaat eden bana itaat etmiş, benim emirime karşı gelen de bana karşı gelmiş olur.”³²

“Size gerekli olan, benim sünnetime ve doğru yola ulaştırılmış Hulefa-i Raşidi'nin sünnetine yapışmaktır. Bu sünnetlere sımsıkı sarılınız. Sonradan dine sokuşturulan işlerden uzak durunuz. Çünkü sonradan dine sokulan her şey bid'attır, her bid'at ise sapıklıktır.”³³

“Sakın, sizden birini , kendisine benden bir emir veya yasak ulaştığı zaman, koltuğuna kurulup da “ Ben Kur'an'dan başkasını bilmem ; Allah'ın kitabında ne gördüysek ona uyarız.” derken bulmayayım.”³⁴

“Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”³⁵

Abdullah ibni Mes'ud (r.a) (ö.32/652) şöyle demiştir: “İfrat ve tefrite kaçmadan, dengeli bir şekilde sünnete göre ibadet etmek, bid'ate kaçan çok amelden hayırlıdır.”³⁶

Buraya kadar ki zikretmiş olduğumuz ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler açıkça göstermektedir ki, Kitaba ve onun hayata aktarılış biçimi olan sünneti İslamın ikinci kaynağı olarak kabul etmek ve bilhassa ibadet hayatımızı sünnetin rehberliği eşliğinde yerine getirmemiz gerekmektedir ki, bu aynı zamanda Yüce yaratıcımız tarafından ibadetlerimizin eda ve sıhhat şartları açısından da elzemdır. Çünkü Sünnet çeşitli şekillerle Kur'an'ı açıklamış ve onun ibadet ve hükümleri ile alakalı kapalı yönlerini tefsir etmiştir. Örneğin Allah Teala Kur'an'ı Kerim'de müminler için namazı farz kılmıştır. Ancak namazın vakitlerini, rekat sayılarını ve erkanını tafsilatlı

³¹ Ahzab, 33/36

³² Buhâri, “Ahkam” 1, No. 7137 ; Müslim, “İmare” 32, No. 1835

³³ Ebû Dâvûd, “Sünnet” 5, No. 4607; Tirmizi, “İlim” 16, No. 2676

³⁴ Ebû Dâvûd, “Sünnet” 5, No. 4605; Tirmizi, “İlim” 10, No. 2663

³⁵ Buhâri, “Nikah” 1, No. 5063; Müslim, “Nikah” 5, No. 1401

³⁶ Darimi, “Mukaddime” 23, No. 223

olarak açıklamamıştır. Resulüllah (s.a.v) ise namazı eda şekliyle ve açıklamalarıyla namazın keyfiyetini Müslümanlara açıklamış ve “ **Benim namaz kıldığımı gördüğünüz şekilde namazınızı kılınız**” buyurmuşlardır. Allah, haccı farz kılmış; ama onun rükünlerini ise Resulüllah (s.a.v) açıklamış ve “**Menasikinizi (hac öğreti ve uygulamaları) benden alınız.**” buyurmuştur. Allah, zekatı farz kılmıştır; ama zekatın verileceği mallar, arazi ve ekinler, ayrıca bunlardan alınacak zekatın nisab miktarları detaylı bir şekilde sünnet (hadis) yoluyla açıklanmıştır.

Buraya kadar vermiş olduğumuz ayet ve hadis örneklerinden yola çıkarak fukaha, İbn Hazm’ın (ö.456/1064) tespitlerini daha ilk zamanlarda maddeleştirmeye gitmiş, neticede hadisin/sünnetin Kur’an karşısındaki durumunu üç ana maddede özetlemiştir.³⁷

1-Hadis Kur’an’da bulunan hususları destekler : Hadisler (keza sünnetler) Kur’an’da bulunan hükümleri teyit eder. Bu durumda o meselenin hem Kur’an’dan hem de hadisten iki kaynağı olmuş olur.

2-Kur’an’da mücmel olarak geçen hususları hadisler beyan eder.³⁸ Müphem olanı tefsir, mücmel olanı tafsil, mutlak olanı takyid, umum olanı tahsis eder.

3-Kur’an’da bulunmayan hükümler koyar.

İslam’ın ikinci büyük kaynağı olan hadisin/sünnetin Kur’an karşısındaki durumunu bu şekilde izah ettikten sonra İslam binasının ana sütunlarından birini oluşturan orucun da nasıl tutulacağını, erkanını, vaktini (imsâk ve iftar) müstehabını, mekruhunu, faziletini bizlere hadisler/ sünnet haber vermektedir.

Bu bölümde tezimizde esasını oluşturan imsâk vakti, ayet ve hadisler bağlamında ele alınacak olup, imsâk vaktinin peygamberimizin hayatında, ashabının hayatında ve alimlerin içtihadında nasıl anlaşıldığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Orucun sona erdiği vakit (iftar vakti) hakkında İslam dünyasında açık bir ihtilaf bulunmamakla beraber, imsâk vaktinin ne zaman başlayıp, ne zaman sona erdiği konusunda imsâk vaktini tayin eden Bakara Suresinin 187. ayetinin farklı anlaşılması, yorumlanması, Efendimizin (s.a.v) farklı şekillerde te’vil edilebilecek hadisleri ve bazı ulemanın hadisleri yalnızca zahiri anlamına hamletmeleri

³⁷Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 2009, s.428-429

³⁸ “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamam ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur’an’ı indirdik.” Ayeti bu hususu teyit etmektedir. En-Nahl, 16/44

neticesinde ihtilaflar mevcuttur. Güncel dini bir mesele olan imsâk vakti hakkındaki bu tartışmaların özellikle şu beş görüş etrafında cereyan ettiğini görmekteyiz.³⁹ :

- 1) Fecr-i sadığının doğuşunun öncesi (şaz)
- 2) Fecr-i sadık doğduktan sonra (cumhur)
- 3) Fecr-i sadıktan 25-30 dakika sonra (İbn Hazm)
- 4) Ufuk kızılılığı fecr-i sadıktan 45-50 dakika sonra (şaz)
- 5) Güneşin doğması (şaz)

Yani fecrin ilk anımı, gökyüzüne yansıyan ilk ışınları sınır kabul edenler ile fecrin ışıklarının iyice belirginleşmesini, güneşin ışınlarının doğu- batı hattı boyunca tebeyyün etmesini, yeryüzündeki cisimlerin seçilmesini sınır kabul edenler olmak üzere temelde iki görüş bulunmaktadır. Şimdi bu görüşlere sebep olan ilgili ayet ve hadisleri zikredeceğimiz, açıklayacağımız bölüme geçebiliriz.

1.1. Âyetler Işığında İmsâk Vakti

Kur'an'da imsâk vaktinin tayinine ışık tutabilecek iki farklı kelime kullanılmaktadır. Bunlar *fecr* ve *subh* kelimeleridir. *F-c-r* kökü Kur'an'da, sabah, tan yerinin ağarması; birrin karşıtı fücûr, günahkâr (fâcir/fecere); suyun akması, fişkırması olmak üzere üç farklı anlamda 24 kez geçmektedir.⁴⁰ *F-c-r* kökünün sülâsî halinden masdar olan "*fecr*" kelimesi, üç ayette⁴¹ oruç ve namazla ilgili bazı dinî hükümlerin bildirilmesi, bir ayette yemin⁴² ve bir ayette de Kadir gecesinin fazileti⁴³ bağlamında toplam beş âyette yer almaktadır. Bu âyetlerin tamamında *fecr*, fıkhîteki kullanımına münasip olarak "tan yeri ağarması, şafak vakti" anlamını taşımakla birlikte, imsâk vaktinin başlama ve bitiş sınırıyla ilgili olarak âyetlerde bir açıklama yer almamaktadır. İmsâk kelimesiyle aynı manayı paylaşan fecr kelimesinin geçtiği surelerden, Fecir ve Kadir suresi Mekki, diğerleri ise Medeni'dir. Şimdi Bakara suresinden başlayarak, bu ayetler üzerinde ayrı ayrı durup, fecir/imsâk kavramının taşıdığı anlamı açıklamaya geçebiliriz.

³⁹ Vecdi Akyüz, Fıkıh Açısından İmsak Vaktinin Başlangıcı, s.38-39.

⁴⁰ Üzeyir Öztürk, *a.g.t.* s.15.

⁴¹ Bakara 2/187; İsrâ 17/78; Nûr 24/58.

⁴² Fecr, 89/1.

⁴³ Kadr, 97/5.

1.1.1. Bakara Suresi, 187. Ayet

Fecir kelimesi, Kur'an'ı Kerim'de imsâk vaktine doğrudan delil kabul edilen ve imsâk vaktinin tayin edilmesine ışık tutan Bakara suresinin 187. ayetinde şu şekilde geçmektedir.

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

Diyanet Meâli : Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun.

Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Meâli : Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için, sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun.

T.D.V. Meâli : Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın.

Ömer Nasuhi Bilmen : Ve sizler için fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tebeyün edinceye kadar yiyiniz ve içini

Süleyman Ateş Meâli : Şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdelinceye kadar yeyin, için; sonra tâ gece oluncaya dek orucu tamamlayın.

Süleymaniye Vakfı Meâli : Fecrin olduğu tarafta, ak çizgi kara çizgiden size göre tam seçilinceye kadar yiyin, için; sonra orucu geceye kadar tamamlayın.

Âyetin ilgili bölümü meâllere iki farklı şekilde yansımıştır. Bunlardan birincisi “*fecrin siyah ve beyaz ipliği*” şeklinde mecâzî anlamdır. Bu anlama göre “*mine'l-fecri*” ifadesindeki “*min*” lafzı beyaniedir. İkinci tür manaya göre ise ayetteki ifade hakîki anlama hamledilmiş ve “*mine'l-fecri*” ifadesindeki “*min*” sebebiye kabul edilmiş ve ayetin ilgili bölümüne “*fecirden dolayı beyaz iplik siyah iplikten ayrılınca kadar*” anlamı verilmiştir. Ancak tefsirlerde bu ikinci mananın tercih edildiğine dair bir ifadeye rastlamadık.

1.1.1.1. İmsâk Vaktini Tayin Eden Ayetin Nüzul Sebebi

İslamiyetin ilk yıllarında Ramazan orucu tutanlar gece uyumadıkları müddetçe yiyebiliyor, içebiliyor, eşleriyle birlikte olabiliyorlardı. Ama uyuduklarında bu fiiller kendilerine bir sonraki günün akşamına kadar haram

oluyordu. Bu konu hakkında Buhâri (ö.256/870) Bera İbn Azib (r.a.)’dan (ö.71/690) şöyle bildiriyor:

Bir gün Kays b. Sırma⁴⁴ adındaki sahabi yorgun argın evine geldi. Namazı kıldıktan sonra uyuyakaldı. Uyandığında sabah olmuştu. O zamanki uygulamaya göre, gecenin bir vakti uyunduğunda artık bir şey yiyip içilemiyordu. Kays yorgunluğunun üstüne aç bir halde sabahladı. Peygamber efendimiz (s.a.s) Kays’ı bitap bir halde görünce sordu : “*Ne oluyor, seni çok bitap görüyorum?*” Kays ise olanı biteni anlattı. Yorgunluğun ve açlığın üstüne iftar edemeden ikinci günün orucuna başladığından dert yandı.⁴⁵ Buna benzer bir olayda Ömer b. El- Hattab’ın (ö.23/644) başına gelmişti. Peygamber efendimiz (s.a.s)’in yanından evine dönen Ömer (r.a.) hanımının uyumuş olduğunu gördü. Hanımını uyandırıp birlikte olmak istedi. Hanımı ama uyudum dedi, ancak Ömer (r.a) (ö.23/644) : “Hayır! Henüz uyumadın!” karşılığını verdi ve onunla ilişkiye girdi. Sabah olunca Ömer (r.a.) (ö.23/644) durumu gidip Peygamberimize (s.a.s)’e anlattı. Allah Resulü (s.a.s) : “Ey Ömer! Bunu yapmaya hakkın yoktu veya bu davranış sana yakışmadı manasına gelebilecek bir cevap verdi.⁴⁶ Bunun üzerine Cenabı-ı Hak şu ayeti indirdi:

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşıp) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.”⁴⁷ Bu ayetle artık Ramazan orucu bugünkü şeklini almış oluyordu.

⁴⁴ Alimler bu sahabenin isminin ne olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Muaz (r.a.) bunun Ebu Sarame; Bera (r.a.), Kays b. Sarame; Kelbi ise Ebu Kays b. Sarame olduğunu söylemiştir. Bu sahabenin adının Sarame İbn Enes olduğu da ileri sürülmüştür. (Kurtubi, *a.g.e.* cilt 2, syf. 220)

⁴⁵ Buhâri, “Savm” 15, No.1915

⁴⁶ İmam Kurtubi, “*El-Camiu li Ahkami’l- Kur’an*” c.II, s.585 ; Elmalılı Hamdi Yazır, “*Hak Dini Kur’an Dili*” ,c.II , s.245-249 ; Sabuni, “*Safvetü’t- Tefasir*” c.I , s.219-220 (Müt. Prof. Dr. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz)

⁴⁷ Bakara, 2/187

Bu ayetlerin inişinden sonra sahabe-i kiramdan bazıları ilk zamanlarda imsâk vaktinin tam olarak ne zaman olduğu konusunda tereddüt yaşadılar. Ayetteki beyaz ve siyah iplik ifadelerinden ne kastedildiğini tam olarak anlayamadılar. Onlardan imsâk vaktinin gerçekten beyaz ve siyah ipliklerle belirlenebileceği kanaatinde olan, beyaz ve siyah ipliği yastığının altına koyanlar vardı.⁴⁸ Tefsir ve hadis kaynaklarımızda bu konu ile ilgili aktarılan bilgiler sahabenin bu konudaki ilginç girişimlerini ve Peygamber efendimizin (s.a.s)’in onları kırmadan, gücendirmeden nasıl eğittiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Müttefekun aleyh hadiste cömert sahabe Adi b. Hâtim anlatıyor: “...Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin için...”⁴⁹ ayeti nazil olunca biri beyaz biri siyah iki iplik aldım. Onları yastığının altına koydum, ama aralarını ayıramadım. Bunu Resulüllah’a (s.a.s) arz ettim. Efendimiz (s.a.s) gülümseyerek “Yastığın gerçekten geniş ve uzun olmalı ki gece ve gündüz ona sığabilmiş! Ondan kastedilen sadece gece ve gündüzdür.” dedi.⁵⁰

1.1.1.2. Ayetteki Mücmelliğin Beyanı

İmsâk vaktinin başlangıcı konusunda en açık ifadenin yer aldığı Bakara 187. ayetinde geçen beyaz iplik / siyah iplik lafızlarının hakiki mi yoksa mecazi mi olduğu konusu bu vaktin doğru bir şekilde tayin edilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayet-i kerime indiğinde sahabeden bazılarının ayeti anlama ve yorumlama şekilleri ve Hz. Peygamberin (s.a.s.) bunlara vermiş olduğu cevaplar ayetin anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

Mezkur ayet nazil olduğunda مِنَ الْفَجْرِ “fecirden” yani “*fecrin beyaz ipliği*” kaydı yoktu. Bundan dolayı Adi b. Hâtim adlı sahabe başta olmak üzere bazı sahabeler ayetteki siyah ve beyaz ip teşbihini gerçek anlamıyla anlayarak imsâk vaktini tayin etmek için maddi bir takım çözümlere başvurdular. Bu uygulamaların arasında yastığının altına ip koyma, ayaklarına ip bağlama gibi uygulamalar mevcuttu. Bu olaylarla ilgili rivayetler kaynaklarımızda şu şekilde yer almaktadır:

⁴⁸ Buhâri, “Tefsiru’l-Kur’an”, 28, No: 4717 (Bakara,2/187) ; Ebû Dâvûd, “Sıyam” 17, No. 2349 Tirmizi “Savm” 15, No. 705.

⁴⁹ Bakara, 2/187

⁵⁰ Buhâri, “Savm” 16, No. 1916 ; Müslim, “Sıyam” 8, No.1090 ; Nesai, “Sıyam” 29, No. 2166

- Adî bin Hâtim'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, O şöyle demiştir: Rasûlullah'a (s.a.s), “Şafağın (feci: tan ağarması) ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı (gün ağarması), siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun.” (Bakara 2/187) âyetinin ne anlama geldiğini (ve “bunlar, hakikaten iki iplik midir?” diye) sordum. Şöyle buyurdular: “Yastığın pek genişmiş ve uzunmuş. / Gerçekten yastığın enliymiş, (gece ve gündüz ona sığmış!)” Sonra ekledi: Gecenin karanlığından tan yerinin aydınlığı fark edilinceye kadardır.⁵¹”
- Sehl bin Sâ'd'in şöyle dediği nakledilmiştir: “Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun” âyeti inmiş, fakat “mine'l-feci” (imsâk vaktine kadar) kısmı inmemişti. Bu âyet indikten sonra, bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde, ayaklarına beyaz ve siyah ipler bağlar, ipler birbirinden ayırıldılinceye kadar yemeye, içmeye ve cinsel ilişkiye devam ederlerdi. Bundan sonra Allah Teâlâ, “mine'l-feci” (şafak vaktine kadar/şafak vaktinde) kısmını vahyetti. İnsanlar, âyette gece ve gündüzün kastedildiğini anladılar.⁵²”

Mücmel ayetlerden olan Bakara 187. ayetteki لَحِيْطُ الْاَبْيَضِ مِنَ الْاَسْوَدِ

lafzındaki kapalılığı ayetin hemen arkasından gelen مِنَ الْفَجْرِ lafzı açıklamaktadır. Görüldüğü gibi, bu örnekte, mücmeli beyan eden lafız, hemen mücmelin akabinde ve aynı ayette gelmiştir.⁵³

1.1.1.3. “Mine'l-Feci” Lafzının Manaya Etkisi

Mine'l-feci ifadesindeki *mîn* edatının beyaniyye ve sebebiyle olmak üzere iki farklı şekilde yorumlandığını söylemiştik. *Min*'i beyaniye kabul edenlere göre bu ifade *el-haytu'l-ebiyad* ifadesini beyan etmektedir. Daha öncede işaret edildiği gibi, Sehl b. Sâ'd'dan gelen hadiste, *mine'l-feci* ifadesinin ayetin ilk inişinde yer almadığı, sahabeden bazılarının yanlış anlamaları üzerine beyan sadedinde indirildiği rivayet edilmiştir. Bu “minel-feci” kaydı, ya yeni bir beyândır, yâhut ifadedeki “min”

⁵¹ Buhâri, “Savm” 16, No. 1916 ; Müslim, “Sıyam” 8, No.1090 ; Nesai, “Sıyam” 29, No. 2166

⁵² Buhâri, “Savm” 17, No. 1917 ; Müslim, Sıyam 34, No. 1091 ; Nesai, Tefsir, 1/224, No. 42

⁵³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, y. 1983 , s.183

cer harfinin anlam özelliğiyle teb'îzdir (bölüm/parça), yani ilk bölümü anlatır; “mine'l-fecr: fecrin ilk kısmında”. Çünkü ak iplik, fecrin bir kısmı, ilk ânıdır.⁵⁴ Zemahşerî, (ö.467/538) “mine'l-fecr” ifadesinin, “beyaz ip” için bir beyan olduğunu söyler. “Kara iplik” ifadesi ise bu açıklamadan anlaşıldığı için, ayrıca beyan edilmemiştir. Çünkü, ikisinden birinin açıklanması, diğeri için de açıklamadır.⁵⁵ Aslında mahzûf bir “mine'l-leyl” içeren “kara iplik” ifadesinde, bu bölümün söylenmeyişi sebebi, oruçla ilgili geceye ilişkin hüküm yokluğudur. Çünkü oruç, aydınlığın doğuşuyla ilgilidir.

Tahâvî'nin (ö.321/933) rivayetine göre, âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra, Ashâb-ı Kirâm bir müddet aydınlık karanlıktan göz kararıyla iyice seçilinceye kadar yeyip içmeye devam etmişler, sonra Sehl'in belirttiği gibi Allah Teâlâ “mine'l-fecri” kaydını indirmekle bu hükmü neshetmiştir.⁵⁶ Fakat Kadı İyâz, (ö.544/1149) Tahâvî'nin bu görüşüne itirazda bulunmuş, hükmün onun dediği gibi evvelâ sabit olup, sonradan neshedilmediğini, hadisten murâdın bu işi bazı bedevîlerin, kıt anlayışlıların veya dillerinde gece ve gündüz hakkında böyle kullanım olmayanların tevîl suretiyle yaptıklarının beyândan ibaret olduğunu söylemiştir.⁵⁷

İbn Kesir, (ö.774/1372) aynı konuda şu bilgileri vermektedir: “Mezkur ayet nazil olduğunda, fecirden kısmı yoktu. Bundan dolayı, manası bazı kimseler tarafından yanlış anlaşılmıştı. Fecirden kısmının nazil olmasıyla yanlış uygulamalar sona ermiş oldu.”⁵⁸

Hak Dini Kur'an Dili tefsiri, rivayeti naklettikten sonra şöyle demektedir: “mine'l-fecri” beyanı nazil olarak murad edilen mana tasrih olunmuş, hayt-ı ebyad'ın sözlük manasında olmayıp, mecazi anlamda fecrin evveli olduğu ve şer'i günün bundan sonra başladığı anlaşılmıştır.⁵⁹

Süleyman Ateş'e göre, “mine'l-fecr” ifadesinin, önce âyette yokken sonradan bazı müslümanların yanlış anlamaları üzerine indiği hakkındaki bu rivayet uygun

⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, c.I, s.389. Ayrıca bk. Kadı Beyzâvî, *Tefsîr*, c.I, s.107 ; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c.I, s.51-52.

⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, c.I, s.389. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.57; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c.I, s.52

⁵⁶ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.II, s.185, No:1019 açıklaması; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

⁵⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s. 62. Aynı ifadelerin, Nevevî'nin görüşü olarak nakli için bk. Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c. VIII, s.60.

⁵⁸ İbn Kesir, “*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*” c.I, s.394

⁵⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, “*a.g.e.*”, c.I, s 671

değildir. Çünkü bu kelime, âyetten ayrı inmiş olsaydı, kendi başına bir âyet olurdu. Kendi başına sadece “mine’l-fecr” diye bir kelimenin inmesi de doğru olamaz. Kur’ân’a sonradan ilâve yapıldığı kuşkusunu dahi doğuracak bu tür rivayetleri reddederiz. Çünkü Kur’ân âhâd haberiyle değil, tevatürle sabit olur. Esasen esbâb-ı nüzul râvîleri, her âyeti ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı zamanlarda inmiş göstermekle yetinmemişler, bazan bir tek âyetin cümle ve kelimelerini lime lime edip her cümlelerin ayrı bir olay üzerine ve ayrı zamanda indiğini dahi söyleyecek kadar işi ileri götürmüşlerdir.⁶⁰

Ulemadan bazıları, âyetteki kara iplikle ak iplik tabirlerinin gece ile gündüz mânâsına geldiklerini bildiren “mine’l-fecr” lafzının, bu âyetten hayli zaman sonra nâzil olduğunu ileri sürerek, beyânın nasıl olup da ihtiyaç zamanından geri bırakıldığını, halbuki beyân gelinceye kadar teklifin devam ettiğini müşkil saymışlardır.

Usul ilminde beyanın, ihtiyaç vaktinden tehir edilip edilemeyeceği tartışma konusudur. Doğrusu beyan-ı tağyirin vakt-i hacetten tehiri caiz değildir. Bu rivayete göre esas görüş beyan-ı tağyir değil, beyan-ı tebdil yani nesh sayılmak gerekir. Ayrıca daha önce oruç tutanlar sünnet oruç tutmuşlardır. Beyanın sünnet için tehiri ise mümkündür.⁶¹

Mezkur ayeti mensuh kabul eden müfessirlerden Ebu Hayyân’a (ö.745/1344) göre, “mine’l-fecr” ifadesinin inişi, beyanın ihtiyaç vaktine ertelenmesi değil, nesh türündendir. Nitekim sahâbe, buna göre, yani lafzı “mine’l-fecr” ifadesi inene kadar zâhiri üzere uygulayarak hareket etmiştir. Böylece, ak ve kara iplikleri zâhiri üzere yorumlamak neshedilmiştir. Dolayısıyla, mecaz olmuşlardır. Ufukta yayılan şafak sökmesinin ilk belirişi beyaz ipliğe, gecenin son karanlığından fecir sırasındaki uzantı kara ipliğe benzetilmiştir.⁶²

Beyanın varlığı noktasında, şöyle bir itiraz yapılabilir: “Beyaz iplik”ten muradın fecir olması, ihtiyaç olduğu halde mücmelin beyanın gecikmesi, nasıl caiz olabilir? Oysa teklifin bekasına rağmen, beyanın ihtiyaç vaktinden gecikmesi caiz değildir!

⁶⁰ Süleyman Ateş, “Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri”, c.I, s.312; Ateş, Yeni İslâm İlmihali, 308-9.

⁶¹ Yazır, “a.g.e.”, c.1, s. 672 ; Yakup Çiçek, “Kur’an-da Fecir Kavramı” y. 1995, s.179 (M.Ü.İ.F.)

⁶² Ebu Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, c.I, s.50.

Ulemâ bunlara şu cevapları vermişlerdir: Âyet-i kerîmede, aslında “fecir” lafzı nâzil olmadan da, beyân vardır. Yalnız herkesin anlayacağı şekilde değil, pek çok veya bazı mütehasısların anlayacağı şekildeydi. Beyânın, herkesin anlayabileceği derecede açık olması gerekmez.⁶³ Kaldı ki, “mine’l-fecr” eklentisi inmeden önce âyet-i kerîmeden maksadın ne olduğunu, Hz.Adî ve bazı lafzı hakikat anlamına yoranlar anlamamıştır. İslâm’dan önceki câhiliyet devrinde ak iplikle kara ipliğin gündüzle gece mânâsında kullanılması yaygınlaşmıştır, bunun beyâna ihtiyacı yoktur. Ayetin inişi sırasında Hz.Peygamber’in huzurunda bulunan Kureyş ve muhatap olan başkalarının lehçesinde bu kullanım yaygındı. Adî bin Hâtim ve âyeti anlamakta zorlananlar, bu lehçeyi bilmiyorlardı. Çünkü, bütün Araplar, bütün lehçeleri bilmezdi. Ama durum, bazılarında biraz karışık geldi. Dolayısıyla, bu ifadeleri, gerçekten iplere yordular. Durumu Hz.Peygamber’e sorunca, Allah’ın muradını onlara bildirdi. Yüce Allah da, “mine’l-fecr” eklentisini indirdi. Böylece ihtimal ortadan kalktı, lafızdan kastedilenin gecenin karanlığı ve fecrin aydınlığı olduğu anlaşıldı.⁶⁴ Nevevî (ö.631-676), şöyle der: “İpleri böyle hakikat anlamında anlayanlar, Rasullullah’ın (s.a.) meclislerinde sürekli bulunmayanlar, hatta bedevîler ve kıt anlayışlılar veya dillerinde gece ve gündüz hakkında böyle kullanım olmayanlardır.⁶⁵

1.1.1.4. Ayetten Çıkarılan Hükümler

- Oruç gecelerinde güneşin batışından fecrin doğuşuna kadar yeme, içme ve cimmanın mübah oluşu.
- Orucun süresinin fecri sadığın doğuşundan güneşin batışına kadar olduğunun beyan edilmesi.
- Oruçlunun uzak durması gereken şeylerin yeme, içme ve cima olduğunun beyanı.
- Özellikle Ramazan ayında itikafın meşru oluşu. İtikafa giren kişiye eşiyile mübeşeretin itikaf müddetince helal olmayışı.
- Söylendiğinde haya edilecek şeyi açıkça değilde kinaye kullanarak söylemek ayette de vat’ı yerine mübeşeret kullanılmıştır.

⁶³ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s.94.

⁶⁴ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s.284; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, c.II, s.480.

⁶⁵ Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, c.VIII, s.60-62.

- Şeriatın haram kıldığı şeyleri hadleri aşırıp çiğnemenin haram oluşu.
- Şer'i kanunların ve hadlerin inzalinin ve konulmasının gayesinin takva olduğunun beyanı.
- Sünnet ile sabit olmuştur ki, sahur, fecrin doğuşundan korkulmadığı müddetçe tehiri ve iftarda acele etmenin müstehab oluşu.

1.1.2. İsrâ Sûresi 78. Ayet

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

Fecr kelimesi İsrâ suresinde iki defa aynı ayette geçmektedir. (İsrâ 17/ 78) Ayetin anlamı konusunda müfessirlerin genel tercihi şu şekildedir: “*Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl ; bir de sabah namazını ; çünkü sabah namazı şahitlidir*”⁶⁶. Ayete verilen bir diğer anlam da “*Namazı, güneşin zevalinden gecenin iyice kararmasına kadar; bir de fecrin kur'anında kıl. Fecirdeki kur'anı gözle görülür*”⁶⁷ şeklindedir.

İsra Suresinin 78. ayetinde ibadetlerin en önemlisi kabul edilen namaz ve namaz vakitleri konusundan bahsedilmektedir. Tefsirlerde genellikle namazın farz kılındığı İsra olayının ardından inen surenin bu ayetinde beş vakit namaza işaret edildiği belirtilmektedir.

Düluk kavramı “güneşin bir günde izlediği farazi çemberi dönerken gündüz vakti en yüksek noktayı geçerek batmaya yönelmesi” anlamına gelir.⁶⁸ Gün ortasından başlayarak çemberin dörtte üçlük kısmını tamamlaması diye de açıklanmıştır ki bu da ikinci vaktidir. Ayrıca gün batımı içinde kullanılmıştır.⁶⁹ Sonuç olarak İbn Aşur'a (ö.1879/1973) göre “düluku’ş-şems” lafzı, öğle ikinci ve akşam namazı vakitlerini içermektedir. Nitelim “ıla” edatının da bu deyimden birden fazla vakti içerdiğine işaret etmektedir.⁷⁰ Şevkani (ö.1250/1882) bu lafzın anlamıyla ilgili görüşleri şöyle sıralar:

- ✓ Zeval vakti⁷¹
- ✓ Gün batımı

⁶⁶ Komisyon, “*Kur'an Yolu*”, c.III, s.510

⁶⁷Süleymaniye Vakfı Yayınları Meal, <http://www.suleymaniyevakfimeali.com/> Erişim Tarihi :16.12.2017

⁶⁸ Komisyon, “*a.g.e.*” c.III, s.511

⁶⁹ İbn Aşur, “*et-Tahrir ve't-Tenvir*”, c. XV, s.182

⁷⁰ İbn Aşur, “*a.g.e.*”, c.XV, s.182

⁷¹ Şevkânî, “*Fethu'l-Kadir*” c.II, s.125-127

✓ Güneşin zevalinden batımına kadar geçen süre.⁷²,

Gasak kavramı “karanlık” demektir, şafağın tamamının kaybolduğu yatsı vaktini ifade eder; “*kur’âne’l-fecr*” ise müfessirlerin çoğunluğuna göre sabah namazına işaret eder.⁷³ Ayrıca bu deyim, namaz içinde Kur’an okunması gerektiğini de ima ettiği, bu bütün namazlar için geçerli olmakla birlikte burada sabah namazının örnek olarak anıldığı, nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulaması uyarınca sabah namazında daha fazla Kur’an okunduğu belirtilmektedir.

Tefsirlerde tercih edilen anlama göre ayette geçen *kur’âne’l-fecr* ifadesi ile kastedilen sabah namazıdır.⁷⁴ Kaynaklarda, sabah namazının *Kur’an* şeklinde isimlendirilmesinin beyan ilminde mecâz-ı mürsel, alakasının da *zikru’l-küll iradetu’l-cüz* olduğu ifade edilmiştir. Yani namazın rükunlarından biri olan kıraat zikredilmek sûretiyle namaz kastedilmiştir. Sabah namazının *Kur’âne’l-fecr* şeklinde isimlendirilmesinin, kıraatı uzun tutmaya teşvik olduğu yorumu yapılmıştır.⁷⁵ Ayetin devamında *inne kur’âne’l-fecri kâne meşhûden* buyrulmuş ve sabah namazı *meşhûden* kelimesiyle vafedilmiştir. Bu şekilde vafetmenin, gece ve gündüz meleklerinin bu vakte şahit olmasından dolayı olduğu söylenmiştir.⁷⁶ Buhârî (ö.256/870) ve Müslim’in (ö.261/875) rivayet ettiği Ebû Hureyre’den gelen hadiste Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Bir takım melekler geceleyin, diğer takım melekler de gündüzün birbirlerini müteâkıb size gelirler. Bunlar sabah ile ikinci namazlarında birleşirler. Sonra içinizde kalmış olan melekler semâya yükselirler. Rabları namaz kılmış kullarının hallerini en iyi bilir olduğu hâlde, yine o meleklerle: Kullarımı ne hâlde bıraktınız? diye sorar. Onlar da: Biz onları namaz kılar hâlde bıraktık ve yanlarına da namaz kılarlarken varmıştık, derler*”.⁷⁷

Tefsirlerde, *kur’âne’l-fecr* ifadesiyle ilgili olarak yukarıda naklettiğimiz manalar dışında bir tercihe rastlamadık. Ancak günümüzde, ayeti fecrin doğuşu ile ilişkilendiren ve *kur’ân’l-fecr* ifadesini fecrin yoğunlaşması şeklinde anlayanlar vardır. Bu durumda birinci *kur’âne’l-fecr* ifadesi mefûlü fih olarak yorumlanmış ve fecrin yoğunlaşması esnasında namaz kıl şeklinde bir anlam ortaya çıkmıştır. İkinci

⁷² Şevkani, “a.g.e.” c.II, s.125

⁷³ Komisyon, “a.g.e.” c.III, s.511

⁷⁴ Komisyon, “a.g.e.”, c.III, s.511; Sabuni, “*Safvetü’t-Tefasir*” c. III, s.391.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.686-687; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c.III, s.264.

⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.686-687; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, c.III, s.264.

⁷⁷ Buhârî, *Mevâkîtu’s-Salat*, 16, No: 1916 ;Tirmizî,, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 18, No : 3125.

kur'âne'l-fecr ifadesine de “şüphesiz ki *fecrin yoğunlaşması gözle görülür*” şeklinde bir anlam verilmiştir.⁷⁸

İfadeye bu anlamın verilmesi dilin kullanımını açısından da uygun değildir. Çünkü güneş ışıklarının atmosferde yansması bir yoğunlaşma kabul edilse bile, bu *fecrin* değil *fecrin ışıklarının yoğunlaşması*dır. Bu hadisenin *fecrin yoğunlaşması* şeklinde ifade edilmesi ancak mecaz yoluyla olabilir. Çünkü *fecir* dediğimiz şey güneş ışınlarının atmosferde yansması hadisesidir.

1.1.3. Nur Suresi 58. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁷⁹

Burada evin çocuklarıyla hizmetçilerin, diğer aile fertlerinin odalarına ve özel mekânlarına girip çıkarken nasıl davranacaklarına dair açıklamalar yapılmaktadır. Kolaylık İslâm'ın ilkelerinden biridir; dinî, ahlâkî ve hukukî ilkeleri ihlâl söz konusu olmadığı sürece müminler, kendilerine kolay gelen uygulamaları tercih edebileceklerdir. İffetin korunması bir ilkedir, bunun için örtünmek, cinselliği sergilememek bir araçtır. Bu ilke ile kolaylık ilkesi çatıştığında ikincisinden, ancak zorunlu olduğu ölçüde fedakârlık edilmesi istenmiş, örtünmenin amacını ortadan kaldırmayan kolaylıklara izin verilmiştir.

Köle, câriye, hizmetçi gibi devamlı evde olan ve hizmet gerektirdiği için evin hanımı ve beyi ile birlikte yaşayan kimselerle henüz ergenlik çağına gelmediği için daha ziyade evde, ana babanın yanında bulunan çocukların, birbirlerinin yanına girip çıkarken, üç vakit dışında izin almalarına gerek görülmemektedir. Bu üç vakitte karı

⁷⁸ http://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz_vakitleri.html

⁷⁹ Nur, 24/58

koca veya özel mekânında bulunan diğer ev sakinleri, 30-31. âyetlerde ve tefsirinde açıklanan, “hizmetçiler ve mahremlere mahsus istisnaları aşacak şekilde” soyunabilecekleri için, yanlarına gelmek isteyen küçük çocuklar ve hizmetçilerin izin almaları emredilmiştir. Bu üç vakitten birisi konumuz olması hasebiyle صَلَاةُ الْفَجْرِ kavlidir. Allah Teala'nın sabah namazının başlama vaktine burada, “salatu'l-fecr yerine, salatu's-subh, salatu'l isfar, salatu'l-gales kimi tamlamaların ayette yer almaması sabah namazı vaktinin dolayısı ile imsâk vaktinin başlangıç vakti olan fecr-i sadığın doğuşuyla olduğuna delildir.⁸⁰

1.1.4. Fecr Suresi 1. Ayet

وَالْفَجْرِ

“Fecre andolsun...”⁸¹

Sabah aydınlığı” diye çevirdiğimiz fecr kelimesi masdar olarak “tan yerinin ağarması”, isim olarak “sabah aydınlığı, şafak vakti, tan yerinin ağarma zamanı” gibi anlamlara gelmektedir. Tan yerinin ağarma zamanı ortalığın aydınlanmaya, canlıların da uyanmaya başlaması, bir çeşit yeniden dirilmeye benzediği için yüce Allah sabah aydınlığına yemin ederek ayette anlatılacak konulara dikkat çekmiştir.⁸²

1.1.5. Kadir Suresi 5. Ayet

سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطَلَعِ الْفَجْرِ

“...O gece, fecrin (tan yerinin) ağarmasına kadar bir esenliktir.”⁸³

Bu surede Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı oluşunun başka bazı sebepleri açıklanmaktadır. Bu gece Allah Teala'nın vereceği görevleri üstlenmek üzere melekler ve ruh (Cebrail) yeryüzüne inerler. Kadir gecesini gibi bin aydan daha hayırlı bir gecenin Ramazan ayı içerisindeki bir güne denk geldiği bu sebep ile de şer'i günün tarifinden de bildiğimiz gibi şeriatta gün fecr-i sadığın doğumuyla başlar, güneşin batımıyla sona erer. İşte surenin sonunda leyle-i kadrin son vaktine bu şekilde işaret edilmiştir.⁸⁴

⁸⁰ Komisyon, “a.g.e.”, c. I, s.285-288

⁸¹ Fecr, 89/1

⁸² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, c.XXXI, s. 161; ayrıca krş. Tekvîr 81/18

⁸³ Kadir, 97/5

⁸⁴ Kurtûbi, “a.g.e.”16,124 ; Şuârâ, 26/ 193-194

1.2. Hadisler Işığında İmsâk Vakti

Bu bölümde “Kur’an’da İmsâk Vakti” başlığı altında incelenen imsâk vaktine hüccet kabul edilen mücmel ayetlerin tefsiri ve tebyini sadedinde konuyla alakalı hadis rivayetleri incelenecektir. Hem alanımızın hadis olması hem de sünnetin Kur’an’dan sonra İslam dininin ikinci büyük kaynağı ve delili olması yönüyle hadis rivayetlerinin doğru okunması doğru anlaşılması ve pratik hayata sünnet çizgisinden kopmadan aktarılması ibadetlerimizin, sıhhat ve eda şartları açısından önemlidir. Sünnet Kur’an’ın bir açılımı ve izahıdır. Kur’an’da yer alan ilahi buyruk ve tavsiyelerin Müslümanların gündelik hayatına aktarılması sünnet sayesinde gerçekleşmiştir. Şamlı meşhur fakih Mekhule (ö.100/718) nispet edilen, “Kur’an’ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur’an’a olan ihtiyacından daha fazladır.”⁸⁵ şeklindeki söz, sünnetin Kur’an’ın anlaşılması ve pratik hayata aktarılması konusunda ne kadar vazgeçilmez yeri olduğunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Hz. Peygamber, “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur’an’ı indirdik.”⁸⁶ ayeti gereğince Allah’ın kitabını açıklayarak zihinlerdeki soru işaretlerini yok ediyordu. Hz. Peygamber, yeri geldikçe Kur’an’ı Kerim’in farziyyetini bildirip, keyfiyyetini Resulü’ne bırakmış olduğu hükümleri tavzih ediyordu. “Namazı benden gördüğünüz gibi kılın.”⁸⁷ buyurarak namazın kılınış şeklini ve vakitlerini ashaba uygulamalı olarak öğretmişti. Aynı şekilde hac konusunda da, “Hac ibadetinin gereklerini benden öğrenin”⁸⁸ buyurarak haccın menasikini de yaşayarak öğretmişti. Sünnetin mücmel ayetleri açıklaması olmaksızın namazın vakitleri, şartları, erkânı, farzları ve adabı ve yine orucun, haccın ve zekâtın şekli, hangi maldan ne kadar verileceği gibi ayrıntılar anlaşılamazdı.

Hadis rivayetleri ana konuları ve içerikleri itibariyle çeşitli sınıflara ayrılır. Bunlardan biri şer’i hüküm ihtiva eden, sosyal ve hukuki meseleleri konu edinen fıkhi hadislerdir. Fıkhi hadisler insanların, Allah ile, hemcinsleriyle, tabiatla ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, ibadat, muamelat ve ukubata dair hükümlerle fikhın usul ve hükümlerini içeren

⁸⁵ Mervezi, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, s. 33, No: 104

⁸⁶ Nahl, 16/44

⁸⁷ Buhâri, Ezân, 18; No: 632

⁸⁸ Müslim, Hac, 310; No:1297

rivayetlerdir. İslam dininin özellikle ibadet ve muamelata bakan büyük bir kısmı sünnet yorumuyla şekillenmiştir. İmam Nevevî (ö.676/1277) bu hususta; "Muhakkak ki bizim dinimiz Kitab-ı Aziz ve rivayet olunan sünnetler üzerine bina edilmiştir. Fıkhî ahkâmın birçoğu sünnetlerle yapılanmıştır. Furuatla ilgili âyetlerin pek çoğu mücmel olup, açıklamaları muhkemattan olan sünnetlerdedir"⁸⁹ der. Bizim çalışmamızın da konusunu teşkil eden imsâk vakti meselesi fikhu'l-hadise dair bir konudur. Dolayısıyla bizde çalışmamızı ahkam hadisleri üzerinden yürüteceğiz.

İmsâk vaktine ışık tutabilecek hadis rivayetleri klasik hadis kaynaklarımızda özellikle "kitabı's-savm-sıyam", "kitabı tefsiru'l-kur'an" ve "kitabı mevakitu's-salat" bölümlerinde yer almaktadır. Bu bölümlerde yer alan rivayetler özellikle sahur vaktinin fazileti, imsâk vaktinin ve fecirle alakalı hadislerin keyfiyeti, sabah ezanının okunma ve sabah namazının kılınma vakti hadis kaynaklarımızda tespit edebildiğimiz başlıklardır. Bu başlıkların hadis kitaplarımızdaki bilhassa kütüb-ü sittedeki sayısal dağılımı şu şekildedir: Buhârî'nin sahihinde "savm" kitabında toplam 69 bab bulunmaktadır. Bunlardan 6 tanesi imsâk vaktiyle ilgili olup, ayrıca "kitabı tefsiru'l-kur'an" babında da mükerrersiz 3 hadis rivayeti yer almaktadır. Müslim'in sahihinde ise "kitabı's-sıyam"da toplamda 40 bab yer almakta olup bunlardan 7 tanesi imsâk vaktinin tayinine ışık tutabilecek mahiyettedir. Tirmizi'nin süneninde ise "kitabı's-savm"da 83 bab'dan 3 bab konumuzla alakalı olup, "kitabı tefsiru'l-kur'an"da da Bera hadisi yer almaktadır. Şahit ve farklı rivayetleriyle toplam 10 rivayet bulunmaktadır. Ebu Davud'un Süneni'nde ise "kitabı's-sıyam"da toplamda 81 farklı bab'dan 3 bab konumuzla alakalı olup 4 farklı hadis rivayeti yer almaktadır. Buna ilaveten "babı fı'l-mevakit" bölümünde sabah namazı vaktiyle alakalı 5 hadis-i şerif rivayeti yer almaktadır. Nesai'nin süneninde ise "kitabı'sıyam"da 85 farklı bab'dan 8 hadis rivayeti imsâk vaktiyle ilgilidir. İbn Mace'nin Süneni'nde ise "kitabı's-sıyam"da toplam olarak 68 farklı bölüm içerisinde imsâk vaktinin tayinine ışık tutabilecek 5 hadis-i şerif rivayeti yer almaktadır. Ayrıca "kitabı mevakitu's-salat" kitabında 6 hadis-i şerif sabah namazı vaktinin tayiniyle ilgili olarak yer almıştır. Tespit edebildiğimiz kütüb-ü tis'a dışındaki imsâk vaktiyle ilgili hadis-i şerif rivayetlerinin farklı raviler tarafından rivayet sayısı ise 21'dir.

⁸⁹ el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, c. III, s.828

Gerek konumuzla alakalı gerekse farklı alanlarla alakalı hadislerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için bir takım ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler başlıklar halinde şu esaslardan oluşmaktadır :

- Hadisleri Kur'an-ı Kerim ile birlikte ele almak
- Hadisleri Hz. Peygamber'in sünneti ve sireti ile birlikte anlamak
- Hadisleri İslam'ın Evrensel –Külli esasları ile birlikte anlamak
- Hadislerin dini hükümler bakımından bağlayıcılık derecesini belirlemek
- Hadislerde nesih olgusunu ve nasih-mensuh rivayetleri tespit etmek
- Hadisler arasında görülen ihtilafların çözüm yollarını araştırmak
- Hadis metinlerini konu bütünlüğü içerisinde değerlendirmek
- Hadislerin mana olarak rivayet edilebilmiş olabileceğini dikkate almak
- Hadislerin vürud (söyleniş) sebeplerini dikkate almak
- Hz. Peygamber'in üslubunu ve anlatım tarzını bilmek
- Hz. Peygamber'in kavram dünyasını bilmek
- Hadislerdeki teşbih, istiare, mecaz ve kinaye gibi edebi anlatım tarzını bilmek⁹⁰
- Hadislerdeki deyimleri anlamak⁹¹

Bakara suresinin 187. ayetindeki siyah iplik-beyaz iplik kavramlarını imsâk vakti olarak anlayanlar, bu sonuca lafzi veya sünnet destekli mecâzi yorumla varmışlardır. Bu bölümde sahabenin imsâk vaktinin tespiti hususundaki yaklaşımları hadis-i şeriflerle resmedilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Lafzî Anlayışlar ve Hz.Peygamber'in Mecaz Yorumu Yönlendirmesi

Sahâbîlerin bir kısmının, Bakara 187.âyeti zâhirî-lafzî bir yorumla, hakikat anlamında anladığı nakledilir. Bu anlayışın sonucu olarak, âyete uygun şekilde siyah-beyaz ipliklere göre imsâk vaktini belirlemek için, maddî bir takım çözümlere başvurdukları gözlemlenmektedir.

⁹⁰ Özellikle çalışmamızdaki Adi b. Hatim, Sehl, Bilal ve ibn Ümmi Mektum hadislerinin anlaşılmasında başvurulması gereken ilke.

⁹¹ Heyet, "Hadislerle İslam", c.I, s.95-121

1.2.1.1. İmsâk Vaktini İplerle Belirleme

1.2.1.1.1. Ayaklara İp Bağlama (Sehl bin Sâ'd Hadisi)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَأْخُذُ خَيْطًا أَبْيَضَ وَخَيْطًا أَسْوَدَ فَيَأْكُلُ حَتَّى يَسْتَبَيِّنَهُمَا حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (مِنَ الْفَجْرِ) فَبَيَّنَ ذَلِكَ.⁹²

Bize Abdullah İbn Ömer el-Kavaririyyü rivayet etti, dedi ki; Fudayl İbn Süleyman'dan o da Ebu Hazim'den o da Sehl bin Sâ'd'dan naklen rivayet etti: “Şafağın (tan ağarması) ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı (gün ağarması), siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun⁹³” âyeti inmiş, fakat “mine'l-fecr” (fecd-i sadığa kadar) kısmı inmemişti. Bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarına beyaz ve siyah ipler bağlamış ve bunlar kendisine belirinceye kadar yemeğe devam etmişlerdi. Bunun üzerine Allah “mine'l-fecri” kaydını indirdi de, böylece Yüce Allah'ın “beyaz iplik ve siyah iplik” kavliyle ancak gece ve gündüzü kastedtiğini anladılar.⁹⁴

Sehl'in (r.a) ayet-i kerimedeki hayt (iplik) kelimesini gerçek anlamıyla anlayarak hakikatte de imsâk vaktini belirleyebilmek için siyah ve beyaz renklerden oluşan iki ipe ihtiyaç olduğunu düşünmüş ve imsâk vaktini belirleyebilmek için şahsi ve maddi bir takım uygulamalara girişmiştir. Ayeti bu şekilde zahiri olarak anlayan sahabilerden olan Sehl bin Sâ'd beyaz ipi bir ayağına siyah ipi de bir ayağına bağlamak suretiyle ve bunlar kendisi için belirgin oluncaya kadar yemeye-içmeye devam etmiştir. Bahse konu olan ayetin nüzul sebebi incelendiğinde müfessirlerin çoğunluğu ayetteki bu yanlış anlama ve uygulamaları ortadan kaldıracak kapalılığı vuduha (açıklığa) ulaştıracak şekilde Allah Teala'nın “mine'l-fecri” lafzını indirdiğini söylemişlerdir⁹⁵. Ayette zikrolunan siyah ve beyaz ip lafızlarının bu şekilde mecaz olarak kullanıldığını anlayan ashab siyah ipten kastedilenin gece, beyaz ipten kastedilenin de gündüz olacağını idrak etmiş oldular.⁹⁶

⁹² Müslim, Sıyâm, 8, No:2586 .

⁹³ Bakara, 187

⁹⁴ Buhârî, Savm 16, No: 1917 ; Müslim, Sıyâm, 33,34 No: 1091; Dârîmî, Savm, 2, No:1736

⁹⁵ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z-Zebidi, Mütercim, Kamil Miras, “Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, c.VI, s.265-266

⁹⁶ Nesai, “Tefsir” 224, No .42

1.2.1.2. Yastık Altına İp Koyma (Adî bin Hâtim Hadisi)

حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ ، حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ قَالَ : أَخْبَرَنِي حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ : لَمَّا نَزَلَتْ { حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ } عَمَدْتُ إِلَى عِقَالِ أَسْوَدَ وَإِلَى عِقَالِ أَبْيَضَ فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتَ وَسَادَتِي فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ فِي اللَّيْلِ فَلَا يَسْتَبِينُ لِي فَعَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ

Haccâc İbnu Minhâl bize Huşeym'den rivayet etti, dedi ki; Huseyn İbn Abdirrahman'ın bana haber verdiğine göre Şâbi'i tahdis etti ve dedi ki; Adî İbn Hâtim'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “**Şafağın** (tanağarması) **ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı, siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yiyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya** (güneş batıncaya) **kadar oruç tutun.**”⁹⁷” âyeti inince, biri siyah, diğeri beyaz olan iki ip aldım ve yastığımın altına koydum. Gece boyunca da zaman zaman bu iplere baktım, fakat bu ipleri birbirinden iyice ayırdedemedim. (Beyazı karadan seçince, imsâk ettim.)⁹⁸ (Böylece bir de baktım ki güneş yükselivermiş!) Sabahleyin, Hz. Peygamber'in (s.a.) yanına gidip yaptıklarımı anlattım. (“Ya Rasûlallah! Ben, yastığımın altına biri beyaz, öteki siyah iki ip koydum. Bununla geceyi gündüzden seçiyorum.”) Rasûlullah (s.a.) güldü⁹⁹, bana şöyle dedi: (“Yastığın pek genişmiş ve uzunmuş. / Gerçekten yastığın enliymiş, (gece ve gündüz ona sığmış!)¹⁰⁰/ Hayır öyle değil, ey kalın kafalı!”) Bu kara iplik ile ak iplik, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır.”¹⁰¹

Sehl rivayetinde olduğu gibi Bakara, 2/187 ayetindeki haytu'l-ebiyad ve haytu'l-esved terkiplerini hakiki anlamında anlayan bir diğer sahabi de Adi bin Hâtim'dir. Adi (r.a) mezkûr ayet nazil olduğunda siyah ve beyaz ip lafızlarını gerçeğe hamlederek yastığının altına siyah ve beyaz ipleri koyarak imsâk etmeye çalışmıştır. Yaptığı uygulamada bir hatasının olduğunu düşünmüş olmalı ki, sabah olduğunda durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s) arzettiğinde Allah Rasulü, Adi'nin (r.a) yaptığından yanlış olduğunu, siyah ve beyaz ip lafızlarının gecenin karanlığı ve gündüzün ilk aydınlığı olduğunu söylemiştir. Peygamberimizin (sav) Adi'ye bu

⁹⁷ Bakara, 187

⁹⁸ Buhârî, Savm, 16, No: 1916.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, Savm, 14, No: 2349

¹⁰⁰ Dârimî, Savm, 7, No:1701.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, Savm, 14, No: 2349

şekildeki beyanı sünnetin tebyin vazifesini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

1.2.1.3. Sehl Hadisi ve Adî bin Hâtîm Hadisinde Beyanın Varlığı

Beyanın varlığı noktasında, şöyle bir itiraz yapılabilir: “Beyaz iplik”ten muradın fecir olması, ihtiyaç olduğu halde mücmelin beyanının gecikmesi, nasıl caiz olabilir? Oysa teklifin bekasına rağmen, beyanın ihtiyaç vaktinden gecikmesi caiz değildir!

Ulemâ bunlara şu cevapları vermişlerdir: Âyet-i kerîmede, aslında “fecir” lafzı nâzil olmadan da, beyân vardır. Yalnız herkesin anlayacağı şekilde değil, pek çok veya bazı mütehasısların anlayacağı şekildeydi. Beyânın, herkesin anlayabileceği derecede açık olması gerekmez.¹⁰² Kaldı ki, “mine’l-fecr” eklentisi inmeden önce âyet-i kerîmeden maksadın ne olduğunu, Hz.Sehl, Adî ve bazı lafzı hakikat anlamına yoranlar anlamamıştır. İslâm’dan önceki câhiliyet devrinde ak iplikle kara ipliğin gündüzle gece mânâsında kullanılması yaygınlaşmıştır, bunun beyâna ihtiyâcı yoktur. Ayetin inişi sırasında Hz.Peygamber’in huzurunda bulunan Kureyş ve muhatap olan başkalarının lehçesinde bu kullanım yaygındı. Sehl bin Sâ’d, Adî bin Hâtîm ve âyeti anlamakta zorlananlar, bu lehçeyi bilmiyorlardı. Çünkü, bütün Araplar, bütün lehçeleri bilmezdi. Ama durum, bazılarında biraz karışık geldi. Dolayısıyla, bu ifadeleri, gerçekten iplere yordular. Durumu Hz.Peygamber’e sorunca, Allah’ın muradını onlara bildirdi. Yüce Allah da, “mine’l-fecr” eklentisini indirdi. Böylece ihtimal ortadan kalktı, lafızdan kastedilenin gecenin karanlığı ve fecrin aydınlığı olduğu anlaşıldı.¹⁰³ Nevevî (ö.631-676), şöyle der: “İpleri böyle hakikat anlamında anlayanlar, Rasulullah’ın (s.a.) meclislerinde sürekli bulunmayanlar, hatta bedevîler ve kıt anlayışlılar veya dillerinde gece ve gündüz hakkında böyle kullanım olmayanlardır.”¹⁰⁴

1.2.1.4.Adî bin Hâtîm Olayı ile Ayetin İniş Tarihinin Uyuşmazlığı

Adî bin Hâtîm hadisiyle ilgili olarak, şöyle bir soru hatıra gelebilir: “Bu hadîsin zâhirine bakılırsa, ak iplikle kara iplikten bahsedilen âyet-i kerime nâzil

¹⁰² İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s.94.

¹⁰³ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.I, s.284; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*,c.II, s.480.

¹⁰⁴ Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, c.VIII, s.60, 62.

olurken, Hz.Adî'nin orada bulunduğu anlaşılıyor. Bu, onun daha önceden müslüman olmasını gerektirir. Halbuki hakikat, öyle değildir. Çünkü âyet-i kerime çok önceden, hicretin ilk zamanlarında inmiş, Adî bin Hâtim ise hicretin 9. veya 10. yılında müslüman olmuştur. İbn İshâk (ö. 151/768) ile diğer Siyer ve Megâzî müellifleri, vak'ayı bu şekilde tesbit etmişlerdir. Ya âyetin, orucun farz kılınış tarihinden sonra indiğinin söylenmesi gerekir, bu ise uzak bir ihtimaldir; ya da Adî hadisi mahzuf kelimeler yerleştirilerek tevil edilmelidir.”¹⁰⁵

Ulemâ bu soruya, dört şekilde cevap vermiştir.¹⁰⁶

1)Hadîs-i şerifte sözü geçen âyet, oruç farz kılındıktan sonra nâzil olmuştur. Buhârî şârihi Aynî, (ö.855/1451) bu cevabı ihtimalden pek uzak görmektedir.

2)Hz.Adî'nin sözü, tevil olunur. Onun bu sözden murâdı: “Ben, müslüman olduğum vakit, bu âyet bana okununca, beyaz ve siyah iplerle tecrübeye giriştim.” demektir.

3)Hadisin manası, “Âyetin indiğini duyunca, iki ip aldım.” demektir.

4)Hadiste mahzuf (bağlamdan anlaşıldığı için ifade edilmeyen) kelimeler vardır. Bunlar, şöyle takdîr olunur: “Âyet-i kerime nâzil olup da bir müddet sonra ben Medine'ye gelerek İslâmiyeti kabul ettiğim ve namazı şöyle kıl, orucu böyle tut şeklinde onun şeriatlarını öğrendiğim vakit iki ip aldım.” Aynî, (ö.855/1451) bu dördüncü vechin en güzel olduğunu söylemektedir. İmam Ahmed bin Hanbel'in (ö.241/855) rivayeti de, bu tevcîhi teyid eder. Mücâlid tarikıyla gelen bu rivayette, “Rasûlüllah (s.a.), bana namazla orucu öğreterek ‘Namazı şöyle kılacaksın, orucu da şöyle tutacaksın. Güneş kavuştu mu, tâ kara iplikten ak ipliği seçinceye kadar yeyip içebilirsin’ buyurdu. Ben de iki iplik aldım.” buyurulmaktadır.¹⁰⁷

1.2.1.5. Sehl bin Sâ'd Hadisi ile Adî bin Hâtim Hadislerinin Uzlaştırılması (Cem'i)

Cem': İlk bakışta aralarında bir çelişki varmış gibi görülen hadislerin arasını, birini veya ikisini te'vil etmek suretiyle veya başka bir şekilde uzlaştırmak.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c.IV, s.132; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c.II, s.468.

¹⁰⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.60; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c.IV, s.132.

¹⁰⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.60; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c.II, s.480-481.

Hadislerin arası cem' edilirken birisinin hükmünün iptal edilmemesi önemlidir, çünkü cem'in gayesi her ikisiyle de amel edilmesidir.¹⁰⁸

Sehl hadîsi ile Adî hadîsi arasında, bir tearuz olduğu ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, (ö.852/1448) bu tearuzu şöyle ortadan kaldırır: Adî bin Hâtim'in hadîsi, Sehl bin Sâ'd'ın hadîsinden daha sonradır. Sanki, Adî'ye Sehl hadîsinde bahsedilen şey ulaşmamıştır. Mücerred olarak âyeti işitmiş ve yukarıda geçtiği şekilde anlamıştır. Bunun üzerine, Rasûlullah (s.a.) âyetteki "mine'l-fecr"den murâdın, karanlığı aydınlıktan ayırmak olduğunu beyân etmiştir. Bundan evvelki hadîste, Hz.Adî'nin biri beyaz, diğeri siyah iki ipi yastığının altına koyduğu bildirilmişti. Sehl bin Sâ'd hadîsinde ise, ashâb-ı kirâmdan bazılarının iki ipliği ayaklarına bağladıkları görülüyor. Fakat iki rivayet arasında, bir karşıtlık yoktur. Zira bazılarının iplikleri yastıklarının altına koyması, diğerlerinin ayaklarına bağlaması mümkündür."¹⁰⁹

Ulemâdan bazıları, iki rivayeti uzlaştırmak için, Ashâb'ın sahur zamanına kadar iplikleri yastıklarının altında tuttukları, sahur zamanında onları ayaklarına bağladıkları ihtimâlden bahsetmişlerse de, Aynî (ö.855/1451) tarafından bu ihtimâl uzak görülmüştür. Çünkü o zaman, kendileri uyanık bulunacakları için, ayaklarına iplik bağlamaya hâcet yoktur. Elllerinde, onları daha iyi görürler.¹¹⁰

Müfessir Kurtubî (ö.656), Hz.Adî rivayeti ile Sehl rivayetini uzlaştırmış ve Adî rivayetinin Sehl rivayetinden sonra vârid olabileceğini belirterek, Hz.Adî'nin, Sehl rivâyetindeki macerayı işitmemiş, sadece âyeti duymuş olması ihtimalini ileri sürmüştür. Yine Kurtubî'nin beyânına göre, her iki hadîsin aynı olay hakkında vârid olması muhtemeldir. Yalnız, râvilerden bazıları, âyetteki "fecir" kelimesini âyetin bütünü içinde zikretmiş, bâzıları da onu âyetten ayırmışlardır. Çünkü bu kelime, âyet-i kerîmenin baş tarafından hayli zaman sonra nâzil olmuştur. Bazıları, bir sene sonra indirildiğini söylerler.¹¹¹

¹⁰⁸ Abdullah Aydın, "Hadis Istılahları Sözlüğü" s.46, y.2011 ; Enbiya Yıldırım, "a.g.e." syf.330

¹⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, c.VIII, s.182-83. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.61.

¹¹⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.61.

¹¹¹ Kurtubî, *Tefsir*, 2/318; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

1.2.1.6. Mecâzî Yorumlarda İmsâk Vakti

Hadîsin metninden anlaşıldığı üzere; Adî bin Hâtim, “Şafağın (tanağarması) ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı (gün ağarması), siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun.¹¹²” âyetini duyunca, bir siyah, bir de beyaz ip alıp, yastığının altına koymuş ve yeme-içmeye son vermek için iplerin birbirinden ayrılabilceği vakti beklemiştir. Ancak, sabah yaklaştığı halde, ipleri ayırdedememiş ve durumu Hz. Peygamber’e arzemiştir. Burada, şöyle bir soru akla gelebilir: “Âyette, hakîki manânın kastedilmediğine delâlet eden açık bir karîne var, o da ifâdenin sonundaki, “mine’l-fecr” kelimesidir. Bu karîne, beyaz iplik ve siyah iplikten maksadın gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğunu, açıkça ortaya koyuyor. O halde, Adî bin Hâtim, niçin böyle bir hataya düşmüştür?”

Bu soruya, birkaç yönden cevâp verilebilir:

1- Adî bin Hâtim, âyet-i kerîmedeki “mine’l-fecr” ifâdesini, sebep manâsına almış olabilir. Yâni, manayı; “fecir sebebiyle, beyaz iplik siyah iplikten ayrılincaya kadar” diye anlamıştır.

2- Adî bin Hâtim, bu işaret edilen bölümü unutmuştur. Nitekim, İbn Cerîr’in Adî’den rivayet ettiği şu haber, buna delâlet etmektedir. “Rasûlullah’a (s.a.) geldim. Bana, İslâmı öğretti. Her namaz vakti içinde nasıl kılacağımı tarîf etti. Sonra da, “Ramazan geldiği zaman, fecirleyin beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar ye-iç. Sonra geceye kadar orucu tamamla.” buyurdu. Ben, bunun ne olduğunu anlamadım. Siyah ve beyaz iki iplik büktüm. Fecir vaktinde, onlara baktım, fakat ikisini de aynı gördüm. Bunun üzerine, Rasûlullah’a (s.a.) gittim ve “Yâ Rasûlallah, bana tavsiye ettiğin herşeyi yaptım. Ancak, siyah iplik-beyaz iplik meselesini beceremedim.” dedim. “Buna sebep ne, yâ Ebâ Hâtim?” buyurdu ve sanki yaptığımı anlamış gibi gülümsedi. Ben; “Beyaz ve siyah iplikten iki iplik büktüm ve gecedem (itibaren) onlara baktım. Ancak onları, hep aynı buldum.” dedim. Rasûlullah (s.a.) bunu duyunca, azı dişleri görülünceye kadar güldü ve “Ben sana “fecirleyin” demedim mi? O ancak, gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığıdır.” buyurdu.”¹¹³

¹¹² Bakara, 187

¹¹³ Taberî, “Camîu’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an”, Bakara 2/187

İbn Cerîr'in rivayet ettiği bu hadîs, âyet-i kerîmedeki “mine'l-fecr” kelimelerinin de, geri kalanıyla birlikte bir bütün halinde indiğini gösterir.

1.2.1.7. Bilâl-i Habeşî'nin İlk Ezanı, İbn Ümmi Mektûm'un İkinci Ezanı Okuması

Fecrin, ufuktaki enlemesine beyazlık olduğunu kabul eden cumhur, yemeyi haram kılan sınır, başka bir deyişle sahurun ne zamana kadar devam ettiği konusunda, iki yaklaşım benimsemiştir.

Bilâl-i Habeşî (r.a.) sabah namazı vakti girmeden önce bir defa ezan okurdu. İbn Ümmi Mektûm ise, Bilâl'den sonra bir ezan daha okurdu, işte bu ezan imsâk vaktinin ve sabahın vaktinin girdiğini gösterirdi. Bu, pekçok hadiste ifade edilmiştir.

1.2.1.7.1. Abdullah İbn Ömer Hadisi

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ بِلَالَ لَا يُؤَدِّنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ»، ثُمَّ قَالَ: وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى، لَا يُنَادِي حَتَّى يُقَالَ لَهُ: أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ

Abdullah İbn Mesleme tahdis etti, dedi ki; Malik'ten o da İbn Şihâb'dan o da Salim İbn Abdullah'tan o da babasından İbn Ömer'in (r.a) rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Bilâl, ezanı geceleyin (fecir olmadan) okur. İbn Ümmi Mektûm'un ezanını işitinceye kadar yiyip içebilirsiniz. Çünkü o fecir doğmadan ezan okumaz.” İbni Ömer: “İbn Ümmi Mektûm, âmâ bir kimse idi. Kendisine ‘sabah vaktine girdin, sabah vaktine girdin’ diye söylenip bildirilene değin ezan okumazdı.” demiştir. Hadisin bazı rivayetlerinde yer alan, “İbn Ümmi Mektûm'a, ‘Sabahladın, sabahladın’ denilirdi.”¹¹⁴ cümlesi gösteriyor ki, İbn Ümmi Mektûm, fecrin doğmasına yakın veya fecir doğarken ezan okumaya dikkat eder, vakti bildirmek için Hz.Bilâl'in ezanıyla yetinmezdi.

“Bilâl'in ezanı, hiçbirinizi sahur yemeğinden alıkoymasın. Çünkü Bilâl, henüz geceyken ezan okur. Onun bu ezanı, sizden ayakta olanları (ibadette bulunana/teheccüt namazı kılana/uyanık olana) haber vermek, uykuda olanı da uyandırmak içindir.” Rasûlullah (s.a.), bunu söyledikten sonra, fecir vaktinin iyice anlaşılması için, parmaklarını yukarıya kaldırıp aşağıya diker ve “Fecir beyazlığın

¹¹⁴ Buhârî, Ezân, 11, No: 617.

böyle açığa çıkması değildir, tâ ki şöyle olmayınca.” dedi. Bunu söylerken de, şehadet ve orta parmağını üstüste bindirip sağa sola uzattığı rivayet edilir.¹¹⁵

Hız. Ayşe'nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Bilal, ezanı gece vakti okurdu. Rasûlullah (s.a.) (insanların zihinlerindeki soru işaretlerine son vermek için) şöyle buyurdu: “*Abdullah İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyip içebilirsiniz.*¹¹⁶ *Çünkü o, fecir doğmadıkça ezan okumaz.*¹¹⁷” Hadisin ravilerinden Ayşe veya Kâsım bin Muhammed , şöyle demiştir: “Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm'un ezanları arasında, biri çıkıp diğeri incek kadar bir süre vardı.”¹¹⁸ Biri inip diğeri çıkmak istediğinde, çıkanı engelleyerek, şöyle derdi: “Biz sahurumuzu yapana kadar, olduğun yerde kal.”¹¹⁹ Bundan anlaşılacağı üzere, birincisi fecr-i kâzibin, diğeri fecr-i sâdığın doğuşunda ezan okurlarmış.

İbn Mes'ûd'un riaveyet ettiğine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle dedi: “Bilâl gece (fecir olmadan) ezan okur. Siz, İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyip içebilirsiniz.”¹²⁰

Übey bin Kâb'ın rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.) dedi ki: “Ey Bilâl! Ezanın ile kâmetin arasında biraz ara ver ki yemek yiyen rahatlıkla bitirebilsin, abdest alan da rahatlıkla onu tamamlayabilsin!”¹²¹

Bu hadisin muhtelif lafızlarından anlaşıldığına göre, Hz. Bilâl'in vazifesi, Hz. Peygamber'in emrettiği vakitte geceleyin ezan okumaktır. Ashâb-ı Kirâm, Hz. Bilâl'in ezanından sonra sahur yemeye devam ederdî. Ayrıca, Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un okuduğu ezan, Bilâl'in okuduğu ezana yakındır. İbn Ümmi Mektûm'a “sabah oldu, sabah oldu” denilmesi, onun ezan okumak için fecrin doğuşuna veya yükselişine yakın vakti gözettiğini gösterir. Çünkü o, vaktin bilgisi konusunda Bilâl'in ezanıyla yetinmezdi. Bilâl, ezanı değişik vakitlerde okurdu. “Birin inip diğerrinin (dama/minareye) çıkacağı kadar fasıla bulunurdu.” denilmesi, bazı zamanlardaki müşâhadeye göredir. Çünkü Bilâl, ezanı her gece aynı vakitte okusa, Rasûlullah (s.a.) onun ezanıyla yetinerek, “İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya

¹¹⁵ Buhârî, Ezân, 13, No: 5298

¹¹⁶ Buhârî, Ezân, 13, No:1918-1919. Müslim, Salât, 7-8; Sıyâm, 37-8, 1091-1092; Nesâî, Ezân, 10, No:637; İbn Huzeyme, *Sahih*, 3/211, No:1932.

¹¹⁷ Buhârî, Savm, 17, No:1918-19; Nesâî, Ezân 9, No: 689

¹¹⁸ Buhârî, Savm, 17, No:1919; Müslim, Sıyâm, 38; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/20.

¹¹⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/189, No:1030.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned/el-Fethu'r-Rabbânî* No:284/1154, 286/1156.

¹²¹ Ebû Dâvûd, Salât, 43, No:537.

kadar yiyip içebilirsiniz.” buyurma ihtiyacı duymaz, “Bilâl ezanı bitirdi mi, yiyip içmeyi kesin.” emrini verirdi. Hz.Peygamber (s.a.), İbn Ümmi Mektûm’un ezanını, yasağın başlangıcı olarak belirlemiştir. Buradan anlaşılan, İbn Ümmi Mektûm’un, vakti kollayan bir adamının olmasıdır. Böyle olmasaydı, bazan vakti bilemeyebilirdi. Nitekim, İbn Şihâb’tan yapılan nakil, bunu açıklığa kavuşturur: “İbn Ümmi Mektûm, görme özürlyüdü. İnsanlar fecrin doğuşunu gördüklerinde ona ‘ezan oku’ deyinceye kadar, ezan okumazdı.”¹²²

1.2.1.8. İbn Ümmi Mektûm’un İlk Ezanı, Bilâl-i Habeşî’nin İkinci Ezanı Okuması

أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، عَنْ هُشَيْمٍ قَالَ: أَنْبَأَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمَّتِهِ أَنْيسَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَدَّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا، وَإِذَا أَدَّنَ بِلَالٌ فَلَا تَأْكُلُوا وَلَا تَشْرَبُوا

Yakub b. İbrahim, Huşeym’den bizlere haber verdi dedi ki; Mansur bize anlattı, Hubeyb b. Abdirrahman’dan o da Üneyse’nin teyzesinden şöyle rivayet etmektedir:

“İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okur. Bu sebeple siz, Bilâl’in ezanını duyana kadar yiyip içebilirsiniz.”¹²³ tarzında hadîsler de rivayet edilmiştir. Buna göre hadîsler arasında bir tenakuz söz konusudur.

Buhârî şârihi Aynî , bu tenakuzun, Hz.Bilâl ve İbn Ümmi Mektûm’un, ezanı nöbetleşe okumalarından kaynaklandığını söyler. Buna göre, Hz. Peygamber, bazı gecelerde ezanı önce Bilâl’e, sonra İbn Ümmü Mektûm’a, bazı gecelerde ise, önce İbn Ümmi Mektûm’a, sonra Bilâl’e okutmuştur. Hadîslerin hepsi gözönüne alındığında, oruca başlama ve sabah namazına durma konusunda, kim okursa okusun birinci ezana değil, ikinci ezana göre hareket edilir ve imsâk bununla başlar. Sonuç olarak oruç tutacak olan bir kimse, fecr-i sâdık denilen tanyerinin ağarmasına kadar yiyip içebilir. Fecr-i sâdık doğdu mu, artık yeyip içmeyi kesmek zorundadır.

¹²² Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c. VIII, s.64. İki Ezân arasındaki süre için, daha fazla ayrıntı verir.

¹²³ Nesâî, *Ezân*, 10, No: 640.

1.2.2.Bilalin Ezanı Sizi Sahurunuzdan (İmsâk Etmenizden) Alkoymanızın Hadisi

1.2.2.1.Semura bin Cüdebe Hadisi

حَدَّثَنَا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَوَادَةَ الْقُشَيْرِيِّ، حَدَّثَنِي وَالِدِي، أَنَّهُ سَمِعَ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدَبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يُعَزَّنُ أَحَدَكُمْ نِدَاءُ بِلَالٍ مِنَ السُّحُورِ، وَلَا هَذَا الْبَيَاضُ حَتَّى يَسْتَطِيرَ

Bize Şeyban İbn Ferrûc tahdis etti, dedi ki; Abdulvâris'den o da Abdillâh İbn Sevâde'den o da babasından rivayet ettiğine göre, Semûra bin Cüdebe, Hz.Peygamber'i (s.a.) şunu söylerken işitmiş olduğunu nakleder: “*Sakın, ne Bilâl'in ezanı, ne de yayılmadıkça şu aydınlık, sizi sahurdan menetmesin/alıkoymasın.*”¹²⁴

Semura bin Cüdebe, hutbe okuyarak, Hz.Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Sakın, ne Bilâl'in ezanı, ne de ufukda şöyle görünen uzun aydınlık (fecd-i kâzib: sahte beyazlık), şu şekilde yayılıncaya (fecd-i sâdık: gerçek fecir belirinceye) kadar, sizi sahurunuzdan aldatmasın.”¹²⁵ Ebu Davud diyor ki: Rasûlullah (s.a.) bu ânı tarif ederken, ellerini sağa sola uzatıyordu. Hammâd, bunu iki eliyle göstererek, genişliğine zuhur eden aydınlığı anlatmak istediğini belirtmiştir.

1.2.2.2. Abdullâh b. Mes'ûd Hadisleri

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدًا مِنْكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ - أَوْ قَالَ نِدَاءُ بِلَالٍ - مِنْ سُحُورِهِ، فَإِنَّهُ يُؤَدِّنُ - أَوْ قَالَ يُنَادِي - بِبِلَالٍ، لِيَرْجِعَ قَائِمَكُمْ وَيُوقِظَ نَائِمَكُمْ

Bize Zühayr İbn Harb tahdis etti, dedi ki; İsmail İbn İbrahim tahdis etti, ondan Süleyman et-Teymiyyî ondan Ebî Osman ondan da Abdullâh İbn Mes'ûd (r.a) rivayet ederek şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurdu: “*Sizden hiçbirinizi Bilâl'in ezanı, sahur yemeğinden alıkoymanız/engellemesin. Çünkü o, namaz kılanınıza (teheccüd ve benzeri için kıyamda/ayakta olanınıza biraz dinlendirmek veya sahur yemeğine döndürmek amacıyla¹²⁶) namazı kestirmek/ara verdirmek ve uyuyanınızı (sahura) uyandırmak için, geceleyin ezan okur.*” Ardından elini

¹²⁴ Müslim, Siyâm, 41, No:1094.

¹²⁵ Müslim, Siyâm: 8, No: 39, 41-44; Ebû Dâvûd, Savm, 17, No: 2346

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. II, s.104; Ahmed bin Hanbel, *el-Fethu'r-Rabbânî*, c.III, s.35.

doğrultarak kaldırdı da, “*Fecir şöyle ve şöyle olmakla değil, şöyle oluncaya kadardır.*” buyurdu ve iki parmağını araladı.”¹²⁷ “*Bu, sabah namazı vakti demek değildir.*” derken, parmaklarıyla işaret etmiş, yukarı kaldırıp aşağı indirmiştir. “*Şöyle olana kadar.*” derken de, bunu şehadet parmağı ve orta parmağıyla işaret etmiş, iki parmağını üstüste getirerek sağdan sola uzatmıştır.¹²⁸ Râvi, iki elinin parmaklarını birleştirdi, sonra onları aşağıya çevirdi/indirdi ve iki işaret parmağının arasını açtı, ufukta enlemesine açılan fecri kastediyordu.

H.z.Peygamber (s.a.), bu hadiste, önceki hadisteki gibi, Bilâl’in ezanının, imsâkin bitişini göstermediğini, Bilâl’in ezanından yararlanan iki grubun durumunu belirtmektedir. Bu hadiste, fazla olarak, fecr-i kâzib (yalancı fecir/alacakaranlık) ve fecr-i sâdığa (hakiki fecre) işaret etmiştir. H.z.Peygamber’in buradaki işaretle anlatımında, fecr-i kazib, yukarıdan aşağıya, boylamasına/diklemesine olan ilk aydınlık şeklinde tarif edilmektedir. Bu vakitte, imsâk ve sabah namazı vakti başlamaz. İmsâk vaktinin başlangıcını belirleyen fecr-i sâdik ise, ufukta enlemesine sağa ve sola açılıncaya kadar doğan aydınlıktır.

H.z.Bilâl’in sabah vaktinden evvel geceleyin ezan okuması, namaza davet için değildi, ama namaz öncesi için birkaç işlev görürdü:

- Sabahın yaklaştığını bildirmek, gece namazında olanların kısa kesip vitre başlamalarını hatırlatmak: H.z. Peygamber, müslümanlara, Bilâl ezan okudu veya fecr-i kâzib denilen, yukarıdan aşağıya doğru inen aydınlık ufukta görüldü diye yemeyi içmeyi kesmemelerini, sahur vaktinin fecir yayılıncaya kadar devam ettiğini bildirmiştir. Çünkü H.z.Bilâl, geceyi ibâdetle geçirenlerin istirahate çekilmelerini, uyumakta olanların da ibâdete kalkmalarını temîn için erkence ezan okurdu. H.z.Bilâl, şafaktan önce ilk sabah ezanını okurdu; bu ezan, ülkemizde temcid okuma geleneğinin de kökenidir.
- Teheccüd namazı kılanların namazı keserek biraz uyumaları ve sabah namazına dinç kalkmalarını sağlamak: Seher vakti, uykuda olanlar ve gece namazına kalkmış olanlar bulunurdu. Gece namazına kalkmış

¹²⁷ Tirmizî, Savm, 15, No:701; Nesâî, Ezân, 11, No:639, Sıyâm, No:214 ; İbn Mâce, Sıyâm, 23, No:1696; Dârakutnî, *Sünen*, Sıyâm, 2, No:167

¹²⁸ Buhârî, Ezân, 13 No: 5298

olanlar, Bilâl'in bu erken ezanıyla fecrin yaklaştığını anlayarak ibâdetlerine ara verirlerdi. Sabah namazına dinç ve kuvvetle kalkmak için biraz istirahat ederlerdi veya diğer ihtiyaçlarını giderirlerdi.

- Uyuyanların uyanarak az-çok teheccüd namazı kılmaları yahut oruç tutacak olanların hemen sahur yemeği yemeleri: Hadisler, aynı zamanda, sahur yemeğini geciktirmenin meşruluğuna delildir. Seher vaktine kadar uyanmamış olanlar, Bilâl'in bu erken ezanıyla uyanarak gece ibâdetini yapar, hemen ardından sahur yemeğini yer ve sabah namazına hazırlanırdı. Sahur vaktinin girişinden önce, Bilâl'in ezanını temel alarak, gerçekte okunması gereken vakitten yirmi dakika kadar önce erkenden ezan okumak, ihtiyat ilkesiyle bağdaşmaz. Ayrıca, günümüzde böyle bir ihtiyat payına gerek yoktur. Çünkü böyle bir ezan, sahurun geciktirilmesini öğütleyen hadislerle açıkça çelişmektedir.
- İhtiyaç duyanların, yıkanarak veya abdest alarak sabah namazına gelmelerini sağlamak.

1.2.3. Fecri Tanımlayan Hadisler

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَاعِدٍ , ثنا يَحْيَى بْنُ الْمُغِيرَةِ أَبُو سَلَمَةَ الْمَخْرُومِيُّ , ثنا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ , عَنِ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ , عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ , عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ , أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , قَالَ : «هُمَا فَجْرَانِ فَأَمَّا الَّذِي كَانَتْ ذَنْبُ السَّرْحَانِ فَإِنَّهُ لَا يُحِلُّ شَيْئًا وَلَا يُحَرِّمُهُ , وَأَمَّا الْمُسْتَطِيلُ الَّذِي عَارَضَ الْأُفُقَ فَفِيهِ تَجَلُّ الصَّلَاةِ وَيَحْرُمُ الطَّعَامَ

Yahya İb Sâid tahdis etti, dedi ki; Yahya İbn Muğire tahdis etti, Ebû Seleme Mahzûmi'den o da Ebu Fudeyk'den İbn Zi'b'in babasından, o da Hâris İbn Abdirrahman'dan o da Muhammed İbn Abdirrahman b. Sevban'dan bana ulaştığına göre Allah Resülü şöyle buyurmuştur demektedir: “İki çeşit fecir vardır: Kurt kuyruğu gibi diklemesine (müstetîl: dikey) olan fecir (fecn-i kâzib); herhangi bir şeyi ne helâl, ne de haram kılar. Ufukta genişliğine/enlemesine yayılan (müstetîr: yatay) fecre (fecn-i sâdik) gelince, işte sabah namazı o vakitte kılınır, oruç zamanı sahur yemeği de o vakitte haram olur.”¹²⁹ İbn Abbas ise, Hz.Peygamber'in (s.a.), şöyle

¹²⁹ Dârakutnî, Savm, 2, No:1041.

buyurduğunu nakleder: “Fecir, iki tanedir: Yeme içmenin haram, namazın helal olduğu fecir. Yeme-içmenin helal, namazın haram olduğu fecir.”¹³⁰

Fecirlerin niteliğini tanımlayan bu hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere, gece yarısından sonra güneşin doğduğu istikâmette iki defa beyazlık belirir: 1) *Fecr-i Kazib* (yalancı tan) [فجر كاذب]: Bu beyazlıklardan ilki, kurt kuyruğu gibi yukarıdan aşağıya doğru uzanır. Buna fecr-i kâzib (yalancı fecir) denilir. Fecr -i kâzib, gerçek tan ağartısından önceki geçici aydınlıktır. Sabah namazının girmesinde ve imsâk vaktinin sona ermesinde bu fecrin hiçbir etkisi yoktur. Fecr-i kâzib, hakiki fecirden bir süre önce görülür. Bu fecir, doğu ufkundan ve fecir yerinden semânın ortasına doğru uzanan, yukarıdan aşağıya doğru diklemesine sarkan ve biraz sonra kaybolan bir aydınlıktır; bu fecir, gecedен sayılır. Bu vakitte, sahur yemeği yenebilir, ama sabah namazının vakti henüz girmemiştir. 2) *Fecr-i Sâdık* (gerçek tan) [فجر صادق]: İkinci beyazlık ise, ufku baştan başa genişlemesine kaplayan beyazlıktır. Buna, fecr-i sâdık (sahici/gerçek fecir) denilir. Fecr -i sâdık, tan ağartısı, şafak sökmesidir. Bu fecrin doğmasıyla, yemek-içmek sona ermiş, sabah namazının vakti girmiş demektir. Fecr-i kâzib ile fecr-i sâdık arası, yaklaşık onsekiz dakîkadır. Fecr-i sâdık (gerçek tanyeri ağarması), doğu ufkunda ve ufuğa paralel olarak genişliğine dağılıp yayılan ve belirdikten sonra kaybolmayan bir aydınlıktır. Bu fecrin doğmasıyla, artık gece bitmiş ve şer’î gündüz başlamış olur. Bu fecrin, iki işlevi vardır: a) *İmsâk Vaktini Belirlemek*: Bu fecirle, imsâk vakti girer ve oruç vakti başlar. b) *Sabah Namazının Giriş Vaktini Belirlemek*: Bu fecirle, sabah namazının vakti girmiş olur. Fecr-i sâdıktan sonra, ezan duyulmasa bile, sabah namazı kılınabilir. Fakat Ramazan’da sabah namazının bu vakitte kılınabileceğini belirten Hanefiler’e göre, Ramazan dışında efdal olan kılınma vakti, fecrin doğuşundan sonra yaklaşık kırkbeş-elli dakîka kadar bir zaman geçmesidir.¹³¹

1.2.4. Sahurun Fazileti Ve Geciktirilmesi İle İlgili Hadisler

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، ح وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَرُهَيْبُ بْنُ حَرْبٍ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، ح وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، وَعَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَسَحَّرُوا، فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَاتًا»

¹³⁰ Beyhakî, Savm, 4, No: 216.

¹³¹ Zebîdî-Ahmed Naim-Kamil Miras, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh ve Tercemesi, 6/321.

Bize Yahya İbn Yahya tahdis etti, dedi ki, Hüseyim'in bize bildirmesiyle, Abdilâziz İbn Sûheyb' de Enes'den tahdis etti. Buhârî Ebu Bekir İbn Ebi Şeybe'den tahdis etti, dedi ki; Zûheyr İbn Harb'ın İbn Üleyye'den ondan da Abdilaziz'in Enes (r.a) rivayet etti. Buhâri tahdis etti, dedi ki; Kûteybe İbn Sâid tahdis etti, ondan Ebû Avâne tahdis etti, ondan Katâde tahdis etti, ondan Abdilaziz İbn Sûheyb'in tahdis etmesiyle Enes (r.a)'ın Resulullah (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. “*Sahur yapın, çünkü sahurda bereket vardır.*”¹³²

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي قَيْسٍ، مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «فَصَلُّ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ، أَكَلُهُ السَّحَرُ

Bize Kuteybe İbn Sâid tahdis etti, dedi ki; bize Leys tahdis etti, Mûsâ İbn Alî'den babası, ondan Kays'ın babası Amr İbn Âs'dan tahdis etti. Amr İbn Âs'ın Resulullah (sav)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Bizim orucumuzla Ehl-i kitabın orucunu ayıran fark sahurdur.*”¹³³

Bakara, 2/187 âyetinin dolaylı işaretlerinden birisi de, Yüce Allah'ın fecir doğuncaya kadar yeme-içmeyi mübah kılmasının, sahurun müstehap oluşudur. Çünkü, yeme-içmeyi mübah kılma, ruhsat türündendir; ruhsatı almak da müstehaptır.¹³⁴ Aslında sahurun müstehaplığı, sahurunu tavsiye ve teşvik eden çok sayıdaki sünnetin zâhirinden anlaşılır.¹³⁵ Hz.Aişe, (58/678) şöyle demiştir: “Allah Resulü (s.a.) aralıksız (savm-i visâl: hiç iftar etmeden birkaç gün aralıksız) oruç tutmaktan men eder, iftarda acele edilmesini ve sahurun geciktirilmesini emrederdi.”¹³⁶ Ümmü Hakîm bintü Vedâ' der ki: Hz. Peygamber'i (s.a.) “*İftarda acele ediniz, sahurunu ise geciktiriniz.*” buyururken işittim.¹³⁷ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.), sahurun mümkün oldukça geciktirilmesini tavsiye etmiş, ashâbın uygulaması da bu yönde olmuştur. Bunun için, sahur yemeğinin geciktirilmesi sünnettir.

¹³² Müslim, Siyâm, 45, No:1095.

¹³³ Müslim, Siyâm, 46, No:1096.

¹³⁴ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.I, s.289; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c.I, s.221.

¹³⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.I, s.289

¹³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, No: 944. Heysemî, “Senedinde yer alan Tayyib bin Süleyman, zayıf biridir.” (*Mecma'u'Zevâid*, 3/154) derken, Bûsîrî “Bunu, Ebû Ya'lâ hasen bir senetle rivayet eder.” demiştir.

¹³⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, No:945.

Sehl bin Sâ'd'ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben ailemle birlikte sahur ederdim ve sonra Rasûlullah’la (s.a.) beraber sabah namazını kılabilmek için hızla mescide giderdim.”¹³⁸ İmam Mâlik (ö.179-795), Abdullah İbn Ebû Bekir - Ebû Bekir senediyle şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Biz gece namazını kıldıktan sonra, şafağın doğmak üzere olduğu endişesiyle yemeğimizi aceleyle yedik.”¹³⁹ Sahurda acele etmek, sahur vaktinde yemeği hızla yemek anlamına gelir. Bu da, sahur vaktinin, ikinci şafağın doğmasından az bir süre önce olduğunu gösterir.

Ebu Hureyre (r.a.), (59/678) Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Biriniz, kap elinde iken ezanı işitirse, ihtiyâcını giderip karnını doyuruncaya kadar, onu bırakmasın.*”¹⁴⁰ Ezanla ilgili hadisler, bir bütün olarak değerlendirilirse, bu hadîs-i şerîf, sahur yemeği veya başka herhangi bir yemekle ilgili olabilir. Dolayısıyla, sonuçları da farklılık gösterir:

1.2.4.1. Sahur Yemeğiyle İlişkili Oluşu

Hadisin sahur yemeğiyle ilgili olduğu kabul edilirse, duruma iki ayrı açıdan bakılabilir:

1. Buradaki ezandan maksat, fecir doğmadan önce, uyuyanları uyandırmak ve ibâdet halinde olanların istirahatete çekilmelerini sağlamak amacıyla genelde Bilâl-i Habeşî tarafından okunan birinci ezan kabul edilebilir. Bu ezan okunduğu zaman zâten fecir doğmadığı için, yemeye-içmeye devam etmek gayet tabiidir.

2. Ezan, genelde İbn Ümmi Mektûm tarafından okunan ikinci ezan olabilir. Ama havanın kapalı olması gibi bir sebepten dolayı müezzin fecrin doğduğunu zannetmiştir; fakat oruç tutacak olan kişinin kanaatine göre, henüz fecir doğmamıştır. Bu durumda, ezan bitene kadar yemeye devam edip hemen ardından oruca başlanmalıdır.¹⁴¹

1.2.5. Sahur İle Sabah Namazı Arasındaki Süre Ne Kadardır?

Sahur vaktinin bitişi ile sabah namazının girişi arasındaki süre, hadislerde farklı anlatılmıştır. Hadislerden, sahur vaktinin geciktirildiği, sabah namazının erken kılındığı sonucuna varılabilir.

¹³⁸ Buhârî, Savm 16, No:1920

¹³⁹ Mâlik, *Muvatta*, Savm, 3.

¹⁴⁰ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II/423, No:9468, 510 ; Ebû Dâvûd, Savm, 18, No:2333, 18, No:2350.

¹⁴¹ Nevevî, *el-Mecmû*, c.VI, s 329.

1.2.5.1. Camiye Gitme-Sünneti Kılma Aralığı Hadisleri

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ زُرَّ بْنَ حُبَيْشٍ، قَالَ: «تَسَحَّرْتُ مَعَ حَدِيقَةَ، ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَمَّا أَتَيْنَا الْمَسْجِدَ صَلَّى صَلَاتِنَا رَكْعَتَيْنِ، وَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ بَيْنَهُمَا إِلَّا هُنَيْهَةٌ

a) **Zirr bin Hubeyş Rivayeti:** Muhammed b. Beşşâr'ın haber verdiğine göre, Muhammed bize tahdis etti, dedi ki, Şû'be bize tahdis etti, ondan da Adî tahdis ederek dedi ki; Zirr bin Hubeyş'in şöyle dediğini işittim: “*Huzeyfe ile birlikte sahur yapmıştık. Sonra sabah namazı için mescide çıktık. İki rekat sünneti kaldık, sonra farz için kâmet getirildi. İkisi arasında, çok kısa bir zaman vardı.*”¹⁴²

1.2.6. Elli Ayetlik Aralık Hadisi

حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «تَسَحَّرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ»، قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالسَّحُورِ؟ قَالَ: «قَدْرُ خَمْسِينَ آيَةً»

a) **Zeyd bin Sâbit Hadisi:** Müslim bin İbrahim bize tahdis etti, dedi ki; Hişâm bize tahdis etti, Katâde tahdis etti, ondan da Enes tahdis ederek Zeyd b. Sâbit'in (r.a) (45/665) rivâyetine göre, şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.) ile birlikte sahur yemeği yemiştik. Sonra da sabah namazı için kalktık. Ben, Rasûlullah'a (s.a.), sahurla sabah namazı arasındaki süreyi sordum. “Bir insanın elli âyet okuyabileceği kadar bir süredir.” buyurdu.*”¹⁴³

b) **Enes Hadisi:** Enes'ten (r.a) rivâyete göre, şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.v) ve Zeyd bin Sâbit, (45/665) sahur yemeği yedi. Sonra sabah namazı için kalktılar.*” Katâde diyor ki: Biz Enes'e, “*Rasûlullah (s.a.) ile Zeyd'in sabah namazını kılmaları ve yemek yemeleri arasındaki zaman ne kadardır?*” diye sorduk. Enes: “*Bir kimsenin elli âyet okuyabileceği kadar bir süredir.*” dedi.¹⁴⁴

c) **Enes Hadisi:** Zeyd bin Sâbit'in (45/665) şöyle dediği nakledilmiştir: “*Biz Hz.Peygamber'le (s.a.) birlikte sahur yaptık. Sahur bittikten sonra, Rasûlullah (s.a.) namaza kalktı. Hadisin ravilerinden Enes: “Peki ezan ile sahur arasında ne kadar süre*

¹⁴² Nesâî, Savm, 20, No:2150

¹⁴³ Buhârî, Savm, No:1921, ayrıca bk. No:575; Nesâî, Savm, 21, No:2126-27

¹⁴⁴ Nesâî, Savm, 22, No:2128.

geçti?” diye sorunca, Zeyd bn Sâbit şu cevabı verdi: “Elli ayet okunabilecek kadar bir süre!”¹⁴⁵

Zeyd bin Sâbit’in “elli ayet okunabilecek kadar bir süre” şeklindeki cevabı, bu okuyuşun ne çok hızlı, ne de çok yavaş olduğu, okunacak ayetlerin de uzun değil, orta uzunlukta olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Bu da, sezgi ve tahminle belirlenir.¹⁴⁶ Elli âyet okuyacak zaman miktârı, dört-beş dakîka olarak takdir edilmiştir ki, bir abdest alacak zamandır.

Burada sahur vaktinin bitişi ile sabah namazının girişi arasındaki süre ele alınmıştır.

Zeyd İbn Sabit’in “elli ayet okunabilecek kadar bir süre” şeklindeki cevabını şöyle açıklamak gerekir : Bu okuyuş ne çok hızlı ne de çok yavaştır. Ayrıca okunacak olan ayetlerde orta uzunluktadır.¹⁴⁷

Sahurla ilgili olarak dikkate almamız gereken bir diğer hadis rivayeti de şudur:

Bize Yunus tahdis edip dedi ki: Bize İbn Vehb tahdis edip dedi ki: Bana İbn Lehîa ve Yahya b. Eyyûb, Abdullah b. Eb Bekir’den haber verdiler. O İbn Şihab’dan, o Salim’den, o babasından (Abdullah b. Ömer’den), o Hafsa (r.a.h)’dan, o Resulullah (sav)’den şöyle buyurduğunu rivayet etti:

“Fecirden önce geceleyin oruç tutmaya niyet etmeyen kişinin orucu olmaz.”¹⁴⁸

Çalışmamızda yolumuzu aydınlatan en mühim hadislerden bir tanesidir, çünkü imsak vaktinin tespiti hususundaki keyfiliğin ve fecr-i sadığı doğru tespit edememenin oruç ibadetini iptal riski taşıdığını bu hadis bizlere haber vermektedir.

1.2.7. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Kızılık İle Başlamasıyla İlgili Hadisler

1.2.7.1. Zirr bin Hubeys/Huzeyfe Hadisi

Zirr bin Hubeys’ten rivâyete göre, şöyle demiştir: Huzeyfe bin el-Yemân (r.a.), şöyle dedi: “Ben, Resûlullah’la (s.a.) beraber sahur yemeğini yedim. “Sabah

¹⁴⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/182, 185, 186, 188; Müslim, Sıyâm, 47, No:1097, Nesâi, Sıyâm, 21, No: 2126-27, Tirmizî, Savm, 14, No:703-4

¹⁴⁶ Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, c.VIII, s.66.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, Kitabu’s-Savm, c.IV, s.162

¹⁴⁸ Nesâi, Sıyam, 68, No: 2328

olduktan sonra mı sahur yediniz?” diye sordum. “Evet, sanki gündüzdü (nehâr) diyebilirim, ancak henüz güneş doğmamıştı.”¹⁴⁹

Hadisin, daha ayrıntılı bir anlatımı şöyledir: Zirr bin Hubeyş (r.a.) şöyle der: “Sahur yemeğini yiyip mescide gittim. Giderken, Huzeyfe’nin evine uğrayıp yanına girdim. Bir deve sağmamı emretti, sağdım. Bir tencere emretti, sütü pişirdim, sonra; “ye” dedi. Ben “oruç tutmak istiyorum.” dedim. “Ben de istiyorum.” dedi. Yedik içtik, sonra mescide geldik, kâmet getirilip hemen namaza başlandı. Huzeyfe “Rasûlullah bana böyle yaptı” veya “Ben Rasûlullah’la böyle yaptım” dedi. “Sabahtan (tanyeri ağardıktan) sonra mı?/Hangi saatte peygamberle sahur yaptın?” dedim. “Evet, sabahtan sonra, ancak güneş henüz doğmamıştı.” dedi.¹⁵⁰

Ebubekir er-Râzî el-Cassâs (ö. 370/981), Huzeyfe’den yapılan bu rivayetin sabit olmadığını, ayrıca âhâd haberlerden olduğunu, bu haberle de Kur’an’a itirazın caiz olmadığını belirtir.¹⁵¹ İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise, Zirr hadisinin ma’lûl, illetinin de vakf olduğunu söyler. Çünkü, Huzeyfe’yle sahur yapan, Nesâî’nin (ö. 303/915) de belirttiği gibi¹⁵², Hz.Peygamber değil Zirr’dır.¹⁵³ Ayrıca, “Geceyi ve gündüzü iki âyet yaptık, gecenin âyetini giderdik; aydınlatıcı olmayı da gündüzün âyeti kıldık. Bu, hem rabbinizin ikramını aramanız, hem de yılların sayısını ve vakit hesabını bilmeniz içindir. Biz, her şeyi ayrıntılı olarak açıklamışızdır.” (İsra, 17/12) âyetindeki “nehâr”ın alâmeti, güneş değil fecirdir. Ünlü dil bilgini Halil bin Ahmed de, konuyla ilgili nakledilen şiiirde geçen “nehâr”ın, fecir olduğunu söylemiştir; dolayısıyla nehar,

Haberin, Asım bin Ebi’n-Nücûd’un teferrüd ettiği hadislerden olduğunu söyleyen Nesâî, (ö. 303/915) “güneş henüz doğmamıştı” ifadesiyle, gündüzün yakınlığı kastedilmiştir yorumunu yapmıştır. Bu yorumun sonucu, fecrin doğuşundan emin olmadan sahur yaptıklarıdır, öyle ki birisi fecrin doğduğunu, ötekiyse henüz

¹⁴⁹ Nesâî, Sıyâm, 20, No:2123 ; İbn Mâce,Sıyâm, 23, No:1695 ; Tahâvî, *Şerhu Ma’âni’l-Asâr*, Sıyâm, c. II,s. 52; Hâzîmî, *el-İ’tibâr fi’n-Nâsîh ve’l-Mensûh mine’l-Asâr*, 145-146.

¹⁵⁰ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c.V, s. 400; Nesâî, Sıyâm, 20, No:2148; Tahâvî, *Şerhu Ma’âni’l-Asâr*, c.II, s.52; Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.II, s.184-85.

¹⁵¹ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/285; Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, c.VIII, s.67.

¹⁵² Nesâî, Sıyâm, 20, No: 2152-53.

¹⁵³ İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Câmi’u’l-Fıkh*, c.III, s.161.

doğmadığını sanmıştı.¹⁵⁴ Hâzimî, (ö.584/1188) ilim ehlinin bu haberle amelin terkinde icmâ ettiğini belirtir.¹⁵⁵

Fukaha, bu hadisteki “nehâr” ifadesiyle ilgili iki değerlendirme yapmıştır:

1)Nesih Değerlendirmesi: Hadis şârihi Sindî, bu hadîsin açıklamasında şöyle der: “Bu hadîsteki ‘nehâr’dan maksat, şer’î gündüzdür, yâni fecirdir. ‘Şems’ten maksat ise, güneş değil fecirdir. Çünkü fecir aydınlığı, güneşten önce gelir. H u z e y f e’nin maksadı şudur: Sahur yemeği vakti, şafak sökme vaktine o kadar yakındır ki, henüz şafak sökmemiş olmakla beraber, neredeyse şafak söktü denilebilir.¹⁵⁶ Bu hadîsi zahirine göre mânâlandırılanlar, bu hadîsin mensuh olduğunu söylemişlerdir.” Nitekim Tahâvî, bu rivayetteki durumun, Bakara, 2/187 âyetinden sonra, ama “mine’l-fecr” kaydı henüz inmeden önceki ara dönemde geçerli olma ihtimali olduğunu belirtir. Nitekim, Sehl hadisi de, buna işaret etmektedir. Dolayısıyla, sözkonusu kayıt, Huzeyfe’nin dikkatinden kaçmıştı, başkaları ise bu durumu biliyor ve ona göre hareket ediyordu. Huzeyfe, inen kayıttan habersiz oluşundan dolayı, bilgisine göre amel etmiştir. Bu itibarla da, bu konuyla ilgili bir şeyler bilen görüşü, bilmeyenden daha çok benimsenmeye değerdir.¹⁵⁷

2)Nesih Değerlendirmesinin Reddi: Sindî, Huzeyfe hadîsinin Bakara, 2/187 âyetinden önceki zamana âit olup, sonradan mensuh olduğu görüşünü uygun görmeyerek, şunu belirtir: “Oruç süresi, ilk zamanlar yatsıdan ertesi gün akşamına kadardı. Bu süre, mezkûr âyetle kısaltılarak fecirden akşama kadar sınırlanmıştır. Yâni teşditten tahfife doğru bir değişiklik olmuştur. Huzeyfe hadîsiyle âyetin hükümleri karşılaştırılınca, âyetin inişiyle oruç süresinde tahfif ve kısaltma değil, teşdîd ve uzatma durumu çıkmış olur.”

1.2.7.2. Kays bin Talk Hadisi

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُلَازِمُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ النُّعْمَانِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي طَلْقُ بْنُ عَلِيٍّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كُلُوا وَاشْرَبُوا، وَلَا يَهَيْدَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ، وَكُلُوا وَاشْرَبُوا، حَتَّى يَغْتَرِضَ لَكُمْ الْأَحْمَرُ»

¹⁵⁴ İbn Kesîr, “a.g.e.”, c. I, s.222.

¹⁵⁵ Hâzimî, el-İ’tibâr fi’n-Nâsîh ve’l-Mensûh mine’l-Asâr, 146.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, “a.g.e.”, c. I, s. 222.

¹⁵⁷ Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/185-186, 192.

Bize Hennâd rivayet etti, dedi ki; Mülâzim İbn Amr'ın bize tahdis ettiğine göre, dedi ki; bana da Abdillâh ibn Nu'mân'ın tahdis etmesiyle Kays bin Talk'ın babası Talk bin Ali'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Yiyiniz içiniz, yukarıya doğru yükselerek parlayan (yalancı) fecir yeyip içmenize engel olmasın. Kırmızılık ortalığı kaplayıncaya (gerçek fecir çıkıncaya) kadar yeyip içebilirsiniz.”*¹⁵⁸

Ebû Dâvud (ö.275/888) bu konuda şunu belirtir: “Bu hadîs, sâdece Yemâmelilerin rivayet ettiği hadîslerdendir.”¹⁵⁹ İbn Rüşd'ün belirttiği gibi, bu rivayet bir şuzûzdur; çoğunluğun rivayetinden farklılık gösterir. Oysa, Bakara, 2/187 âyeti, bu konuda nastır veya nas gibidir.¹⁶⁰

Dârakutnî (ö.385/995), hadîsi daha ayrıntılı şekilde rivayet etmiştir: Abdullah bin Nu'man es-Sühaymî şöyle der: Kays bin Talk, Ramazan'da, gecenin sonunda bana geldi. Ben, sabahın girmiş olmasından kaygılandığım için, sofradan çekilmiştim. Kays, benden biraz katık istedi, kendisine; “Amca, eğer sana göre daha vakit varsa, evde olan yiyecek içeceklerden getireyim.” dedim. “Yanında ne var?” diye sordu ve içeri girdi. Ona tirit, et ve nebiz (hurma suyu) getirdim. Yedi içti, hatta beni de zorladı. Ben de sabahın olmasından korka korka yedim-içtim. Kays, bana şöyle dedi: Talk bin Ali bana Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: *“Yeyiniz içiniz, yukarı doğru yükselen (yalancı fecir) sizi aldatmasın. Kırmızılık doğuncaya kadar yeyip içebilirsiniz.”*¹⁶¹

Bu hadîste, fecr-i sâdıkın yemeye içmeye mâni olmadığı, kırmızı şafağın doğumuna kadar yenilip içilebileceği izlenimi doğmaktadır. Fukaha, bu hadisi, iki şekilde yorumlamıştır:

1.2.7.3. Hadisin, Bakara: 2/187 Ayetinden Önce Söylenişi

Hadîsteki kırmızılıktan maksadın güneşin doğacağına yakın ufukta görünen kırmızılık olduğu kabul edilirse, o zaman bu hadîsin 2/187 âyetinin nüzûlünden evvel vârid olduğu ve bu âyetle neshedildiği sonucuna varılacaktır. Çünkü, hadîsin âyete aykırı olması kesinlikle düşünülemez.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, Savm: 17, No:2348; Dârakutnî, Sıyâm 7, No:166; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, Sıyâm, c. II, s.54.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, Savm, 17, No:2348.

¹⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c.II, s.51.

¹⁶¹ Dârakutnî, Savm, 2, No: 165.

1.2.7.4. Kızıl Şafağın Fecr-i Sâdık Oluşu

Çoğu bilginler, bu kırmızılıktan (kızıl şafak) maksadın, fecr-i sâdık olduğunu söylemişlerdir. Hz.Peygamber'in hadîsindeki "kırmızılık doğuncaya kadar" ifâdesini de şöyle izah etmişlerdir: Fecr-i sâdıkın doğması tamamlanıp, aydınlığı yayılınca, kırmızılığın ilk görüntüleri ortaya çıkar. Rasûlullah, işte buna işaret etmiştir.¹⁶² Nitekim Hattâbî, bu hadîsi şerh ederken şunları söyler: "Kırmızının manâsı; kırmızılığın ilk görüntülerinin, yayılan beyazlık arasına girmesidir. Çünkü, ikinci fecrin doğuşu tamamlanınca, ilk kırmızılıklar görünmeye başlar. Araplar, sabahın, alttaki alacalığına benzetirler. Buna sebep, sabahta hem beyazlığın, hem de kırmızılığın bulunmasıdır."¹⁶³ Bu izaha göre, bu hadîsin, Bakara, 2/187 âyetine aykırılığı söz konusu olamaz.

Kızıl şafak yorumunu benimseyen Abdülaziz Bayındır, görüşlerini benzer hadislere ve diğer destekleyen ayetlere, hadislere ve sözlük anlamlar ile yaptığı gözlemlere dayandırarak, şu açıklamayı yapar: "Fecr-i kâzibin başlangıcından itibaren ufukta beyaz ve kızıl ışıklar, karanlıkla karışık halde bulunur ve daha sonra kızıllık öne çıkmaya başlar. Fecr-i sâdıkta renkler ayrılmış, koyu karanlık yeryüzüne çekilmiş, üstte beyaz ışık kuşağı, ortada koyu kızıl kuşak iyice ortaya çıkmış olur. Allah'ın Elçisi bu konuda şunları söylemiştir: '*Size göre kızıllık enlemesine yayıluncaya kadar yiyin, için.*'¹⁶⁴, '*Cebrail Kâbe'nin yanında bana... Sabah namazını kızıllığın parıldadığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırıldı.*'¹⁶⁵ Semure b. Cündüb'ün bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: '*Bilâl'in çağrısı bir de şu beyazlık sizi aldatmasın; kızıllık fişkırınsın veya kızıllık doğsun.*'¹⁶⁶ Peygamberimizin '*şu beyazlık*' dediği; ışık kuşaklarının açıkça görülmesine kadar olan ufuk aydınlığı, yani fecr-i kâzibtir. Bütün bu âyet ve hadislere göre, her sabah iki fecr olur. Allah'ın Elçisi'nin şu sözü, iki fecri ayırmamızı kolaylaştırmaktadır: '*Yiyin, için; yukarı tırmanarak yayılan aydınlık sizi etkilemesin; enine yayılan kızıllığı görünceye kadar yiyin, için.*'¹⁶⁷ (..) Demek ki, birinci fecir, yukarıya tırmanarak yayılan aydınlık; ikinci fecir ise karanlıkla aydınlığı enlemesine bölen

¹⁶² Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. I, s.285-86.

¹⁶³ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, c. II, s.61, ; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c.VIII, s.65.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Savm*, 17, No: 2347-2348.

¹⁶⁵ Tirmizî, *mevâkît*, 1.

¹⁶⁶ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c. XXXIII, No: 20079.

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Vakt'us-Sahûr*, No: 2348.

kızıl ışık kümesidir. (..) Fecr-i sâdıқта karanlık ile beyaz ışık kuşağı, kızıl ışık kuşağıyla ikiye bölünür. Bir kişi Allah'ın Elçisi'ne namaz vakitlerini sormuş, o da cevap vermeyip uygulayarak göstermek istemiş ve ilk gün sabah namazını ilk vaktinde kıldırmıştı. Ebu Musa el-Eş'ârî bize şu bilgiye vermektedir: *O gün Allah'ın Elçisi, sabah namazını, fecr (kızillik) yarıldığı sırada kıldırdı. İnsanlar neredeyse birbirini tanıyamayacaktı.*¹⁶⁸“İnsanlar neredeyse birbirini tanıyamayacaktı” sözü, yayılan aydınlıktan ötürü birbirlerini tanımaya başladıklarını gösterir. Allah'ın Elçisi'nin şu sözü konuyu değişik şekilde ifade etmektedir: ‘*Cebraîl ... Sabah namazını kızılığın parıldadığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırdı.*’¹⁶⁹ Aşağıdaki haber de bu durumu desteklemektedir: Ebu'l-Minhâl, Ebû Berze'den şu sözü nakletmiştir: “Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem sabahı kıldırırken her birimiz yanında oturana tanırdı.”¹⁷⁰

İmsâk vaktinin, ufuktaki beyazlığın ortalığı tamamen aydınlatması ve ardından kırmızılığın belirmesiyle başlayacağına dair bazı sahâbî ve tâbiîn âlimlerinden nakledilen bu görüş, fukaha arasında rağbet bulmamış ve uygulanmamıştır. Çünkü âyette geçen, “**Sabahın beyaz ipliği -aydınlık- siyah iplikten -karanlık- ayırt edilinceye kadar yeyip içebilirsiniz.**”¹⁷¹ ifadesi aydınlığın karanlık içinde bir çizgi halinde belirgin olduğu bir zamana işaret ettiği gibi, sahih rivayetler de bu yorumu desteklemektedir.

1.2.8. Sabah Namazının Başlangıç Vakti İle İlgili Hadisler

İmsak vaktinin başlangıcı ile sabah namazının ilk vaktinin fecr-i sâdığa/ şafağın sökmesine tekabül ettiğini daha önce görmüştük. Birbirinden bağımsız düşünemeyeceğimiz bu ibadetler hakkında akıllara şöyle bir soru takılmaktadır. İmsak vaktinin tespiti hususunda kimi şahıs ve kurumlar farklı zamanlar tespit etmektedirler dolayısıyla oruca başlama ve bitiş zamanları farklılık göstermektedir. İmsakta ihtiyat gerekçesiyle oruca erken başlanılıp oruç yasaklarına da riayet edildiği takdirde orucun sıhhatine bir zarar gelmemekle birlikte, sabah namazı da aynı vakitte eda edilebilir mi veya eda edileceği müstehap bir zaman dili mi var mıdır gibi

¹⁶⁸ Müslim, Mesacid, 40, No: 230-231

¹⁶⁹ Tirmizî, mevâkî, 1.

¹⁷⁰ Bayındır, “Kur'an'da Namaz Vakitleri”, 23-25. (Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, No: 11)

¹⁷¹ El- Bakara, 2/187

soruların yanıtlarını bu bölümdeki hadislerde arayacağız. Burada özellikle namaz vakitleri ile ilgili İmamet-ü Cibril (Cebrail'in İmamlığı) hadisi başta olmak üzere sabah namazının vakti ile alakalı hadisleri zikeredeceğiz.

حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عِيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ وَهُوَ ابْنُ عَبَّادِ بْنِ حُنَيْفٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " أَمِّي جِبْرِيلُ عِنْدَ الْبَيْتِ مَرَّتَيْنِ، فَصَلَّى الظُّهْرَ فِي الْأُولَى مِنْهُمَا حِينَ كَانَ الْفَيْءُ مِثْلَ الشَّرَاكِ، ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ حِينَ كَانَ كُلُّ شَيْءٍ مِثْلَ ظِلِّهِ، ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ حِينَ وَجَبَتِ الشَّمْسُ وَأَفْطَرَ الصَّائِمِ، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ حِينَ بَرَقَ الْفَجْرُ، وَحَرَّمَ الطَّعَامَ عَلَى الصَّائِمِ، وَصَلَّى الْمَرَّةَ الثَّانِيَةَ الظُّهْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ لَوْفَتِ الْعَصْرُ بِالْأَمْسِ، ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلِيهِ، ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ لَوْفَتِهِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ حِينَ ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، ثُمَّ صَلَّى الصُّبْحَ حِينَ أَسْفَرَتِ الْأَرْضُ، ثُمَّ النَّفْتِ إِلَيَّ جِبْرِيلُ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، هَذَا وَقْتُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ، وَالْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقْتَيْنِ "

Hennâd İbn Seriyi bize tahdis etti, dedi ki; Abdurrahman İbn Ebi Zinad bize tahdis etti, Abdurrahman İbn Hâris İbn Ayyâş İbn Ebi Rebiâ'dan ondan da Hâkim İbn Hakim ondan da İbn Abbâd İbn Huneyf tahdis ederek dedi ki; Cubeyr b. Mut'im'in bana haber verdiği göre dedi ki; İbn Abbâs (r.a)'den rivâyete göre, Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “ *Cebrail (as), Beytullah'ın yanında bana iki defa imamlık yaptı. Öğle namazını güneş tepe noktasından batıya yönelince kıldırdı. İkinci namazını cisimlerin gölgesi bir misli olunca kıldırdı. Akşam namazını oruçlunun iftar edeceği zamanda kıldırdı. Yatsı namazını batı ufkiındaki kızılık kaybolunca, sabah namazını da oruç tutacak kimseye yeme içme yasağının başladığı sırada (feci-i sadıkta) kıldırdı. Ertesi gün olunca; öğle namazını cisimlerin gölgesi bir misli olunca, ikinci namazını ise cisimlerin gölgesi iki misli olunca kıldırdı. Akşam namazını yine oruçlunun iftar edeceği zamanda kıldırdı. Yatsı namazını gecenin üçte birine doğru kıldırdı. Sabah namazını ortalık aydınlanınca (isfar'da) kıldırdı. Sonra bana dönerek şöyle dedi: Ey Muhammed! Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakitlerin başlangıç ve sonu bu iki vakit arasında kalan zaman parçasıdır.*¹⁷²

Vahiy meleği Cebrâil (as) Kabe'de Allah resulüne namazların vakitlerini iki defa farklı vakitlerde kıldırmak suretiyle namazların başlangıç ve bitiş anlarını da uygulamalı olarak öğretmiştir. Özellikle sabah namazını oruçlu kişi için yeme-

¹⁷² Tirmizî, Mevâkîf, 1, No: 149 ;Ebû Dâvûd, Salât, 2, No:393.

içmenin haram olduğu vakit şeklindeki tarifi imsak vaktinin tespiti ile ilgili olarak her mükellefin ne kadar dikkatli olması gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Sabah namazının başlangıç vaktiyle ilgili farklı rivayetler ise şunlardır:

Ebû Hazm, Sehl b. Sa'd'ın (r.a) şöyle dediğini işitmiştir: Ailemle beraber sahur yemeğini yedim de sonra sabah namazını Resûlullah (s.a.s) ile beraber kılmaya yetişmek için acele ederdim. (yânî, evimden çıkmakta acele ederdim).¹⁷³

Hız. Âişe şöyle demiştir: Mü'min kadınlar Rasûlullah (s.a.s) ile beraber sabah namazında örtülerine bürünerek hâzır bulunurlar, sonra namazı kılınca evlerine dönerlerdi de henüz ortalık alaca karanlık (gales) olduğundan dolayı onları kimse tanımazdı.¹⁷⁴

Ebû Berze el-Eslemî şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.s) yatsıyı gecenin üçte birine kadar te'hîr ederdi. Yatsıdan önce uykuyu ve ondan sonra konuşmayı sevmezdi. Sabah namazında yüzle altmış arası âyet okurdu. Namazdan birbirimizin yüzünü tanıyacak kadar aydınlık olduğu zaman çıkardı”.¹⁷⁵

Ebû Musâ'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Bir adam Resûlullah (s.a.s)'a (namaz vakitlerini) sordu. Fakat Efendimiz (s.a.s) hiç bir cevap vermedi. Bilâl'e (ezan okumasını) emretti, O da fecir doğduğu zaman (ezan okudu ve) kamet etti. Efendimiz (sabahı) bir kimse (yanındaki) arkadaşının yüzünü tanıyamadığı veya bir kimse yanındakinin kim olduğunu tanıyamadığı bir zamanda (alaca karanlıkta) kıldı”¹⁷⁶

Rafî' b. Hadîç (r.a.)'den rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s)'den şöyle buyurduğunu işittim: “Sabah namazını gün ağarınca kılın o anda kılmanın mükafatı daha büyüktür.”¹⁷⁷

Sabah namazı vaktinin fecr-i sâdığın doğuşu ile başladığı konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. İbn Âbidîn, “sabah namazının ikinci fecrin doğuşu ile başladığı konusunda hiç bir ihtilaf yoktur. İhtilaf fecrin doğuşu ile ne kastedildiği konusundadır” demektedir.¹⁷⁸ Dolayısıyla, sabah namazı vaktinin başlangıcı konusundaki ihtilaf fecr-i sâdığın doğuşunun tahdidi ve namazın fazilet vakti ile

¹⁷³ Buhârî, Mevâkîtu's-Salat, 27, No: 573

¹⁷⁴ Buhârî, Mevâkîtu's-Salat, 27, No: 573 (Buhârî'nin bu rivayetinde gales ifadesi geçmemektedir)

¹⁷⁵ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 11, No: 541

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, Salat, 2, No: 393-394.

¹⁷⁷ Tirmizî, Salât 3, No:154

¹⁷⁸ İbn 'Âbidîn, Reddu'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr, c. I, s.357.

alakalı olup, fecrin doğuşunun tespiti konusundaki ihtilaf oruç ile namaz arasında ortaktır. Hz. Peygamber (s.a.s)’in sabah namazını kıldığı ve kılınmasını tavsiye ettiği vakit / efdal vakit konusunda ise farklı rivayetler bulunmaktadır. Hanefilerle beraber Sevrî, Kûfeliler ve Iraklıların çoğunluğu sabah namazının *isfârda* kılınmasının efdal olduğunu söylerken, Mâlik (ö.179-795), Şâfiî (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Dâvud (ö.275/888) efdal olanın gales vaktinde kılmak olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁹ Hz. Peygamber (s.a.s)’den rivayet edilen sabah namazını isfârda kılmayı tavsiye eden hadisler ilgili olarak İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk, hadisten anlaşılan mananın namazın geciktirilmesi olmayıp, namazı fecrin doğduğunda hiç kimsenin şüphe etmediği bir zamanda kılmak olarak yorumlamışlardır.¹⁸⁰

Hz. Peygamber (s.a.s)’in sabah namazını kıldığı vakitle ilgili farklı ifadeleri âlimler yorumlama yoluna gitmişlerdir. Sabah namazının isfârda, yani insanların birbirlerini tanıyabileceği bir vakitte bitirildiğini ifade eden rivayetleri esas alanlar, Hz. Aişe’den gelen ve namazdan çıkan kadınların, ortalığın karanlık olmasından dolayı birbirlerini tanımadıklarını ifade eden hadislerin, mescidde olanlar veya birbirinden uzakta olanlarla ilgili olduğu yorumu yapmışlardır.¹⁸¹ Ancak bazı hadislerde, *gales* ve insanların birbirlerini tanımamaları durumu, mescidin içinde olanları veya birbirinden uzakta olanları değil, namaz bittikten sonrasını anlatmak üzere kullanılmıştır. Harmele binti el-Anberî şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)’e geldim onunla beraber sabah namazını kıldım, namazı bitirdiğinde insanların yüzlerine baktım, neredeyse onları tanıyamayacaktım.¹⁸² Bezzâr’ın rivâyetine göre Harb b. Süreyc Hz. Ali’den şöyle rivayet etmiştir: Biz Hz. Peygamber (s.a.s)’le beraber sabah namazını kıldık, sonra ayrılırdık ve birbirimizi tanımazdık”.¹⁸³ Hz. Peygamber (s.a.s)’in Müzdelife’de kıldığı namaz da sabah namazı vakti konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)’in Müzdelife’de kıldığı namazı hakkında “O gün sabah namazını vaktinden önce, gales vaktinde kıldı”¹⁸⁴

¹⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, c.I, s.105.

¹⁸⁰ Tirmizî, *Salât* 3, No:154

¹⁸¹ Süyûtî, *ed-Dibâc ‘alâ sahîhi Müslim b. Haccâc*, c. II, s.288.

¹⁸² Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, c. II, s.531.

¹⁸³ İbn Recep, *Fethu’l-bârî*, c.IV, s.479.

¹⁸⁴ Müslim, *Hac*, 292, No:1289

buyrulmuştur. Hadis'te geçen "vaktinden önce" ifadesinin, sabah namazının mutat olan vaktinden önce anlamında olduğu söylenmiştir.¹⁸⁵

Sabah namazı ile ilgili farklı rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sabah namazını hem *gales* hem *isfâr* vaktinde kıldığına delalet etmektedir. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s), *gales*in ilk vaktinde de sabah namazını kılmıştır. Farklı manaya gelen bu hadislerin arasını cem etmek üzere şu yorum yapılmıştır: Mümin hanımların namazdan çıktıktan sonra birbirlerini tanıyamadıklarını ifade eden hadislerle Hz. Peygamber (s.a.s)'in "sabah namazını *isfâr*da kılın, bunun ecri daha çoktur" hadisinin arası şu şekilde cemedilebilir. *İsfâr* hadisi, sabah namazında kıraatı *isfâr* vaktine kadar uzatın anlamındadır. Bu birinci tefsirdir. İkinci tefsire göre ise; sabah namazına *isfâr* vaktinde başlayın anlamındadır. Birinci tefsir seleften gelen yorumdur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiili ile de sabit olmuştur ki, O (s.a.s) sabah namazına *gales* vaktinde başlar ve kıraatı *isfâr* vaktine kadar uzatırdı. Yani namazı bitirdiğinde *isfâr* vakti olurdu. Bazı hadislerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in namazdan *gales* vaktinde ayrıldığı da ifade edilmektedir. Bu hadisler Hz. Peygamber (s.a.s)'in her iki vakitte de sabah namazı kıldığını gösterir.¹⁸⁶

Yukarıda verilen hadisler içinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in sabah namazını kılıp bitirdikten sonra *gales* hali devam ettiği haber verilmektedir. Eğer namaz bittiğinde *gales* devam ediyorsa, vaktin *isfâr*dan önce girdiği ve bu vaktin *gales* olduğu da kesinlik kazanmış olur. Bu da sabah namazı vaktinin başlangıcının *isfâr* vakti olması veya ufukta kızılığın ortaya çıktığı vakit olmasının mümkün olmadığını gösterir.

1.3. İmsâk Vakti Konusunda Fakihlerin Görüşleri

Peygamber efendimizin (sav), kıyamet gününde alimlerin önünde yürüyeceğini söyleyerek ilmi kişiliğini övdüğü genç sahabisi Muaz b. Cebel'i¹⁸⁷ Yemen'e vali olarak göndereceği zaman aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

- (Sana bir dava geldiğinde) nasıl hüküm vereceksin?
- Allah'ın kitabına göre hüküm vereceğim.
- (O konuda) Allah'ın kitabında bir hüküm bulamazsan?

¹⁸⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1345.

¹⁸⁶ Aynî "Umdetu'l-Kâri", c. VIII, s. 66.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, "Tabakat", c. II, s. 347.

- Resulullah'ın (sav) sünneti ile (karar vereceğim).
- Resulullah'ın (sav) sünnetinde yoksa?
- Kendi görüşümle ictihad ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Resulü'nün elçisini (Resulü'nün azuladığı cevabı vermeye) muvaffak kılan Allah'a hamd olsun.” buyurmuştu.¹⁸⁸

Müminler olarak bizimde takip edeceğimiz metodun bundan farklı olmaması gerekir. Kur'an'ı Kerim aeyetlerinde ve peygamberimizin sünnetinde imsâk vaktinin analizini yaptıktan sonra fakihlerin bu konudaki görüşlerini ele almaya çalışacağız. Orucun başlangıç vakti ile ilgili olarak ayet ve hadislerdeki ifadelerden hareketle âlimler ilk dönemlerden itibaren imsâk vakti konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Cumhur, keyfiyetinde ihtilaf etmekle beraber, imsâkın fecr-i sâdığın doğuşu ile başladığını ifade etmiştir. Öyle ki, kaynaklarımızda imsâk vaktinin başlangıcının fecr-i sâdik olduğunda ihtilaf olmadığı söylenmektedir.¹⁸⁹ Bununla beraber, şâz da olsa farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu bölümde, imsâk vakti konusundaki görüşler öncelikle i) güneşin doğuşu ii) fecrin doğuşu şeklinde ikiye ayrılacak, daha sonra fecrin doğuşu konusundaki ihtilaflara ayrıca temas edilecektir.

1.3.1. İmsâk Vaktinin Fecrin Doğuşu İle Başladığı Görüşü

İmsâk vaktinin fecrin doğuşu ile başlayacağı görüşü İslam âlimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Bu görüş, Hz. Ömer, İbn Abbas ve ilim ehlinin çoğunluğundan rivayet edilmiştir.¹⁹⁰ Nevevî bu konuda, “oruca başlamanın fecrin doğuşu ile olacağı ve bununla yeme içmenin haram olacağı görüşü mezhebimizle beraber, Ebû Hânife, Mâlîk (ö.179-795), Ahmed b. Hanbel ve sahabe, tabiün ve onlardan sonra gelen âlimlerin büyük çoğunluğunun görüşüdür”¹⁹¹ demiştir. Hatta daha önce de ifade edildiği gibi bu konuda icma olduğu söylenmiştir.¹⁹² Bununla beraber, fecrin doğuş keyfiyeti konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler önce fecrin beyazlığı veya kızılığının doğuşu şeklinde ikiye ayrılabilir.

¹⁸⁸ Tirmizi, Ahkam, 3; No: 1327

¹⁸⁹ Merâkeşî, İdâhu'l-kavli'l-hak, s.5.

¹⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.III, s.105

¹⁹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. VI, s.305-306.

¹⁹² Nevevî, *el-Mecmû'*, c. III, s.43-46.

1.3.1.1. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Beyazlığıyla Başlaması Yaklaşımı

Cumhuru ulemâ orucun başlama vaktini, beyaz olan ve genişliğine yayılan ikinci fecrin doğuşu olarak kabul eder. Onlar bu fecrin özelliğini beyazlık olarak ifade etmiştir. Orucun fecr-i sadık adı verilen yatay aydınlık / beyazlıkla başlayacağı görüşünün delili, ayeti kerime ile beraber Adî b. Hâtim ve Sehl b. Sâ'd'dan gelen hadislerdir. Ayet ve hadislerde açık bir şekilde beyazlık ifadesi geçtiğinden, “*fecrin doğuşunda beyazlığa itibar edilmeli*” görüşünü savunan âlimler, beyazlığın vasfı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda; beyazlığın ilk doğduğu an, beyazlığın ufukta yayılması / intişâr etmesi ve beyazlığın tebeyyün etmesi şeklinde üç farklı görüş bulunmaktadır. Ancak ilk iki görüş genelde beraberce zikredildiğinden, beyazlığın ilk doğduğu an ve ufukta yayılması görüşlerine aynı başlık altında temas edilecektir.

1.3.1.1.1. Ufukta Aydınlığın Oluşmaya Başladığı İlk Vakit (Fecrin İlk Tuluûnu Sınır Kabul Edenler)

İmsâk vaktini fecr-i sâdığın doğuşu olarak kabul eden alimlerin çoğunluğu, vaktin girdiğine hükmetmek için ilk doğuş anına itibar edileceği görüşündedir. Bu görüş için bazı gerekçeler zikredilmiştir. Bunlardan birincisi Bakara 2/187. ayette geçen *hatta* lafzıdır. İbn Atiyye (ö.546/1151), Bakara 187. ayeti tefsir ederken, ayette geçen *hattâ* lafzının gaye ve beyan olmasından hareketle, fecrin ilk doğuş anında vaktin girmiş olacağını ve fecrin tuluûndan sonra belli bir sürenin geçmesi ve tebeyyün etmesi gerektiği görüşünün doğru olmadığını ifade etmekte ve İbn Mes‘ûd ve Semura b. Cündeb’ten gelen hadislerin de bunu gerektirdiğini söylemektedir.¹⁹³ Râzî (ö.606/1209) de aynı görüşü dile getirerek “*oruç, fecri sâdığın doğuşunun ilk anında başlar. Bunun delili Bakara 187. ayettir. Çünkü “hatta” kelimesi intihâi gaye içindir*” demiştir.¹⁹⁴

Bu görüşte olanların ikinci gerekçesi yine aynı ayette geçen ve fecrin beyaz ve siyah ipliğini ifade etmek üzere kullanılan *hayt* / ip kelimesidir. Hz. Peygamber (s.a.s)’in bu ifadenin imsâk vaktinde oluşan aydınlıktan mecaz olduğunu beyan

¹⁹³ İbn ‘Atiyye, el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz, c. I, s.258.

¹⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. V, s.257.

etmesi üzerine, fecrin aydınlığı ipe benzer halde iken imsâk vaktinin başlayacağı kabul edilmiştir. Kurtûbî (ö.611/1214), fecrin doğuşunu anlatmak için kullanılan *hayt* lafzının yatay aydınlığın ilk anına itibar etmeyi gerektirdiğini ve bu fecrin sağa ve sola yayılmasıyla tebeyyünün gerçekleşmiş olacağını söylemektedir.¹⁹⁵ Reşid Rızâ (ö.1865) da tefsirinde, aynı şeyi söylemiş ve isfâr vaktinde meydana gelen beyazlığın *hayt* / ip olarak isimlendirilmesinin mümkün olmadığını, aksi görüşün (isfâr vaktine itibar etme) Kur'an ifadesine ters olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶

Hanefî kaynaklarda zikredilen genişlik ve ihtiyat görüşünü İbn Rüşd (ö.595/1199) de nakletmektedir. Ancak İbn Rüşd (ö.595/1199) ifadeyi, fecirden önce yeme-içmeyi bırakıp bırakmamakla ilgili olarak kullanmıştır. O şöyle demektedir: Malik'ten meşhûr olan -ki cumhur da bu görüştedir- şudur; fecrin doğuşuna bitişik olarak yemek caizdir. Ancak bazıları fecrin doğuşundan önce imsâk gerekir demişlerdir. Birinci görüşün delili şudur: Buhârî'nin rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.s) “İbn Ümmi Mektûm nidâ edinceye kadar yiyin zira, o fecir doğmadıkça nidâ etmez” buyurmuştur. Fecrin doğuşundan önce imsâk gerekir diyenler ise ihtiyata binâen bunu söylemişlerdir. Bu görüş takvaya uygun olmakla beraber, kıyasa uygun olan diğeridir.¹⁹⁷

Nevevî (ö.676/1277), ikinci fecrin doğuşu ile oruca başlanması gerektiğini söyledikten sonra fecrin doğuşu ile kastedilen şeyin, fecirden kişiye zahir olan şey olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸ Nevevî (ö.676/1277) bu sözyle, fecrin doğuşu konusunda, ilk doğuş anı veya intişârı şeklinde bir ayrıma gitmemiş ve fecrin doğduğu kesin olarak bilinince vaktin girmiş olacağını ifade etmiştir.

İbn Kudâme (ö.620/1223), fecrin doğuşuyla beraber vaktin gireceğini söyleyenlerin delilini şöyle ifade etmektedir: Bizim bu konudaki delilimiz Allah'ın “*Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tebeyyün edinceye kadar yiyin için*” ayetidir. Ayet gündüzün beyazlığı gecenin siyahlığından tebeyyün edinceye kadar anlamındadır. Bu da ancak fecrin doğuşu ile olur. İbn Abdilber Hz. Peygamber (s.a.s)'in “*Bilâl gece ezan okuyor, İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyin için*” sözünün *el-haytu'l-ebiyad* ifadesinin sabah anlamında olduğuna delâlet ettiğini

¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. II, s.318.

¹⁹⁶ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, c.II, s.143.

¹⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. II, s.51-52.

¹⁹⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. VI, s.304.

söylemektedir. Sahurun fecirden önce olacağı konusunda A'meş'in dışındaki herkes görüş birliği içindedir. O bu sözünde şâz kalmış ve hiç kimse onun sözüne iltifat etmemiştir. Oruçlu olunması gereken gündüz vaktinin fecrin doğuşu ile güneşin batışı arasında kalan süre olduğu konusu müslüman âlimlerin çoğunluğunun sözüdür.¹⁹⁹

Hüseyin Atay, fecrin ilk doğuş anına itibar etmek gerektiğine dair görüşleri, dinde var olan kolaylık ilkesine aykırı olduğunu söyleyerek reddetmektedir.²⁰⁰ O Merğînânî'nin fecir hakkında söylediği “*İkinci fecir, yani fecr-i sadık, bir anlık veya dakikalık bir zaman olmayıp, bunun bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Fecr-i sadık bu zamanı kaplamaktadır. Bu fecrin ufukta yayılmasından sonra güneşin doğmasından önceki vakte kadar sürmektedir*” sözünü bu görüşüne gerekçe yapmaktadır. O, “*fecir bir süreci ifade ettiğine göre vakti bu sürecin başlangıcı ile sınırlamak doğru değildir*” demektedir.²⁰¹ Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen rivayetlerde beyazlık yayılınca kadar²⁰² ve kırmızılık ortaya çıkıncaya kadar²⁰³ gibi farklı ifadeler kullanılmış olmasından hareketle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değişik zamanlarda bu beyanlarda bulunduğunu ve durumun öyle söylemesini gerektirdiğini, bunun da, sahur yemeğinin hep aynı anda yenmesinin şart olmadığına işaret ettiğini söylemektedir.²⁰⁴

Hüseyin Atay, sahih rivayetlere muhalif olan ve sahurun geciktirildiğine delalet eden hadisleri nazarı dikkate almak suretiyle böyle bir sonuca varmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in sahurdan sonra namaz kıldığını, şâz olarak gelen birkaç görüş dışında bütün âlimlerin sabah namazının vakti ile orucun başlangıç vaktinin bir olduğuna dair icmayı göz ardı etmiştir. Bunun da ötesinde, Hz. Peygamber'in, sahur iplikleri ayırt edinceye kadar geciktiren Adî b. Hâtim'e yaptığı doğru olmadığını, işin doğrusunun gecenin gündüzden ayrılması olduğunu söylediği hadisi zikretmemektedir. Teklif edilen bu görüş, ancak bütün naslar göz ardı edilir ve “maslahat” prensibi yeter denirse ancak söylenebilecek bir görüştür. Bütün bunlara rağmen bu görüşün ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü olarak verilmesi de ilginçtir.

¹⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. III, s.105.

²⁰⁰ Atay, “Sahur vaktinin tayin ve tespiti”, s.10.

²⁰¹ Atay, “Sahur vaktinin tayin ve tespiti”, s.11.

²⁰² Buhârî, *Ezân*, 13, No : 617

²⁰³ Müslim, *Sıyâm*, 8, No: 2586

²⁰⁴ Atay, “Sahur vaktinin tayin ve tespiti”, s. 4.

1.3.1.2. Fecrin Tûlûsunun Tebeyyününü Sınır Kabul Edenler

İmsâkın fecr-i sâdıkla başlayacağını söyleyenlerden bir kısmı, mücerred doğuş ya da ufukta yayılmayı vaktin başlangıcı için yeterli görmemiş, fecrin tebeyyününün zorunlu olduğunu söylemişlerdir. İbn Atiyye; Osman b. Affân, Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, Talk b. Ali, Atâ b. Rebâh, A‘meş ve diğerlerinin fecrin yollarda ve dağ başlarında tebeyyününü gerekli gördüklerini, Hz. Âli’nin (r.a) da sabah namazını kıldırdıktan sonra “şimdi beyaz iplik siyah iplikten tebeyyün etti dediğini nakletmektedir.²⁰⁵ Mesrûk da; “onlar sizin fecrinizi fecir saymazlardı, onlar evleri ve yolları dolduran fecri fecir sayarlardı” demiştir.²⁰⁶

Sonraki dönemde bu görüş İbn Hazm tarafından dile getirilmiştir. İbn Hazm bu konuda şöyle demektedir: Fecir de şafak da ikidir. Birinci fecir ince, uzunlamasına kurt kuyruğu gibi yükselendir. Bundan sonra karanlık olur. Bununla oruçluya yeme içme haram olmaz ve sabah namazının vakti girmez. Bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur. Diğerleri ise, doğu ufkunda güneşin doğduğu yerde ortaya çıkan beyazlıktır. Bunun tebeyyün etmesiyle oruç vakti, sabah vakti için ezan ve namaz vakti girer. Namaz vaktinin girmesi fecr-i sâdıgın tebeyyünü iledir. Bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur.²⁰⁷

İbn Hazm (ö.456/1064), fecrin ilk doğuşu ile vaktin girdiği görüşünü hem Kur’ân hem de sünnete muhalif olarak değerlendirmekte ve fecrin tebeyyün etmesi gerekir şeklindeki görüşünü Huzeyfe (r.a)’dan gelen hadislerle delillendirmektedir.²⁰⁸

1.3.2. İmsâkın Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Kızılığıyla Başlaması Yaklaşımı

Orucun başlangıç vaktinin, beyazlıktan sonra ortaya çıkan ve “şafak-ı ahmer’e benzeyen kırmızı fecr olduğu görüşünde olanlar vardır. Bu görüş Huzeyfe ve İbn Mes‘ud’a nispet edilmiş ve İbrâhîm en-Nehâî’nin de “yatay olan kırmızılık namazı helal yemeği haram kılar” dediği rivayet edilmiştir. Bu ihtilafın sebebi, bu

²⁰⁵ İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, c. I, s. 258; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. III, s. 105; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s.319.

²⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. III, s.105.

²⁰⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. II, s.223.

²⁰⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. IV, s.368-371.

konudaki rivayetlerin muhtelif olması,²⁰⁹ fecir kelimesinin müşterek olup, hem beyazlık hem de kırmızılık için kullanılmasıdır.²¹⁰

İmsâk vaktinin kırmızı fecrin doğuşu ile başlayacağı, dolayısıyla fecrin kırmızılığının ortaya çıkışına kadar yeme içmeye devam edileceği görüşü, Hz. Peygamber (s.a.s)’den rivayet edilen “*Yeyiniz, içiniz, yukarıya doğru yükselerek parlayan (yalancı fecir) sizi aldatmasın (yemenize engel olmasın) kırmızılık doğuncaya (fecr-i sâdik) kadar yeyiniz, içiniz*”²¹¹ hadisine dayanmaktadır. Tirmizî (ö.279/892) hadisin, hasen garip olduğunu söyledikten sonra, ehl-i ilim arasında amelin buna göre olduğunu ve bu görüşün ehl-i ilmin tamamının görüşü olduğunu ifade etmektedir. Dârakutnî (ö.385/995), senesinde bulunan Talk b. Kays’ın kavi olmadığını, Ebû Dâvud (ö.275/888) da, hadisin Yemâme ehlinin tek kaldığı bir hadis olduğunu söylemektedir.²¹² Tahâvî (ö.321/933) hadisin sıhhati hakkında bir şey söylememekle beraber, Allah’ın açık ayeti ve Hz. Peygamber (s.a.s)’den mütevatir olarak gelen hadisler ve ümmetin Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden beri ameli, mensûh olması muhtemel olan bir hadisten dolayı terkedilmez, demekte ve bu sözün İmam Ebû Hânife (ö.150/767), Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve Muhammed’in görüşü olduğunu söylemektedir.²¹³ Cessâs (ö.370/981) da, Müslümanlar arasında, kırmızılığın ortaya çıkmasından önce ufukta yatay olarak görülen beyaz fecrin oruçlu için yeme içmeyi haram kıldığı konusunda bir ihtilaf yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s) Adî b. Hâtim’e “*o gündüzün beyazlığı ve gecenin karanlığıdır*” demiş ancak kırmızılıktan bahsetmemiştir²¹⁴ demektedir. Bu da imsâk için fecrin kırmızılığının doğmasının şart olmadığını gösterir.

Hadisin sahih olduğunu söyleyenler, beyaz fecre delalet eden hadislerle bunun arasını cem etmeye çalışmışlardır. Hattâbî hadisteki *ahmeru* lafzının “*yatay beyazlığın kırmızılığın başlangıcının içine girmesi*” anlamında olduğu söylemiştir.²¹⁵ Elbânî de Hz. Peygamber (s.a.s)’in fecr-i sâdığın ışığını *ahmeru* olarak vasfetmesi ile Yüce Allah’ın *el-haytu’l-ebyadu* olarak ifade etmesi arasında bir çelişki olmadığını

²⁰⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. IV, s.372-373; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, c. II, s.51.

²¹⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “fcr” md.

²¹¹ Tirmizî, Savm, 15, No: 705 ; Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, c. II, s.54.

²¹² Aynı yer.

²¹³ Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, c. II, s.54.

²¹⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c. I, s.285

²¹⁵ Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, c.II, s.105.

ve vaktin başlangıcı için kastedilen alametin, içerisinde kırmızılık karışmış beyazlık olduğunu söylemiştir. Çağdaş âlimlerden biri olan Elbânî, ayet ve hadiste zikredilen beyazlık ve kırmızılığın arasını cemetmek için ikinci bir yorum olarak fecrin bazen beyaz bazen kırmızı olabileceğini söylemekte ve fecrin renginin doğduğu yer ve mevsimlere göre farklılık arzedeceğini ifade etmektedir.²¹⁶ Bu görüş, diğer bazı araştırmacılar tarafından da dile getirilmektedir.²¹⁷

Hadisler arasını cem sadedinde yapılan diğer bir yorum da *ahmer* kelimesinin Arap dilinde zaman zaman beyaz anlamında kullanılıyor olmasıdır. Azîmabâdî *Avnü'l-Ma'bûd*'da, *ahmer* kelimesinin *ebyard* anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.²¹⁸ Arapların beyaz tenli anlamında *ahmeru* kelimesini kullandıkları, insan için kullanılan *ebyadu* kelimesinin temiz, ayıplardan âri anlamında olduğu söylenmiştir. İbnü'l-Esîr bu sözü Sa'leb'ten naklettikten sonra bunun doğru olmadığını ve Arapların *ebyard* kelimesini hem insanlar, hem de başka şeyler için kullandıklarını söylemektedir.²¹⁹

İbn Rüşd, fecrin kırmızılık olduğunu ifade eden rivayetlerin şuzûz kabilinden olduğunu buna mukabil, beyazlığı ifade eden Bakara 2/187. âyetin ise bu konuda nas veya nas gibi olduğunu ifade eder.²²⁰ Cessâs da Hz. Peygamber (s.a.s)'in; “*Ne Bilâl'in okuduğu ezan, ne de, yayılmadıkça, bu beyazlık sizi sahurunuzdan alıkoymasın*”²²¹ hadisi ile fecri Adî b. Hâtim'e tarif ederken söylediği “*o gündüzün beyazlığı ile gecenin karanlığıdır*” buyurup kırmızılıktan hiç bahsetmemiş olmasından dolayı, müslümanların “*kırmızılık ortalığı kaplayınca (gerçek fecir çıkıncaya) kadar yeyip içebilirsiniz*”²²² hadisiyle amel etmediklerini ve ihtilafsız olarak ufukta kırmızılıktan önce ortaya çıkan ve yatay olan beyazlıkla oruçluya yeme içmenin yasak olacağını söylediklerini nakletmektedir.²²³

Hüseyin Atay “Yiyiniz, içiniz. Yükselen parlaklık sizi yemekten alıkoymasın. Kırmızılık yayılana kadar yiyiniz, içiniz” hadisinden dolayı kırmızılık yaygın hale

²¹⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdîsi's-sahîha ve şey'un min fikihâ ve fevâidihâ*, c.V, s.51

²¹⁷ İbrâhîm b. Muhammed es-Sabîhî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdiki beyne tahdîdî'l-kur'âni ve itlâki'l-lüğa*, s.51.

²¹⁸ Azîmabâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvud ve me'ahû hâşiyetü İbni'l-Kayyim*, c. VI, s.339

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, c. I, s.438.

²²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. II, s.51.

²²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, 267.

²²² İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 211; Ebû Dâvud, *Savm*, 17, No: 2350

²²³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. I, s.283-286.

gelene kadar oruç tutacak kimseye yemek, içmek haram olmaz, demekte ve ilim adamlarının çoğunluğunun bu fikirde olduğunu söyledikten sonra, Tirmizî ve Tahâvî'nin sözlerini delil olarak kullanmaktadır. Kırmızılığın zikredildiği hadiste kırmızılık yaygın hale gelinceye kadar ifadesi bulunmamaktadır. Hadiste geçen “*hatta yekûne'l-fecru'l-ahmeru'l-mu'terid*” ifadesi yatay olan kırmızı fecir doğuncaya kadar anlamındadır.²²⁴ Tirmizî'nin şerhlerine baktığımızda da kırmızılığın yayılması şeklinde bir kayda rastlamıyoruz. *Tuhfetü'l-ahvezî*'de, bu ifade ile kastedilen mananın fecr-i sâdik olduğu söylenmekle yetiniliyor.²²⁵ Eğer bu ifade ile kırmızılığın yayılması kastedilmiş olsaydı zaten bu vakıya da uygun olmazdı. Çünkü hem fıkıh hem de tefsir kitaplarına bakıldığında, cumhurun yani ilim ehlinin çoğunluğunun imsâk vakti için fecrin kırmızılığının doğuşunu şart koşmadıkları görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, kırmızılık fecr-i sâdığın bir özelliğidir. Ancak bu özellik fecrin ilk ortaya çıkış anında görülmez. Muhtemelen Tirmizî, bu ifadeyi imsâk vakti konusunda fecr-i kâzib aydınlanmasını hariç tutmak için söylemiştir. Aksi takdirde, ümmet arasında kabul görmemiş bir görüş ilim ehlinin görüşü olarak kabul edilmiş olur.

Hem hadislerde, hem de fıkıh kitaplarında yatsı namazının sonu, sabah namazının başlangıcı ve orucun başlangıç vakti aynı zamana bağlanmıştır.²²⁶ Dolayısıyla, orucun başlangıç vakti ile ilgili rivayetleri ele alırken bu da göz önünde bulundurulmalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi sabah namazının vakti konusunda rivayet edilen hadislerde kırmızılıktan hiç bahsedilmemiştir. Dolayısıyla, sabah namazının vakti konusunda söylenmeyen bir şeyi orucun başlangıç vakti hakkında söylemek iki vakti birbirinden ayırmak olur. Bu ise, her iki vakti aynı alamete bağlayan naslara muhaliftir.

İmsâk vaktinin başlangıcı hakkında gelen rivayetleri cem sadedinde dile getirilen bir yorum daha vardır ki, kanaatimizce bu yorum daha isabetli gözükmektedir. Ayette fecrin beyaz iplik olarak vafedilmesi, fecrin geceden beyazlıkla ayrılacağına işaret etmektedir. Ancak fecrin kırmızılık olarak ifade edildiği hadiste Hz. Peygamber (s.a.s), insanların aldanabileceği bir beyazlığa / fecr-i kazibe dikkati çektikten sonra fecr-i sâdığın özelliğini kırmızılık olarak ifade

²²⁴ Tirmizî, Savm, 15, No: 705

²²⁵ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, c. III, s.318-319.

²²⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, c. I, s.122.

etmiştir.²²⁷ Yani kırmızı olmak fecr-i sâdığın ayırıcı vasfıdır. Çünkü fecr-i kâzib hiç bir zaman kırmızı olmaz. Beyaz doğar, kaybolduğunda rengi yine beyazdır. Fecri sâdik ise beyaz doğar ancak güneşin doğmasına yakın rengi kırmızıya döner. Hadislerdeki “yatay kırmızı fecir doğana kadar” ifadesi de buna işaret emektedir. Aksi takdirde, “*fecir kırmızıya dönünceye kadar*” gibi bir ifade kullanılması gerekirdi. Dolayısıyla, iki fecir olduğunu ve birinci fecre aldanılmaması gerektiğini ifade eden hadislerde ifade edilen yatay olmak ve kırmızı olmak bu fecri birincisinden ayıran özelliklerdir. İmsâk vaktinin başlaması için bu vasıfların ortaya çıkmasını beklemeye gerek yoktur.

1.3.3. İmsâk Vaktinin Güneşin Doğuşu İle Başladığı Görüşü

Ma'mer, Süleymân A'meş (ö.148), Ebû Miclez ve Hakem bin 'Uteybe, güneşin doğmasından az öncesine kadar sahur yemenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş; Hz.Ömer, Hz.Osman, Huzeyfe, İbn Abbas, Talk bin Ali, hatta İbn Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî, Süleyman el-A'meş ve Atâ bin Ebî Rebâh'tan da rivayet edilir.²²⁸ İbnü'l-Münzir, bazı ulemânın “Günün aydınlığını gecenin karanlığından seçmek, aydınlığın yollara ve evlere dağılmasıyla olur.” dediklerini rivayet etmiştir.²²⁹ Nevevî; A'meş, İshak bin Râheveyh ve diğerleri, güneş doğuncaya kadar yemeye cevaz verdikleri görüşünün onlardan sahih olarak gelmediğini belirtir.²³⁰ Şevkânî, bu görüşün asla delili olmadığını, İbn Ümmi Mektûm ezanının da fecir vakti ezan okuduğu bilindiği için bu görüşe dayanak olamayacağını belirtir. Ayrıca Hz.Peygamber, sahur yapar, camiye çıkar ve namaz kılardı. Bu ikisi arasındaki vakit, elli âyet okuyacak kadardı. Bu görüş, dinen bilinenlere aykırı, gündemden düşmüş bir görüştür.²³¹

A'meş, görüşünü, şöyle temellendirir: “Fecir doğduktan sonra, güneş doğmazdan önce yeme-içme ve cinsel birleşme, gündüzün başını/güneşin doğuşunu sonuna (gecenin ilk vaktine) kıyasla helal olur. Nasıl ki sonu güneşin batmasıyla olursa, başlangıcı da güneşin doğmasıyla olmalıdır.” Beyaz iplik, doğum ânıdır;

²²⁷ Sabihî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdik*, s.108.

²²⁸ Kurtubî, “*a.g.e.*”, c. II, s.318; Nevevî, *el-Mecmû'*, c.III, s.47; İbnü'l-Kayyim *el-Cevziyye, Câmi'u'l-Fıkh*, c.III, s.160.

²²⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, c. VIII, s.64-65; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, c.I, s.167.

²³⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. III, s.47, ; Aynî, *Binâye*, c.III, s.633.

²³¹ Şevkânî, *es-Seylu'l-Cerrâr*, c.II, s.117-18.

siyah iplik, gecenin sonundaki âna bitişik andır. Ayet hakkında şunu söyler: “Beyaz iplik ve kara iplikle kastedilen, gündüz ile gecedir. Benzerlik yönü, tamamen beyazlık ve karanlıktadır. Benzetmede şeklin kastedilmiş olması, caiz değildir. Çünkü sabahın doğuşu sırasındaki ufkun karanlığının, şekilce kara ipliğe benzetilmesi kesinlikle imkânsızdır. Böylece ortaya çıkıyor ki, ak iplik ve kara iplikle kastedilen, gündüz ve gecedir. Yüce Allah’ın, ‘Fecrin ardından, orucu akşama kadar tamamlayın.’ buyruğundaki gecenin mahiyetini araştırırsak, bunun güneşin batmasından ibaret olduğunu görürüz. Çünkü Yüce Allah, biraz ışık kalmasına rağmen günbatımından sonrasını gece olarak adlandırmıştır. İşte aynen bunun gibi, gündüzün ilk ucunda da durumun böyle olması gerektiği ortaya çıkıyor. Güneş doğmazdan önce de, gecedir. Gündüz, ancak güneşin doğuşu sırasında olur.”²³² Fahreddin Râzî, imsâk ve iftarla ilgili bu görüşlerin, tarihte kaldığını, fukahanın bunların bâtıllığında icmâ ettiğini, sözü fazla uzatmanın yararsızlığını belirtir. İbn Kesîr, bu yaklaşımın, âyete muhalefetinden dolayı, ilim ehlerinden hiç kimsenin güvenle benimsediği bir görüş olduğunu sanmıyorum demektedir.²³³ Alûsî ise, ancak körün bu görüşe bağlanabileceğini belirtmektedir. Şayet, örfî anlamdaki gündüz kastedilmiş olsaydı, Yüce Allah “gündüze kadar yeyip içebilirsiniz.” buyururdu.²³⁴

Ebu Hanife, hasta olan A’meş’i ziyarete gitti. A’meş, şöyle dedi: “Sen, evindeyken kalbime ağır geliyorsun. Beni ziyaret edince, nasıl?” Ebu Hanife, sustu. Dışarı çıkınca, “Niye, ona cevap vermedin?” dediler. Şu cevabı verdi: “Vaktinde oruç tutmayan ve namaz kılmayan bir adama, ben ne diyeyim ki?” Bununla, ikinci fecirden sonra güneş doğmadan önce yediği için orucunun olmadığını, tembellikten yıkanmadığı için namazının olmadığını kastetti.²³⁵

İbn Rüşd, fecir kavramını güneşin doğumuna genişletilmesi yorumunu zikre değer olarak bile görmemiş ve hiç ele almamıştır. Zaten bu görüş, çok zayıf görülmüş ve mezheb imamlarından hiçbirisi tarafından itibâr edilmemiştir. Sâdece bu birkaç yoruma açık haberi alıp, ikinci fecirle birlikte yeme-içmenin haram olduğunu

²³² İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Câmi’u’l-Fıkh*, c. III, s.160

²³³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. I, s. 222 ; İbn Kudâme, *Mugnî*, c. IV, s.325.

²³⁴ Alûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, c. II, s. 67.

²³⁵ Nisâburî, *Garâibu’l-Kur’ân*, c.II, s.129.

belirten Kütübü Sitte'deki sahîh hadîsleri hesaba katmamak uygun ve doğru bir davranış değildir.²³⁶

Güneşin doğmasını imsâk olarak savunanların naklî delilleri, İbn Ümmi Mektûm'un ezanı hadisleri, Zirr bin Hubeyş/Huzeyfe hadîsi ile bazı sahâbîlerden rivayet edilen yoruma açık sözler ve uygulamalardır.

1.3.4. İmsâk Vakti Konusundaki Fihkî Görüşlerin Değerlendirilmesi

İmsâk vakti konusundaki tartışmalar –güneşin doğuşu ile başlayacağı görüşü bir tarafa bırakılırsa – fecrin ilk doğuş anı, fecrin ufukta yayılması, fecrin tebeyyün etmesi ve fecrin kızılılığı şeklinde ifade edilebilir. Cumhur fecrin ufukta yatay hale gelmesini imsâk vaktinin başlangıcı kabul etmiş, fecirden ilk aydınlıkla beraber oruca aykırı davranışlardan uzak durmanın da ihtiyata uygun olduğunu söylemiştir. Cumhurun bu konudaki mesnedi Bakara 187. ayeti ile bu ayetin tefsiri sadedinde Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen rivayetlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden itibaren, bütün dönemlerde imsâk vaktinin bu şekilde uygulanması da, göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur.

İmsâk vakti konusundaki ikinci görüşü fecrin tebeyyün etmesi şeklinde ifade edebiliriz. Tebeyyün lafzının pek çok âlim tarafından fecrin doğuşunun kesin olarak bilinmesi ve bu hususta bir şüphenin bulunmaması anlamında kullanıldığını görmekteyiz. İbn Kudâme, fecrin doğduğu konusunda kesin bilgi sahibi oluncaya kadar yeme içmeye devam edileceğini, İbn Abbâs, Atâ ve Evzâî'den de böyle rivayet edildiğini söyler.²³⁷ İmam Malik, İmam Şâfi ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi sabah namazının gales vaktinde kılınmasını faziletli kabul edenlerin tebeyyün ifadesini bu şekilde yorumladıkları ilgili bölümde ifade edilmişti. Sahabeden, imsâk vaktinin girmesi için fecrin tebeyyün etmesi gerekir görüşünde olanların sözleri de aynı şekilde anlaşılabilir. Bununla beraber *tebeyyün* kelimesini bu anlamda kullanmayıp bununla yeryüzünün aydınlanmasını kastedenler de olmuştur. Mesrûk'tan rivayet edilen “onlar sizin fecrinizi fecir saymazlardı, onlar evleri ve yolları dolduran fecri fecir sayarlardı” sözü de buna delalet etmektedir.

Cumhur ayette beyaz ve siyah iplik olarak ifade edilen vaktin, fecrin ışığının kırmızı veya sarı renge dönüşmesinden, hatta bu aydınlığın kalınlığının bir ipin

²³⁶ Taberî, *Tefsîr*, Bakara, 2/187 âyetinin tefsiri.

²³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. III, s.174.

kalınlığını geçmeden önceki zaman olduğunu söylemiş ve fecrin doğuşu için beyaz ve siyah ipliğin beraberce bulunmasının şart olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan dolayı vaktin başlangıcını bu ışığın ufukta yükselmesine bağlayanların sözü sahih bulunmamış ve bu ışığın yükselmesiyle, ayeti kerimede ifade edilen siyah ipliğin kaybolmuş olacağı ifade edilmiştir. Muhammed Reşid Rıza, fecir vaktinin beyaz ve siyah iki ip olarak ifade edilmesi ne kadar güzel bir ifadedir. *el-Haytu'l-ebyard* fecr-i sâdıktan ilk görünen şeydir. İsfâr vakti olduğunda bu vakti, *hayt* (iplik) olarak isimlendirmeye hiçbir vecih yoktur. Orucun başlangıç vaktini isfâr olarak kabul etmek Kur'an'ın ifadesine terstir, demiştir.²³⁸

İmsâk vakti için fecrin ışığının kırmızıya dönmesini şart koşan görüş de doğru kabul edilmemiş ve bu vasıf Kur'an'ın vasfına muhalif kabul edilmiştir.²³⁹ Bu görüşe fecir kelimesinin kızılık anlamında da kullanılıyor olması şeklinde yapılan delillendirmenin isabetli olmadığı, ayet-i kerimede orucun vacip olmasının fecrin doğuşuna değil, fecirden beyaz iplik miktarı kadarının doğmasına bağlandığı ifade edilmiştir. Sözlükte fecirle ilgili olarak verilen tarif fecrin tam olarak, bütün vasıfları ile doğmasının tarifidir. Dolayısıyla konuya sözlüklerden delil getirecekse fecrin doğuşuna değil *el-haytu'l-ebyard*'ın doğuşuna delil getirilmelidir.

Sonuç olarak, imsâk vakti güneş ışınlarının doğu ufunda ufka yatay olarak ortaya çıktığı andır. Bu yatay beyazlık ufukta karanlık tarafından kuşatılmıştır. Bu, kitap ve sünnetten anlaşılan vasıftır. Kırmızılığın doğuşunu fecrin ilk vakti kabul edenler ise, İbn Rüşd'ün de dediği gibi şâz kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in sabah namazını gales vaktinde kıldığını, namaz bittikten sonra dahi insanların birbirlerini tanımakta güçlük çektiklerini ifade eden hadisler, imsâk vaktinin güneşin ışığının yeryüzünü aydınlatmasından önceki vakit olduğunu ortaya koyar. Çünkü hadislerde sabah namazı vakti ile imsâk vaktinin aynı olduğu ifade edilmektedir.

²³⁸ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, c. II, s.143.

²³⁹ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, c. II, s.52.

İKİNCİ BÖLÜM

İMSÂK VAKTİNİN BİLİMSEL TESPİTİ

Çalışmamızın birinci bölümünde imsâk vaktinin tayinine ışık tutan ayet-i kerimeler hadis-i şerifler ve mezahibi erbaa görüşleri ele alınarak konu şer’i olarak izah edilmeye çalışıldı. Bu bölümde ise fecr-i kazib (zodyak ışması) ve fecr-i sadık olaylarının bilimsel olarak derece cinsinden neye tekabül ettiği, tespit yöntemleri, imsâk vaktinin tespitini etkileyen faktörler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2.1. İslam ve Astronomi

2.1.1. Astronomi

“Gökküresi bilimi” anlamına gelen Astronomi (İngilizce: astronomy, Fransızca: astronomie, Yunanca: αοxpovopia = ααxpov + vopoç, astronomia = astron (gökcismi) + nomos (kanun) "yıldızların kanunu"²⁴⁰ kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. İslam dünyasında astronomiyi ifade etmek için ilm-i felek teriminin yanı sıra “felekiyyat, ilmi nücum, ilm-i nücum-i ta’limi, sınaat-i nücum, sınaat-i tencim, ilm-i hey’e, ilm-i hey’et’il-âlem”²⁴¹ gibi isimler de kullanılmaktadır.

Gökcisimlerini ve kainatı inceleyen bir bilim dalı olan Astronomi etrafımızı çevreleyen evreni, gezegenleri ve diğer gökcisimlerini (göktaşları, yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, çift yıldızlar, kara delikler, galaksiler, vb.), bu cisimlerin oluşumlarını, evrimlerini, fiziksel yapılarını, kimyasal bileşimlerini, birbirlerine göre konumlarını ve hareket yasalarını inceler.²⁴² İbn Haldun (ö. astronominin tanımı ve konusunu Mukaddime’sinde şöyle tarif etmiştir: “Bu bilim (astronomi) sabit yıldızlar ve gezegenlerin hareketlerini inceler.”²⁴³

İnsan düşünce dünyasının gelişimine büyük katkıda bulunan astronominin, insanların ibadet hayatını düzenlemesi, çalışma, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı disipline etmek gayesiyle inkişaf ettiği bir hakikattir. Bu sebeple astronominin gayesi, uzun yıllar, dine ve insana hizmetten başka bir şey olmamıştır.²⁴⁴

²⁴⁰ Türk (İnönü) Ansiklopedisi, "Astronomi", Ankara 1949, c. III, s. 504.

²⁴¹ Tevfik Fehd, “İlm-i Felek”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s.126.

²⁴² *Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Astronomi”, İstanbul 1985, c. I, s. 198.

²⁴³ Hümeýra Nur İşlek, “Kur’an’da AstroNomi ile İlgili Ayetler Tarihi Süreç İçindeki Yorumu” y.t. s. 3-4, 2009

²⁴⁴ Hümeýra Nur İşlek, *a.g.t.*, s. 6

İslâm dininin iman, ibâdet, ahkâm ve ahlâk esaslarını ihtiva eden Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde ibadet zamanları ve dini günler, güneş ve ay'ın evreleri ile gökyüzündeki hareket ve durumuna bağlanmıştır. İlk dönemlerinden itibaren İslam halkasının gittikçe büyümesinin de getirmiş olduğu bir ihtiyacın neticesinde, İslâm devlet adamlarının astronomiye alâkası artmış ve bunun sonucu olarak da yüzyıllarca İslâm âlemi astronomi mevzuunda önderlik etmiştir.²⁴⁵

Bilindiği gibi İslam dininde namaz vakitlerinin tayini gün ağarmasının başlangıcı (imsâk vaktinin tespiti), güneşin doğuşu ve zevale varışı, güneşin batışı, alacakaranlığın kaybolması, kible yönünün tesbiti ve Hicri, Kameri aybaşlarının tesbiti birer astronomi problemidir. İslam dünyasındaki bu problemlerin, batıya yüzyıllarca etki eden İslam rasathaneciliğinin gelişimine büyük katkıda bulunduğu bir hakikattir.²⁴⁶

Bilimsel gelişmeleri Kur'an ile ispat etme veya yanlışlama ise bir başka sıkıntı noktasıdır. Kur'an açık bir biçimde evrenin ve içinde yer alan bütün varlıkların sahibinin Allah olduğunu ve bunların insanın hizmetine musahhar kılındığı ifade edilmekte²⁴⁷ ve israfa kaçmaksızın dengeli bir biçimde onu kullanmasını öğütlemektedir²⁴⁸. Kur'an'ın muhtevası bir yana, sadece sure isimlerine bakıldığında dahi Kur'an'ın bilimin konusu olan varlıkları ne kadar da öne çıkardığı görülmektedir. Burada sadece astronomi ile ilgili olanları örnek olarak vermek istiyoruz:

- Nur (ışık),
- Duhan (evrenin yaratılışına işaret eden duman ve gaz bulutu),
- Necd (yıldız),
- Kamer (ay),
- Buruc (burçlar),

²⁴⁵ Lütfi Göker, “*Diyanet İlmî Dergi*”, Cilt XVI, S. 1, 1977 (İslam dünyasında astronomiye ilgi duyan bilim adamları arasında Biruni (973-1052), Ömer Hayyam (1016-1123), Nasıreddin El- Tusi (1201-1274), İbn Heyzem (966-1039), El-Battani (850-929), Ebu'-Vefa (959-998), Uluğ Bey (1394-1449) ve Ali Kuşçu (-1474) , Kadızade Rumi, Mirim Çelebi, Seydi Ali b. Hüseyin, Takıyüddin Efendi ve Abbasi Halifelerinden Me'mun (ö.813-833) ve Harun Reşid (766-809) ile çağdaşları 9. yy. ile 14. yy. arasında astronomiye yapmış oldukları katkılar İslam'ın bilim ve teknikle iç içe olduğunu gösteren en önemli çabalarının örneklerindedir.)

²⁴⁶ Dizer, *a.g.e.* s. 83

²⁴⁷ Lokman, 19/20

²⁴⁸ A'râf, 7/31

- Tarık (bir yıldız ismi),
- Fecr (sabah vakti),
- Şems (güneş),
- Leyl (gece),
- Duha (kuşluk vakti)
- Asr (zaman),

surelerinin isimleri doğrudan astronomi bilimi ile ilgilidir. Kur'an içeriğindeki temel konuları belli bir ilişki biçiminde sunar. Bu ilişkileri Allah- insan, Allah-evren ve insan-evren ilişkisi şeklinde gruplandırmak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de astronomi biliminin ilgi ve inceleme alanına giren, ibadet vakitlerimize de işaret eden onlarca ayet vardır, bunlardan birkaçını paylaşacak olursak ;

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.²⁴⁹

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir (ölçüp biçmesidir).²⁵⁰

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ

Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Güneşi ve Ay'ı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşte bu, Allah'tır, Rabbinizdir. Mülk yalnızca O'nundur. Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler.²⁵¹

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

²⁴⁹ Yunûs, 10/5

²⁵⁰ En'âm, 6/96

²⁵¹ Fâtır, 35/13

Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.²⁵²

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ

Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.²⁵³

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَا تَفْصِيلًا

Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyeziniz, yılların sayısını ve hesabını bilirsiniz diye gece alametini giderip gündüz alametini aydınlattıcı kıldık. İşte biz her şeyi açıkça anlattık.²⁵⁴

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.²⁵⁵

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرٌ لِلذَّاكِرِينَ

(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.²⁵⁶

وَالْفَجْرِ

Tan yerinin ağarmasına andolsun..²⁵⁷

وَالضُّحَىٰ

Kuşluk vaktine andolsun..²⁵⁸

Nakli akla muhatab kılan dinin sahibi, akılla nakil arasında tenakuz arzedecek şeyleri indirmeyeceğine göre, akılla nakil muvafıktır demektedir.²⁵⁹ İlk emri oku olan Kur'an'ın akla, ilme, bilime ve hesaba verdiği değer bu kadar açıkken hükümleri ve sebepleri tam anlamıyla irdelenmeden ayet ve hadisleri sadece lafzi olarak algılayıp ve anlayıp ardındaki sebab-i nuzül ve sebab-i vürud gerçeğini görmezden gelirse günümüzdeki birçok dini güncel mes'eleye çözüm bulmakta zorlanırsınız. İşte peygamber ve ashabi döneminde salt çıplak gözle (müşahede yöntemiyle) imsâk ve ru'yet gözlemleri yapılıyorken günümüzde ispatlanabilir,

²⁵² Yâ-sîn, 36/40

²⁵³ Rahmân, 55/5

²⁵⁴ İsrâ, 17/12

²⁵⁵ Nisâ, 4/103

²⁵⁶ Hûd, 11/114

²⁵⁷ Fecr, 89/1

²⁵⁸ Duhâ, 93/1

²⁵⁹ Enbiya YILDIRIM, a.g.e. , s.463

şaşmaz ölçümler ve gözlemler yapılabilmektedir. Biz insanoğluna düşen vazife ilmi gerçekleri doğru zamanda, doğru yerde, doğru bir şekilde kullanmaktır. Bunu yaparken de Kur'an'ın ve sünnetin rehberliğinden kopmadan yapmak akıl ve nakil birlikteliğini sağlaması bakımından da önemlidir.

İslâm'da beş vakit namazın başlangıç, zamanlarının tayininde yalnız iki vaktin astronomi bakımından açıklığa kavuşması zorunluğudur. Bunlar yatsı namazı ile sabah namazı (feci-imsâk) başlangıç saatleridir. Zira bunların tespiti, güneş doğmadan evvel doğu ufunda gün ağarmasının başladığı ve güneş battıktan sonra, batı ufunda kızılığın kaybolduğu yani karanlığın çökmeye başladığı zaman güneş'in ufuk alçalma açısının bilinmesini zorunlu kılar.²⁶⁰

Bilindiği gibi, güneş doğmadan evvel ve battıktan sonra, ufukun bir süre kızıl bir renk alması olayına tan denir. Bu olay, yer atmosferi içinde güneş ışınlarının kırınım ve dağılıma uğraması sonucu meydana gelir. Modern astronomide bu olay, güneş battıktan sonra güneş'in görülen merkezinin ufuk düzleminden 18°. uzaklaşmaya ve güneş doğmadan evvel 18° yaklaştıktan sonra doğuncaya dek devam ettiği kabul edilmektedir. Güneş'in günlük görülen hareketinin yörüngesi ekvatora paralel olduğu için, Yer ekvatoru üzerindeki yerlerde tan olayı diğer enlemlere oranla daha kısadır. Şu halde ekvordan uzaklaştıkça akşam namazı ile yatsı namazı arasındaki süre gittikçe artar.²⁶¹

İslâm dünyasında gün ağarmasının başlaması ve şafak'ın sona, ermesi için genellikle güneş'in ufuk altında alçalması açısı olarak 20°-16° aralığı esas alınmıştır. Bu değerler esas alınarak da tablolar ve çizelgeler düzenlenmiştir.

Habaş (ö.850) ve El-Neyrîzi (ö.900) muhtemelen ilk defa ufuk alçalmasını 18° almışlardır. İbn Yunus (ö.1009), gün ağarması için 19° ve şafak için de 17° esas almış ve tablolarını bu değerlere göre düzenlemiştir. Diğer taraftan Al-Battani eserlerinde tan olayına hiç değinmemiştir. El-Biruni (ö.1205), *Al-Kanun al-Mas'udi* adlı eserinde olayı etraflı olarak incelemiştir: “Sabahleyin ilk önce, hafif ve uzun bir ışık sütununun yükseldiği görülür. Bu sütun, gözlem yerinin enlemine bağlı olarak, ufka oranla az veya çok eğimlidir. Gün ağarması başlamadan gözlenen bu aydınlanmaya aldatıcı sabah (al-subh al-kâzib, el-feci al-kâzib veyahut şeklinden

²⁶⁰ Sacit Özdemir, *a.g.e.* s.2

²⁶¹ Hümeysra Nur İşlek, “*a.g.t.*” s.5

dolayı es-serhan- kurt kuyruğu) adı verilir. Bu olayı takiben doğu ufku boyunca beyaz bir ışık yayılır, buna gerçek sabah (al-subh al-sâdik) denir. Bu an, sabah namazının başlangıcıdır. Sonra kırmızımtırak tan olayı başlar. Akşam üstü ise, sabah gözlenen olayın tamamen tersi gözlenir.

El-Biruni (ö.1205) ise gün ağarması ve şafak için 18°'yi güneş'in ufuk alçalma açısı olarak esas almıştır. Fakat aynı eserinde Biruni, güneş'in ufuk alçalma açısı olarak 17°'nde kullanıldığını işaret etmiştir.

XI.yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan İbn El-Heyssem (ö.966-1039), çalışmalarında güneş'in alçalma açısı olarak 18°'yi kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda hazırlanan namaz vakitleri ile ilgili tablolarda İbn El-Şatır'ın güneş'in ufuk alçalması (19°-17°) değerleri kullanılmıştır.²⁶²

İslam dininin sağlam bilimsel verilerle asla çatışmadığı bilinen bir husustur. Bu da İslam'ın vahye dayalı bir din oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, İslam'ın özgün yapısını da göstermektedir. İslam dininin bu özgün yapısı, kişiyi pek çok konuda tereddüt yaşamaktan kurtarmaktadır. Bilimsel yaklaşım, ilmi verilere dayandığı için, onunla ilgili olarak tartışılabilir yegâne unsur, bu hususta ortaya konan bilimsel verilerin doğru olup olmadığıdır. Kur'an, her ayetinde her zaman için gizli bir hikmet taşımaktadır.

2.1.2. Astronomide Şafak / Fecir Olayları

2.1.2.1. Astronomi İlminde Fecr-i Kâzib Ve Fecr-i Sâdik

Tezimizin giriş bölümünde imsâkla alakalı kavramları izah ederken fecir kavramının dini ıstılahta fecr-i kazib ve fecr-i sadık olarak ikiye ayrıldığını görmüştük. Astronomi dalında da fecir olayları tan /şafak /fecir isimleriyle anılmaktadır. Tan olayını tanımlayan (es-subh el-fecr, eş-şafak) gün ağarması veya fecr ve şafak'ın İslâm dünyasında ve İslâm astronomi okulunda önemli bir yeri vardır. Zira gün ağarması ve şafak zamanları sabah namazı ile yatsı namazının başlangıcını tanımlar.²⁶³

Tan, şafak veya fecir olayları, güneş battıktan sonra veya doğmadan önce, ışığının gökyüzünde (yer atmosferinde) saçılması sonucunda oluşturduğu

²⁶² Muhammed Dizer, "İslam Dininin Astronomi ile İlişkisi" Diyanet İlmi Dergi, 1979, s. 83-85

²⁶³ Sacit Özdemir, *Diyanet İlmi Dergi*, c. LII, S. 2, syf. 32, y. 2016

aydınlanmadır. Bu gökyüzü olayı İslam dininde yatsı ve imsâk vaktinin tespitinde büyük öneme sahiptir. Bu aydınlanmanın esas nedeni yer atmosferi olduğu için, atmosferin fiziksel durumu (sahip olduğu nem, toz parçacık miktarı, sıcaklık gibi), bu olayın süresini belirlemede en etkili parametrelerdir. Unutulmamalıdır ki eğer atmosfer olmasaydı ne akşam tanı ne de sabah şafağı asla gözlemlenemezdi. Atmosferin fiziksel koşulları sabah ve akşam saatlerinde farklılık gösterebileceğinden, akşam tanı ve sabah şafağının (fecir) gerçekleşme anlarının simetrik olması beklenmemelidir. Atmosferik etkilerin yanında, ufuk aydınlığının başlamasında veya bitişinde, güneşin gözlemcinin ufuk düzlemine göre sahip olduğu açının da önemli bir yeri vardır.²⁶⁴

Astronomi ilminde üç tür tan tanımı vardır: Sivil tan, denizci tanı ve astronomik tan. Bu tan'ları birbirinden ayırt etmede genel kabul görmüş kriterler şunlardır: Güneş'in merkezi esas alınmak üzere 0 ve 6 derece arasında ise sivil tan, 6 ve 12 derece arasında ise gemici tanı, 12 ve 18 derece arasında ise astronomik tan olayı gerçekleşmektedir.

Tan olayının süresi gözlemcinin bulunduğu enleme bağlıdır. Örneğin kutuplara yakın bölgelerde tan olayı saatlerce sürebilmekte ya da belirli bir ay boyunca hiç gerçekleşmemekte veya bazen haftalar boyunca sürebilmektedir.²⁶⁵

Tan olayı sırasında iki türlü fecir gerçekleşir: Birincisi yer atmosferi ile ilgisi olmayan "yalancı fecir (feci-i kazib)" dir. Nedeni güneş sisteminde tutulum düzlemi (yerin güneş çevresindeki yörünge düzlemi) üzerindeki toz parçacıklarının güneş ışığını yansıtmasıdır. Bu nedenle Zodyak ışığı olarak da adlandırılır. Orta enlemlerde görülme olasılığı en yüksektir. Son derece zayıf bir ışımaya olduğundan dolayı çoğunlukla görülemezle birlikte, meydana geldiğinde, dikey yönlü bir aydınlanma şeklinde görülür. İkincisi "gerçek fecir (feci-i sadık)"dir ki bu durumda ufukta doğu-batı hattı boyunca yatay yönlü aydınlanma görülmeye başlar. Her zaman olmamakla birlikte bazen Zodyak ışınımı (feci-i kazib) ile feci-i sadık ışıkları üst üste binebildiği gibi, Zodyak ışınımıyla birlikte kızıl şafak ve beyaz şafak da üst üste gelebilir. Örneğin sabah fecrinde, şayet hava şartları mükemmel ve coğrafik enlem uygun ise, yalancı fecir, gerçek fecirden 35-40 dakika önce görülmeye başlar. Zaman geçtikçe

²⁶⁴ Sacit Özdemir, *a.g.d.* , s. 33

²⁶⁵ Sacit Özdemir, *a.g.d.* , s. 33

gerçek fecir olayı, tüm ufku yatay yönde kaplayan, beyaz (veya zamanla kızıl) renkli, bir ışık hattı şeklinde görülmeye başlar.²⁶⁶

Fecr-i kazib ve fecr-i sadık olayları hakkında şu kesin olarak bilinmektedir ki, fecr-i kazib dediğimiz yalancı fecre (Zodyak ışımaya) şer'i her hangi bir hüküm terettüp etmiyorken fecr-i sadık yatsı namazının son vaktini, imsâk vaktinin başlamasını ve sabah namazının başlangıç vaktini tayin etmesi bakımından dini hükme konu teşkil eder.

2.1.2. Fecrin Tespit Şekli

İmsâk vaktinin fecrin doğuşuyla başladığını kabul edenler, fecrin doğuş keyfiyetinde ihtilaf ettikleri gibi fecrin tespit edileceği şey konusunda da farklı görüş beyan etmişlerdir. Malum olduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde, bugün var olan aletler olmadığından fecrin doğuşu ve vakitlere bağlı diğer ibadetlerin başlangıç ve bitişi çıplak gözle yapılan gözlemlere dayanmaktaydı. O dönemde, başka bir gözlem imkânı olmadığından gözlemin bu şekilde yapılması bir zorunluluktur. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gözlemin yalnızca gözle yapılması gerektiğine dair bir emri veya çıplak gözle yapılmayan gözlemlerin geçersizliğine dair bir ifadesi bulunmamaktadır. Bununla beraber, fecir gözleminin yalnızca çıplak gözle yapılacağını, çıplak gözle fecir tespit edilinceye kadar imsâk vaktinin girmiş olmayacağını söyleyen ilim adamları vardır. Fecir gözleminin yalnızca çıplak gözle yapılmasının gerekliliği yönünde görüş beyan edenler, Bakara 2/187. ayette geçen *hattâ yetebeyye leküm* ifadesine dayanmaktadır. Ayetlerin ışığında imsâk vakti başlığı altında da ifade ettiğimiz gibi, ayetteki bu ifade gözlemi çıplak gözle yapmayı zorunlu kılmamaktadır. *Tebeyyün* kelimesinin Kur'an'daki diğer kullanımlarına bakıldığında da, bir kullanımının dahi gözle görme anlamında olmadığı görülmektedir. Kökün Kur'an'daki kullanımlarından anladığımız, *tebeyyün* kelimesi ayette; fecrin beyaz ipliğinin siyah ipliğinden ayrıldığı konusunda kesin bilgiye sahip olmayı ifade eder. Şâz olmakla beraber çıplak gözle gözlemin zorunlu olduğuna dair ileri sürülen ikinci delil de İsrâ 17/78. ayetidir. Ayetin tefsirlerde nasıl anlaşıldığı ve meâllere nasıl yansıtıldığı daha önce ifade edilmişti. Ayette geçen "*inne kur'âne'l-fecri kâne meşhûden*" ifadesi", Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu konudaki ifadeleri yönünde

²⁶⁶ Sacit Özdemir, *a.g.d.* , syf. 33-35

âlimlerin çoğunluğu tarafından sabah namazına “gece ve gündüz meleklerinin şahit olduğu” şeklinde anlaşılmıştır. Ancak bu ifade bazı meâllerde “*fecrin yoğunlaşması gözle görülebilir*” şeklinde çevrilmiştir.²⁶⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsirlerde böyle bir anlam yer almamaktadır. Ancak bir takım zorlamalarla verilebilecek bu anlamı doğru kabul ettiğimizde de ayetten, fecri çıplak gözle tespit etmenin zorunlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Gözle görülebilir şeklinde tercüme edilen *meşhûden* kelimesinin kökü olan *şehide*, bilmek ve hazır bulunmak anlamlarını ifade eder.²⁶⁸ Bilmeye sebep olması açısından köke görmek manası verilse bile bunun çıplak gözle olacağını söylemek, yeni bir anlam yüklemek olur. *Şehide* kökü hilâlin tespiti konusunda da kullanıldığı halde günümüzde âlimlerin çoğunluğu hilalin hesaplama tespitini caiz görmektedirler. Bu konuda bir çalışması olan İbrâhîm b. Muhammed es-Sabîhî,²⁶⁹ namaz vakitlerinin hesaba bina edilmesinin caiz olduğu konusunda ilim ehlinin icmaı vardır, demektedir.²⁷⁰ Günümüzde çıplak gözle yapılan fecir gözlemlerinin, geçmişte ulaşılandan farklı çıkması, gözle yapılan gözlemlerin her zaman ve zeminde farklı sonuçlar ortaya çıkaracağını göstermektedir. Oysa günümüzde aletle yapılan gözlem sonuçları geçmiş dönemde Fıkıh ve astronomi âlimleri tarafından fecrin doğuşu konusunda ulaşılan sonuçlarla paralellik arz etmektedir. Bu da gözlemlerin alet ve hesaplama yapılmasının doğruluğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, günümüzde astronomi ilminin fecir ve diğer alametlerle ilgili ortaya koymuş olduğu kurallar bireyler için belirleyici ve bağlayıcı olmalıdır.

2.1.2.1. Fecir Gözlemini Etkileyen Hususlar

Günümüzdeki dünya bundan on dört asır önceki dünya değildir. Hayatımıza giren pek çok sunî şeyle beraber sunî ışıklar ve dünyanın etrafına yerleştirilen uydular da dünyayı kaplamıştır. Bunun gökyüzü üzerindeki etkisini inkâr etmek de mümkün değildir. Bundan dolayı, fecir gözlemi yapacak olan kişi ve ortamlarla ilgili bir takım şartların oluşması gerektiği fıkıh ve astronomi âlimlerin tamamına yakınının görüşüdür. Buna rağmen fecrin ışığının yoğun bir ışık olması ve hiç bir

²⁶⁷ Abdülaziz Bayındır, *Ekvatoradan Kutuplara Namaz*, s.28-29.

²⁶⁸ İbn Fâris *Mekâyîsü'l-lüğâ*, c. III, s.221.

²⁶⁹ İmam Muhammed Suud İslam Üniversitesi (Riyad) Öğretim Üyesi.

²⁷⁰ Sabîhî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdik*, s.34.

etkinin fecir anında güneş ışıklarının görülmesini engellemeyeceği düşüncesinden hareketle, şartların değişmesinin fecrin görülmesine etki etmediğini söyleyenler de vardır. Ancak geçmişten günümüze fecrin doğuşu için belirlenen vakit, diğer bir ifadeyle fecrin günümüzde geçmişte olandan daha geç farkedilmesi doğa şartlarının ve insanın doğada yapmış olduğu değişikliklerin fecrin görülmesine etki ettiğini göstermektedir. Ayrıca ışık kaynağına yakın yerlerde yapılan gözlemlerde çıkan sonuçların nispeten karanlık ortamlarda yapılanlardan farklı çıkması da bu etkinin delilidir. Klasik dönemde yazılan kitaplarda fecrin doğduğunda şüphe başlığı altında âlimlerin, gökyüzünde ay olduğu veya gökyüzünün bulutlu olduğu zaman fecrin gerçekte doğmuş olması ihtimaline binaen oruca aykırı davranışlarda bulunmaktan sakınmanın müstehap olduğunu söylemeleri, onların da fecrin tespitinin dış etkenlere açık olduğu kanaatinde olduklarını gösterir.²⁷¹ Fecir gözlemi yapmış olan kimseler de bu konudaki kanaatlerinin bu yönde olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlardan biri olan Şevket Avde şöyle demektedir:

“Pek çok örnek ortaya koymuştur ki; fecir gözlemi profesyonellik ve doğru araçları kullanmayı gerektirmektedir. Bu konularda mütesâhil davranıp da, doğru bir gözlem yapmak için şehrin dışına çıkmayı yeterli görmek yanlış sonuca götürecek ve neticede pek çok İslam ülkesinde olduğu gibi, fecir konusunda bazı karışıklıklara sebep olacaktır. Bazıları, karanlık bir ortam seçme işinin abartılmaması gerektiğini ve bu konuda özen göstermeye gerek olmadığını savunmakta, gerekli olan şeyin Kur’ân’ın “tebeyyün” kelimesi ile ifade ettiği şeyin gözlenmesi olduğunu söylemektedirler. Biz diyoruz ki bu doğru bir teklif değildir. Biz bugün kendi oluşturduğumuz sunî ışık kirliliğinden dolayı sabahın ağarmasını / ilk ışıklarını görememekteyiz. Eğer bu gözlemleri Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde yapmış olsaydık, o zaman ışık kirliliği olmadığından bütün bu karmaşık şeyleri yapmak zorunda kalmazdık. Ancak net bir şey istiyorsak gözlemimizi herhangi bir modern etkinin olmadığı bir yerden yapmalıyız. Bizim fecir diye gözlemlemeyi arzu ettiğimiz doğa olayı geçmişte -19° veya -18° idi, ancak günümüzde -16° veya -15°’dir” dememizin hiçbir mantıklı tarafı yoktur. Bizim ecdadımız olan astronomlar bu işi, sonuçlardan mutmain olacak şekilde yapmışlardır. Eğer, bugün onların sonuçlarından şüphe ediyorsak, gözlemimizi şehrin içinden veya küçük de olsa

²⁷¹ Serahsi, *el-Mebsut*, c.III, s.55 ; Kâsânî, *Bedâi’u’s- sanâi*, c. II, s.105

farkedilen bir ışık kaynağına yakın bir yerden değil, sağlıklı bir ortamdan yapmamız gerekir.”²⁷²

Suûdî Arabistan’da yapılan gözlem heyetinin başında bulunan Zeki Mustafa da, gecenin sonunda doğu tarafında ay bulunduğu zaman fecri ancak bu konuda tecrübeli olanların görebileceğini söyleyerek, ay ışığının fecrin görülmesi üzerinde etkisi olduğunu ifade etmektedir.²⁷³ Zeki Mustafa yapılan gözlemlerin birtakım şartları taşıması gerektiğini söyledikten sonra, gözlemlerin iklim şartlarından ve araştırmanın yapıldığı mekândan etkilendiğini, her mekânın kendine özel şartları olduğundan dolayı bir yerde yapılan gözlemin bütün yerler için aynı sonuçları ortaya çıkaracağını söylemenin de zor olacağını ifade etmektedir.²⁷⁴ Işık kirliliği konusunda yapılan bir araştırmada da şu ifadeler geçmektedir:

En saf ve temiz çevrelerde bile göğün kendi minimum parlaklığı vardır. Bu parlaklığın dört kaynağı vardır. Üst atmosferdeki donuk, kalıcı ve düşük yeğirlikli aurora²⁷⁵, atmosferdeki gaz ve toz sebebiyle dağılan yıldız ışıkları, gezegenler arası tozdan yansıyan güneş ışığı (Zodyak’a ait ışık) ve bilinmeyen yıldız ve bulutsulardan kaynaklanan donuk bir artalan ışınımıdır. (Aurora gece saatlerinde ve mevsimsel olarak değişse de ortalaması oldukça iyi bilinir ve on bir yıllık güneş lekeleri çevriminde maksimum düzeye çıkar.) Belki de olmasaydı daha iyi olurdu denilebilecek göğün normal parlaklığının küçük etkisinin üzerine, insanoğlunun yaptığı yanlış aydınlatmadan kaynaklanan büyük etki de eklendiğinde neredeyse astronomik gözlemlerin büyük şehirlerde yapılması imkânsız hale gelmektedir.²⁷⁶

Bu konuda çalışma yapan ilim adamlarının ifadelerinden fecir gözleminin, gözlem yapacak kişi ve ortamla ilgili şu şartların varlığının zorunlu olduğunu anlamaktayız:

a. Fecir gözlemi yapacak kişinin şu iki şartı taşıması gerekir: Birincisi; Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabeden gelen ve fecr-i sâdik ve kâzib arasındaki farkı ortaya

²⁷² Avde, İşkâliyyât felekiyye ve fikhiyye, s.35.

²⁷³ Zeki, el-Mustafa, *Meşrû’u dirâseti’s-şefak*, s. 12.

²⁷⁴ Sabîhî, *Tulû’u’l-fecri’s-sâdik*, s.20-21.

²⁷⁵ Güneşteki manyetik fırtınaların Dünya’ya ulaşması sonucu kutuplar ve çevresinde gözlemlenen renkli ışınmalar.

²⁷⁶ Oğuzhan Okuyan, “Sabah ve Akşam Tan Vakitlerinde Ufuk Aydınlığı’nın Gözlemsel Yolla İncelenmesi” s.65-68

koyan hadisleri inceleyerek bu iki fecir arasındaki farkı bilmesi. İkincisi; fecir konusunda tecrübe sahibi olmasıdır.

b. Gözlemin, ayışığının olmadığı bir gecede yapılması gerekir. Ay hangi aşamada veya hangi büyüklükte olursa olsun, fecir aydınlığına etkisi vardır.

c. Gözlem ışık kaynağından uzak, kelimenin tam anlamıyla karanlık bir ortamda yapılmalıdır. Gözlem yapılan yerin şehirle kıyaslandığında karanlık olduğunu hissetmek de yeterli değildir.

d. Gözlem esnasında, el feneri, kol saati, sigara gibi herhangi bir ışık kaynağı bulunmamalıdır.²⁷⁷

e. Gözlemi ufku açık olduğu yerden yapmak gerekir. Ufku yükseltilerle veya dağlarla kapalı olduğu yerlerden gözlem uygun değildir. Çünkü fecrin ilk aydınlığı ufukta ortaya çıkar.

2.1.3. Fecrin Derece Cinsinden Belirlenmesi

Fecrin doğuşunun derece cinsinden belirlenmesi, imsâk vaktinin başlangıcı için kriter olarak kabul edilen aydınlanmanın olduğu vakitte güneşin ufuk altındaki durumunu esas alarak vakte karar vermektir. Daha önce ifade edildiği gibi astronomi ilminde üç farklı fecir olduğu kabul edilmektedir. Bunlar -18° 'de oluşan astronomik fecir, -12° 'de oluşan denizci fecri / tanı ve -6° 'de oluşan sivil fecirdir. Astronomi ilminde bunlar dışında kabul edilmiş bir fecir ve özel bir açı bulunmamaktadır. Aslında astronomide, ilmî olarak kabul edilen ve üzerine hüküm bina edilen fecir astronomik fecir olup diğer iki fecre bağlanmış bir hüküm de yoktur. Yukarıda her bir fecrin doğuşu için belirlenen kriterler açı cinsinden her yerde aynı olmakla beraber, bu açıları her yer için geçerli olacak şekilde saat/dakika cinsinden ifade etme imkânı yoktur. Çünkü güneş her bir dereceli açıyı dünyanın her yerinde aynı hızla katetmez. Her bir derece arasını dört (4) dakika kabul etmek bu konuda yapılan yaygın hatalardan biridir. Her bir derece arasını dört (4) dakika olarak hesap edenler 360° 'lik açıyı bir gün miktarı olan 24 saate bölmektedirler. Ancak, güneşin ufukta zahiri dönüşü / yürüyüşü dikey olmayıp, eğimli olduğu gözden kaçırılmaktadır. Güneşin dikey hareketi sadece ekvator üzerindedir. Dolayısıyla, güneşin ufka bir

²⁷⁷ Oğuzhan Okuyan, "a.g.t.", s. 65

derece yaklaşması için geçecek zaman mevsimlere ve bulunulan enleme göre belirgin şekilde değişir.

Beyaz şafakla fecr-i sâdık bir mekânda hemen hemen aynıdır. Bu ikisi güneşin ufku altındaki görünür hareketi ile alakalıdır. Güneşin direk olmayan ışığı ve atmosfer üzerine yansıyan güneşin açısı ufku 18° altında olduğunda başlar veya biter.²⁷⁸ Günümüzde kullanılan takvimlerde imsâk vakti için kabul edilen vakit güneşin ufku -18° altında olduğu zamandır. Pek çok takvim tarafından astronomik fecir fecr-i sâdığın doğuşu kabul edilmekle beraber bu görüşte olmayan âlimler ve takvim yapıcıları da bulunmaktadır.

Günümüzde astronomik fecir olarak bilinen -18° 'yi fecri sadığın başlangıcı olarak kabul edenler yalnızca modern astronomlar değildir. Geçmişte yaşamış olan müslüman astronomlar tarafından da -18° ve daha yukarısı imsâk vakti olarak kabul edilmiştir. Bu ilim adamlarını ve görüşlerini şöylece verebiliriz.²⁷⁹

Bettânî (ö.317)	18°
Ebu'l-Hasen es-Sûfî (ö.376)	18°
Bîrûnî (ö.440)	18°
İbnü'z-Zürkâle (ö.493)	18°
Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. Ömer el-Merâkişî (ö.660)	20°
Nsîruddîn et-Tûsî (ö.672)	18°
El-Kâdı Zâde (ö.672)	18°
Ebu'l-Hasen Ali b. Cafer b. Bâs el-Eslemî (ö.693)	18°
İbnü'ş-Şâtır (ö.777)	19°
Şeyh Cemâleddîn Abdullâh b. Halîl el-Mardînî (ö.806)	19°
Ebu'r-Rabî' Süleymân b. Ahmed el-Feştâlî (ö.1208)	18°
Ebû Ali el-Hasen b. Îsâ b. El-mecâsî	18°
Ebû Zeyd Abdurrahmân el-Bu'aykilî (ibnü'l-müftî)	18°
Şeyh Hasen Efendi	18°
Şeyh Abdülazîz b. Abdüsselâm el-Vezkânî	19°
Şeyh Mahmud el-Cennûbî	19°
El-Ferdâ el-Haysûmî el-Mîkâtî ebu'l-Kâsım b. Muhammed el-Ensârî	19°

²⁷⁸ Üzeyir Öztürk, *a.g.t.*, s.67-68

²⁷⁹ Merâkeşî, *İdâhu'l-kavli'l-hak*, s.8.

Ebu Abdillâh Seyyidî Muhammed el-Mu‘tî Merîn er-Rabbâtî	19°
Eş-Şeyh ali b. Abdülkâdir el-Bentî el-Hanefî	19°

Açıkça görüldüğü gibi dördüncü yüzyılda yaşamış olan Bettânî'den itibaren fecrin -18°den daha sonra doğduğunu ifade eden hiçbir bir müslüman astronom yoktur. Bazıları bunu, muhtemelen ihtiyat gerekçesiyle, -20°ye kadar çıkarabilmektedir. Dolayısıyla geçmişten günümüze fecrin doğuşu konusunda meşhur görüşün -18° olduğunu söyleyebiliriz. *Îdâhu'l-kavli'l-hakki* müellifi Merâkişî, Ezher Câmîinin vakit hesaplamacısı olan Şeyh Cemâleddîn Abdullah b. Halîl b. Yûsuf el-Mardîni'den (ö.806) yapmış olduğu nakille sonraki dönemlerde, bazı araştırmacıların -18°yi isfâr -20°yi ise gales vakti olarak belirlediklerini ifade etmekte ve astronomi ilminin muhakkıkların üzerinde ittifak ettikleri ölçünün -19° olduğunu söylemektedir.²⁸⁰

Günümüzde kullanılan takvimlerin çoğunda imsâk vakti, astronomi ilminde astronomik tan olarak isimlendirilen vakte göre yapılmaktadır. Bunun yanında bir takım gerekçeler ve yapılan gözlemlerde fecrin aydınlığının tespit edilememesi sebebiyle astronomik tanı fecr-i sâdik olarak kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Son yıllarda, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de imsâk vakti konusunda bir takım itirazlar bulunmaktadır. Bu konuda yapılan itirazlar için, imsâk vakti konusunda kabul edilecek olan fecrin keyfiyeti ve fecrin her bir mükellef tarafından tespit edilmesi gerektiği şeklinde iki sebep sayılabilir.

2.1.3.1. Astronomik Tani, Fecr-i Sâdik Olarak Kabul Edenler

Günümüzde kullanılan takvimlerin çoğunda imsâk vakti astronomik fecre göre yapılmaktadır. Bazıları, ihtiyat gerekçesiyle fecir üzerine ilaveler yaparak takvimlerini hazırlamaktadırlar. Bu bölümde astronomik tanı imsâk vakti olarak belirleyen gözlem heyetleri ve şahısların görüşlerine yer verilecektir.

2.1.3.2. TC. Diyanet İşleri Başkanlığı

TC. Diyanet İşleri başkanlığı takvimlerinde imsâk vakti astronomik tan esas alınarak yapılmaktadır. D.İ.B. bünyesinde 1980'li yılların sonlarından günümüze kadar farklı zaman dilimlerinde yatsı ve imsâk gözlemleri yapılmış olup, 2011 yılında başlayan kapsamlı imsâk ve yatsı gözlemleri A.Ü. Uzay Bilimleri Fakültesi

²⁸⁰ Merâkeşî, *Îdâhu'l-kavli'l-hak*, s.17.

uzmanları ve D.İ.B. astronom ve yetkili heyetiyle birlikte koordinasyon halinde devam etmektedir.²⁸¹ Çalışmamızda hacmi artıracığı için bu gözlem sonuçlarını paylaşmayacağız.

2011 yılında başlayıp hala devam etmekte olan gözlemler ise hem çıplak gözle hem de aletle yapılmaktadır. Fotoğraf makinesi ile 28 adet yatsı, 22 adet imsâk gözlemi yapılmıştır. Başkanlık takvimlerinde hesaplanan imsâk vakitleri ile ortalama beyazlığın başlama vakti arasında -0.8 ± 3.5 dakika fark oluşmuştur. Bu da güneşin 17.8 derece ufka yaklaştığı zamana denk gelmektedir. Denek gözlemciler ile 21 adet imsâk gözlemi yapılmıştır. Başkanlık takvimlerinde hesaplanan imsâk vakitleri ile ortalama beyazlığın başlama vakti arasında 15.8 ± 1.8 dakika fark oluşmuştur. Bu da 15.7 dereceye denk gelmektedir.

Elde edilen sonuçlardan, gözlemsel cihazlar ile bulunan imsâk / tan saatlerinin, teorik (hesaplama) yoluyla belirlenen vakitlerle, hata barları mertebesinde, tamamen uyduğu, denek gözlemcilerden elde edilen sonuçların ise çevresel ışık katkısına da bağlı olarak teorik vakitlerden bir miktar (+14 dk mertebesinde) sapma gösterdiği tespit edilmiştir.²⁸²

Diyanet İşleri Başkanlığı, imsâk vaktinin başlangıcı olarak bilimsel bir ölçüt olan 18° 'yi esas almaktadır. Bu ölçütü, ilk Müslüman astronomlardan itibaren yapılagelen astronomik gözlemler de teyit etmektedir. Buna göre sabah şafağının başlangıcı, güneşin ufka 18° yaklaşması (bir başka ifadeyle güneşin doğmadan önce ufku 18° altında olması) halindeki vakit olarak tespit edilmiştir. Çeşitli yerleşim yerlerinde imsâk vaktinin çıplak gözle fark edilmesi daha geç olabilir. Ancak imsâk vakti hesapla belirlendiğine göre hesabın çeşitli yerleşim yerlerine göre değişken olmayan ve bilimsel temeli olan bir ölçüte dayanması daha isabetlidir. Bunun içinde en uygun ölçüt, astronik tanın başlangıcı olan 18° 'dir. D.İ.B.'in A.Ü. Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümünden bir grup bilim insanıyla yaptığı uzun süreli gözlemlerin sonucunda, ufuk ışımaya duyarlı aletlerle yapılan tespitlerinde 18° tercihiyle uyumlu olduğu görülmüştür.²⁸³

²⁸¹ 07/09/2011 tarihli D.İ.B. ve A.Ü. Rektörlüğü arasında imzalanan ortak protokol gereğince yürütülen proje

²⁸² Sacit Özdemir, *a.g.m.*, s.8-11

²⁸³ Oğuzhan Okuyan, *a.g.t.*, s.70-75

İslam dünyasında astronomik tanı -18°'yi esas alan şahıs ve bazı kuruluşlar ise şunlardır:

- Râbitatü'l-Alemi'l-İslami
- Ümmü'l-Kurâ
- el-Mesâhatü'l'Âmmetü'l-Mısıriyye
- Pakistan Ulûmü'l-İslamiyye
- Musallâ Tahrân
- Tahran Üniversitesi²⁸⁴

2.1.3.3. Astronomik Tani Fecr-i Sâdik Kabul Etmeyenler

Astronomi ilminin -18°'yi aydınlanmanın başladığı vakit olarak kabul etmesine karşılık, bunun fecr-i sâdik olmadığını, dolayısıyla fecrin -18°'de gerçekleşmediğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bunun farklı sebepleri vardır. Biz burada İslam aleminde astronomik tanı fecr-i sadık olarak kabul etmeyenleri başlıklar halinde sunup bilhassa ülkemizde farklı tanları ölçü kabul eden şahıs ve kurumlar hakkında izahat verilecektir.

- Suûdî Arabistan Gözlem Heyeti / Meşrû'u Dirâset-i Şafak
- Kuzey Amerika Gözlem Heyeti (ISNA)
- Müessesetü'l-Livâ (İran / Kum)
- Mısır Araştırması
- Amerika Gözlemleri
- İslâmi Örgütler Birliği (Fransa)
- Elbânî
- Abdülhak Sultan
- Abdülmelik Ali el-Küleyb
- Sa'd el- Haslân
- İbn Useymîn
- Muhammed Ahmed et-Türki²⁸⁵

²⁸⁴ Üzeyir Öztürk, *a.g.t.*, s.85-86

²⁸⁵ Üzeyir Öztürk, *a.g.t.*, s.87-104.

2.1.3.3.1. Abdülaziz Bayındır (Süleymaniye Takvimi)

Astronomik fecri imsâk vaktinin başlangıcı olarak kabul etmeyen ilim adamlarından biri de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Abdülaziz Bayındır'dır. Bayındır yapmış olduğu açıklamalarda fecrin tebeyyünü görüşünden hareketle her bir mükellefin bulunduğu ortamda fecir kendisine tebeyyün edinceye kadar yeme içmeye devam edebileceğini söylemekte ve güneşin doğu ufkuna yakınlığı -8.5° olunca fecr-i sadık olacağını; sabah namazı vakti girip, oruç yasakları başlayacağını ifade etmektedir.

Bayındır, yıldızların çekilmeye başladığı vakitten güneşin doğuşuna kadar olan vakti gecenin üçüncü bölümü olarak tanımlamakta bu süreci de seher ve imsâk vakti olarak ikiye ayırmaktadır.²⁸⁶

Bayındır, seher vaktini ufkun -18° 'deki hali olarak kabul etmektedir. Ancak bu durumda ufukta bir aydınlanma olduğu yapılan gözlemlerle açıkça görülmektedir.

Bunun yanında, Sayın Bayındır, Başkanlığımız tarafından 1989 yılında yapılan gözlem çalışmalarına bizzat kendisi de katılmıştır. O günkü gözlemlerde bazı günlerde farklı görüş beyan ettiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Ancak çıplak gözle yapılan bu gözlemlerde takvimde kaydedilen vakitten iki dakika sonra fecrin doğuşuna şahitlik ettiği halde bu gün 70 dakikadan fazla bir fark olduğunu iddia etmektedir. Bu durumun farklı sebepleri olabilir: birincisi; Bayındır'ın fecrin doğuşu konusundaki kanaati ilk dönemlerden itibaren cumhuru temsil eden görüşten farklıdır. Ancak, Başkanlığımız bünyesinde yapılan gözlem çalışmalarında yer aldığı zaman, fecri diğer grup üyeleri ile beraber tespit etmiş olması geçmişteki görüşünün cumhur istikametinde olduğunu gösterir. İkincisi, fecrin gözlem şekli konusundaki görüş farklılığıdır. Geçmişte gözlem için özel yerler seçilmesi görüşünde iken bugün farklı düşünüyor ve fecri her bir mükellefin bulunduğu yerden tespit etmesi gerektiğini düşünüyor olabilir. İmsâk vakti konusunda yapmış olduğu beyanlarında bu tür ifadelere rastlamak mümkündür.²⁸⁷ Ancak, yapmış olduğu gözlemlere ait verdiği bilgilerde dünyanın farklı yerlerinde gözlem yaptığından bahsetmektedir. Her bir mükellefin bulunduğu yerden fecrin doğuşunu tespit etmesi gerekeceği görüşünde

²⁸⁶ <http://www.suleymaniyetakvimi.com/include/namazvakitleri.htm> (25.03.2015)

²⁸⁷ <http://www.sulemaniyevakfi.org/diyanet/diyanetin-imsak-ve-yatsi-vakti-ile-ilgili-aciklamasina-cevap-1.html>(30.04.2015)

olan birinin, gözlem yapmak için özel yerler seçtiğini ifade etmesi de bir çelişki olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca bu görüş, her bir mükellef için vaktin farklı zamanlarda başlaması sonucunu doğuracaktır. Astronomik bir olgu olan fecrin ortaya çıkıp çıkmadığı meselesinin kişilere göre niçin değişeceğinin de izah edilmesi gerekir. Bu farklılığın bir diğer sebebi de, günümüzde astronomik şartların değişmiş olması olabilir. Bize göre asıl sebep budur. Otuz yıl önce ışık kirliliğinin nispeten daha az olduğu bir ortamda çıplak gözle iki dakika sonra farkedilen fecir günümüzde şartların değişmiş olmasından dolayı tespit edilememektedir. Gelecek yıllarda fecir konusunda hangi ölçünün alınacağını kestirmek de güçtür. Bu durum, her dönemde insanlar için ölçüt olacak bir ilkenin kabul edilmesi gerekliliğini göstermeye yeter.

2.1.3.3.2. Fazilet Takvimi

Fazilet takviminin imsâk vaktini belirlerken esas aldıkları dereceyi ve ilgili dayanaklarını burada sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Bir yerin namaz vakitlerinin doğru olarak hesaplanabilmesi için; küresel üçgen formüllerinin ve diğer astronomik formüllerin fikhî esaslara tam olarak tatbîki gerekmektedir. Bunun için hesaplamalarda sadece “geometrik değer” sonuçları değil, fikhî ölçülere uygun olan “görülen değer” sonuçları esas alınmıştır. Mesela, güneşin doğuş-batışı için 'geometrik doğuş-batış' değil, çıplak gözle gözlenebilen 'görülen doğuş-batış' asıldır. Sadece geometrik değerlerin hesaplanması ile elde edilen değerler -bunların sapmasına sebep olan pek çok unsurdan dolayı- gerçek değerleri karşılayamamaktadır. Bu sebeple namaz vakitlerinin hakiki değerlerini koruyabilmek için İslâm âlimleri bazı zarurî tedbirler almışlardır. Bu tedbirler; geometrik değerlerin yine astronomi otoriteleri tarafından yaygın kabul gören ilmî teoriler, kurallar ve metotlar çerçevesinde düzeltilmesidir. İşte bu hakiki değerleri elde etmek için yapılan düzeltmelere “Temkin” adı verilmektedir. Temkin, daha ihtiyatlı olmak için yapılmış bir düzeltme değil, fikhî olarak yapılması zarurî bir düzeltmedir. Bu düzeltmelerden sonra ortaya çıkan değerler fikhî ölçülere uygun hale gelir. Binaenaleyh temkinsiz vakitlerin kullanılması sakıncalıdır. Bu itibarla 1985'ten itibaren takvimimizde 1982 ve daha evvelki yıllarda Türkiye'de yayınlanan Diyânet takvimi de dâhil bütün takvimlerde gösterilen ve asırlardan beri kullanılagelmekte olan temkinli vakitler kullanılmıştır.

Yatsı vakti için güneşin 17 derece ufku altına indiği, imsâk vakti için de 19 derece ufka yaklaştığı anlar hesaba esas alınmış, ayrıca, beldenin arz üzerindeki yayılma durumu ile irtifâ farklılıkları da nazar-ı dikkate alınarak lüzumlu temkinler vakitlere ilâve edilmiş veya çıkarılmıştır. Tatbik edilmiş bulunan bu temkinlere göre; öğle, ikinci ve yatsı namazı vakitlerine 10'ar dakika, akşam namazı vaktine 7 dakika ilâve edilmiş; imsâktan 10 dakika, güneşin doğuşundan da 5 dakika çıkarılmıştır.²⁸⁸

Görüldüğü gibi ilgili takvimi düzenleyenlerin kendi açılarından bir takım şer'î ve bilimsel izahatları bulunmaktadır. Şimdi özel konumu ve coğrafi konumu aynı olmasına rağmen aynı tarihte farklı dereceler kullanıldığında yine aynı yer için nasıl farklı imsâk zamanları tespit edilmiş beraber görelim.

Diyanet Takvimi Örneği: 15.12.2017 tarihi için Diyanet Takviminin kaydettiği imsâk saati: 06:25'tir. Güneşin doğumu ise: 07:56'dır.²⁸⁹

Süleymaniye Takvimi Örneği: 15.12.2017 tarihi için Süleymaniye Takviminin kaydettiği imsâk saati: 07:15'tir. Güneşin doğuşu ise: 07:56'dır.²⁹⁰

Fazilet Takvimi Örneği: 15.12.2017 tarihi için Fazilet Takviminin kaydettiği imsâk saati: 06:10, sabah: 06:30²⁹¹, Güneş ise :07:54'te doğmuştur.²⁹²

Diyanet takvimi ile Süleymaniye takvimi arasındaki imsâk farkı 50 (elli) dakikadır yani yaklaşık olarak bir saate yakın bir zaman dilimi o sebepten olmalı ki sayın Bayındır ülkemizde 40 dakika önceden oruca başlanılıyor demektedir.²⁹³

Diyanet takvimi ile Fazilet takvimi arasındaki imsâk farkı ise diyanet takviminden 15 dakika öncesine tekabül etmektedir. (Temkin ve ihtiyat dahilinde) Paylaştığımız bu veriler ışığında şunları söyleyebiliriz: İmsâk vakti ki çalışmanın başından beri fecr-i sadıkla eş anlamlı kullandığımız ve birçok ibadetimizin sıhhatini etkileyen önemli bir zaman dilimidir. Yatsı namazının vaktini sona erdiren, sabah namazının başlangıcı olan ve oruçlu için yemeye, içmeye, cinsel ilişki ve tüm oruç yasaklarına başlama anı olan imsâk vakti için farklı söylemler farklı görüşler İslam'ın ilk yıllarından beri varolagelmiştir. Bu bir zenginliktir ve ruhsattır diye düşünmekteyiz. Lakin burada önemli bir husus vardır, bir ibadetin vakti hususunda

²⁸⁸ http://www.fazilettakvimi.com/tr/muhim_aciklamalar/6.html (Erişim Tarihi: 15.12. 2017)

²⁸⁹ <https://namazvakitleri.diyanet.gov.tr/tr-TR> (Erişim Tarihi: 15.12. 2017)

²⁹⁰ <http://www.suleymaniyevakfi.org/> (Erişim Tarihi: 15.12. 2017)

²⁹¹ Sabah namazının kılınacağı vakti tespit için kaydedilmiştir.

²⁹² http://www.fazilettakvimi.com/tr/muhim_aciklamalar/6.html (Erişim Tarihi: 15.12. 2017)

²⁹³ <http://www.suleymaniyevakfi.org>

bariz farklılıklar Müslümanların zihinlerinde bir takım tereddütler meydana getirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken hususun şu olduğunu düşünmekteyiz. Birçok ilmi birikimi birlikte kullanmayı gerektiren imsâk vaktinin tespiti hususunda şahısların ve kurumların vahdet ve cemaat şuurunu zedeleyici, tefrikalara yol açıcı tutum ve davranışlardan uzak kalınmasıdır. Burada faydalı olacağını telakki ettiğimiz A.Ü. Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sacit Özdemir'in astronomik tanın esas alınarak hesaplandığı imsâk vakti hakkındaki raporunu burada paylaşmak istiyoruz.

Gözlemlerin yurt içinde 6 ayrı merkezde, yurt dışında ise 2 ayrı merkezde yaptıklarını belirten Özdemir, şunları kaydetti:

"Bu gözlemlerimizde imsâk anının, güneşin ufku yaklaşık 18 derece altındayken gerçekleştiğini kanıtladık. Sayısal olarak bulduğumuz değer -17,8 derecedir. Bu takvimlerimizde verilen saatle tamamen uyum içindedir. Yatsı vaktinde yaptığımız gözlemlerde de takvimlerimizdeki, ufki aydınlığın kaybolduğu ana denk gelen yatsı vaktiyle tamamıyla uyum içinde çıkmıştır. Bu yönüyle kamuoyu imsâk ve yatsı vakitleriyle ilgili Diyanet İşleri Başkanlığımızın yayınladığı takvimlerden en ufak bir şüphe duymalarına gerek yoktur."

Yalancı fecr denilen olayı, şehir içerisinde ışık kirliliği olan bölgelerde görme şansının olmadığını vurgulayan Özdemir, uzman olmayan kişilerin bu gözlemleri yapmaları durumunda fecri sadık ile yerel aydınlanmadan kaynaklı ışık kirliliğini birbirinden ayırt edemeyeceklerini söyledi.

Özdemir, 2016'da uydu verilerine dayalı olarak elde edilen "Dünyanın Işık Kirliliği Haritası"na dikkati çekerek, konuşmasına şöyle devam etti:

"Avrupa kıtasında karanlık bölge kalmamış, ışık kirliliğinden o kadar muzdarip durumda. Bu tür yerlerde bırakın yalancı fecr gözlemini gerçek fecr anını algılamak bile zor bir gözlemdir. Aynı şekilde Anadolu topraklarında da hiçbir karanlık bölgenin kalmadığını görüyoruz. Biz burada ne kadar gözlem yaparsak yapalım yalancı fecr olayını görme şansımız bulunmuyor. Nitekim buradaki gözlemlerimizin hiçbirinde de yalancı fecr olayına şahit olmadık."

Yaptıkları çalışmalarda imsâk vaktini, elde ettikleri eğrilerden çıkardıklarını anlatan Özdemir, "Buradan çıkan sonuç gözlemsel zamanla takvimlerimizde verilen imsâk zamanı arasındaki fark sadece 25 saniye çıkmış. Gözlemsel sonucumuz,

kesinlikle takvimlerimizdeki imsâk anıyla yüzde 100 uyumludur. Bu kadar hassas ve duyarlı ölçümler yapabiliyoruz." dedi.

Özdemir, "İmsâk saatlerinin belirlenmesinde fecr anını son derece duyarlı hassas cihazlarla tespit ettik. Saniye mertebesinde duyarlı sonuçlar elde ettik. Bir tereddüde meydan yok. Bu konuda iddiada bulunanlar hiçbir bilimsel veriye dayanmadan konuşmaktadır." demektedir.

İmsâk anı gerçekleştiikten sonra aynen ayette belirtildiği gibi siyah ip olarak ufku, beyaz ip olarak gökyüzünün alınabileceğini belirten Özdemir, "Gökyüzü her geçen saniye giderek beyazlaşmak suretiyle yatay bir beyaz ipe dönüşmektedir. Ufuk ise karanlığını muhafaza etmek suretiyle aynen bir siyah ip konumundadır. Ayette tasvir edilen sahne aynen burada kaydettiğimiz sahnedir." ifadelerini kullandı.

"Kendilerince ortaya koydukları ve Din İşleri Yüksek Kurulunun ifade ettiği gibi fihhi zayıf görüşlere dayanarak, bir saat sonrasının imsâk olması gerektiğini iddia ediyorlar. Hâlbuki bu parlama giderek yükselen bir eğilim gösteriyor. Bu olay kesinlikle fecr anının, ufuktaki yatay parlaklığın anını göstermekte. Bazı çevrelerin iddia ettiği bir saat sonra biz bu resmi çekmiş olsaydık, fotoğraf makinesindeki bu resim patlamış, aşırı doyuma ulaşmış şekilde karşımıza çıkıyor. O anının fecr olamayacağı açık ve seçik kanıtlanabilir. Biz o saate kadar gözlemlerimizi dahi sürdüremiyoruz. Fecr anının o an olma ihtimali bilimsel olarak kesinlikle mümkün değil." demiştir.²⁹⁴

2.1.4. Astronomik Fecir Konusundaki Görüş Farklılıklarının Sebepleri

İmsâk vakti için astronomik tanın esas alınmasının hatalı olduğunun söylenmesi şu üç sebebe dayanmaktadır:

1. Astronomik fecrin fecr-i kâzib olduğu iddiası
2. İmsâk vakti konusunda icthat farklılığı
3. Fecrin aydınlığının çıplak gözle farkedilememesi.

2.1.4.1. Astronomik Fecrin Fecr-i Kâzib Olduğu İddiası

İmsâk vakti konusunda -18°den farklı bir görüşe sahip olanların bu ölçüyü fecr-i sâdığn doğuşu ve imsâk vakti olarak kabul etmeme gerekçelerinin başında, bu

²⁹⁴ <https://diyanet.gov.tr> (30.05.2017 tarihli kamuoyu ile paylaşılan rapor)

vakitte oluşan aydınlığın fecr-i kâzib aydınlığı olduğunu iddia etmeleri gelmektedir. Bu görüşte olan Sa'd el-Haslân; astronomik fecir fakihlerin fecr-i kâzib olarak isimlendirdiği şeydir. Bu da çoğunlukla -18°'de olur. Havanın açıklığına veya kapalılığına göre biraz öne veya geriye gidebilir, demektedir.²⁹⁵ Bu görüşte olanlar günümüzde kullanılan takvimlerin imsâk vakti için -15° ile -19.5° arasında farklı ölçüler kullanmalarının sebebinin de bundan kaynaklandığını söylemektedirler.²⁹⁶

Bu iddia, bu konuda araştırma yapan astronom ve din adamları tarafından reddedilmiş ve bunun delilsiz bir iddia olduğu söylenmiştir. Söz konusu iddiaya, yapılan gözlemlerde -18°'de oluşan aydınlığın Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı fecr-i kâzib tanımından farklı olduğu, bununla beraber bu tanıma uygun olarak fecr-i kâzib aydınlığının -18°'den önce tespit edildiği şeklinde cevap verilmiştir.²⁹⁷ -18°'de oluşan aydınlığın fecr-i sâdığa ait olduğu çağdaş astronomların yanı sıra geçmiş dönemde yaşayanların da tespitidir. Bu konuda Bîrûnî'nin sözü şöyledir: “Fecrin üç hali vardır. Birincisi ince, uzun ve dikeydir. Bu *es-suhbû'l-kâzib*'tir buna *zenebû serhân* denir. Bu fecre herhangi bir hüküm bağlanmaz. İkincisi; ufukta yataydır, yarım daire şeklinde yuvarlaktır. İbadetlerin şartları buna bağlıdır. Üçüncüsü; onun peşinden gelen ve güneşin doğuşundan önce olan kırmızılıktır. Din açısından birincisi ile aynı hükme tabidir. Fecir ve şafaka olan ihtiyaçtan dolayı bu ilmin ehli, gözlem yapmışlar ve güneşin ufukun altında 18°'ye geldiğinde fecrin doğduğunu kabul etmişlerdir.²⁹⁸

Avde de astronomik fecir olan -18°'in fecr-i kâzib olduğu iddiasının bu konuda bilgi azlığından kaynaklandığını, bunun astronomi ilminin tespiti olduğunu, Müslüman olmayan astronomların da fecr-i kâzibi çok iyi bildiklerini ve astronomi ilminde fecr-i kâzibe *ed-dav'ü'l-bercî / zodiacal light* dendiğini söylemektedir. Bu söylediklerine delil olarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Virjinya Üniversitesinin internet sitesinde, fecri sâdıq ve fecr-i kâzib hakkında yazılmış bir makaleden şu paragrafı aktarmaktadır: “Öncelikle fecr-i sâdığı gözetlemeden önce fecr-i kazibi gözetlemen gerekir. Fecr-i sâdığın doğuşu yaklaşık olarak güneşin doğuşundan 90 dakika önce başlar. Bu vakitten önce, eğer gökyüzü açık olur ve

²⁹⁵ Haslân, *Evkâtü's-salavât*, s.14-15; Zeki el-Mustafa vd., *Meşrû'u dirâseti's-şefak*, s. 32.

²⁹⁶ Sabîhî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdıq*, s. 93.

²⁹⁷ Sabîhî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdıq*, s. 94.

²⁹⁸ Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed (ö.440/1048), *el-Kânûnü'l-mes'ûdî*, Matbaatü Meclisi, c. II, s.949.

herhangi bir ışıktan uzak olursan doğu tarafına bak, orada göğe yaklaşık 35-40°'lik bir açıyla sağa doğru meyleden üçgen şeklinde bir ışığın gökyüzüne uzandığını göreceksin. Bunun ufuktaki genişliği 15°'den fazla, gökyüzündeki genişliği de 5°'dir. Sabah vakti erken görülürse buna fecr-i kazib adı verilir bu daha sonra fecr-i sadıkla birleşir. Bu ifadeler şâz veya nâdirattan olmayıp neredeyse bütün batılı kayaklarda bununla uyumlu ifadeler bulunmaktadır.²⁹⁹

Bu iddia sahipleri -18°'nin fecr-i kâzib aydınlanması olduğu iddiasını bu ölçüyü esas alan takvimlerin alan araştırması yapmadıkları şeklinde gerekçelendirmişlerdir. Ancak bu iddianın doğru olmadığı ortadadır. Yapılan gözlem sonuçlarından bir kısmı ilgili bölümde paylaşılmıştı. Bu gözlemler arasında yer alan ve Yemen'de astronomlar tarafından yapılan gözlemlerde fecr-i kâzibin - 29.5°'de doğmaya başladığı farkedilmiştir. Yine Avde, Ürdün ve Libya'da yapmış oldukları gözlemlerde her iki fecri de görebildiklerini ve fecr-i kâzibin -18°'den çok önce ortaya çıktığını tespit ettiklerini aktarmaktadır.³⁰⁰

Astronomik fecre yapılan itirazlardan bir diğeri de -18°'nin müslümanların değil batının tespiti olduğudur. Bu iddiayı yapanlardan biri Abdülmelik Ali el-Küleyb'dir. Geçmişten günümüze müslüman astronom ve din adamlarının yapmış olduğu gözlem ve değerlendirmeler bu iddianın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Müslüman astronomların imsâk vaktine esas olacak fecrin doğuşu konusundaki görüşleri liste halinde verilmişti. Orada görülmektedir ki yaklaşık bin yıl önce bu mesele tespit edilmiş ve -18° imsâk vakti olarak belirlenmiştir.

2.1.4.2. Fecir Konusunda Farklı Görüşe Sahip Olmak

İmsâk vakti etrafındaki tartışmaların sebeplerinden bir diğeri de klasik dönemdeki tartışmalara tekrar dönmektir. Yani ayet ve hadislerde imsâk vaktine esas olacak fecrin doğuş keyfiyetinin ne olduğu meselesi tekrar ele alınmış bu konudaki icthad farklılıkları da farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fecr-i sâdığın ilk doğuş anını vaktin girmesi için yeterli görmeyip, fecrin ışığının yeryüzünü aydınlatmasını veya renginin kırmızıya dönmesini şart koşanların görüş farklılıkları bu sebebe dayanmaktadır. Onlar, fecr-i sadığı kırmızılık ve evleri, yolları ve dağ başlarını

²⁹⁹ Avde, İşkâliyyât felekiyye ve fikhiyye, s.18-19.

³⁰⁰ Avde, İşkâliyyât felekiyye ve fikhiyye, s.29.

aydınlatması olarak anladıklarını söylemekte ve fecrin doğuşu ile ilgili şu hususları zikretmektedirler.

1. Fecr-i sâdik güneşten belli bir süre önce doğar. Bu vakit kış ve yaz mevsimi olmasına göre farklılık arzeder.
2. Fecr-i sadığa bazen, özellikle de gökyüzü açık olduğunda, kırmızılık karışır. Bu kırmızılık fecr-i kâzibe kıyasla göreceli bir kırmızılık olup, havanın durumuna göre artıp eksilebilir.
3. Fecr-i sâdığın ışığı çarşıları ve yolları doldurur.
4. Ay ışığının fecr-i sâdik üzerindeki etkisi sınırlıdır.³⁰¹

Albanî, Abdülmelik Ali el-Küleyb, Muhammed b. Ahmed et-Türkî, Abdülaziz Bayındır, Hüseyin Atay gibi ilim adamlarının imsâk vakti için farklı görüşler beyan etmeleri de bu sebebe dayanmaktadır. Bu gibi icthadlar her dönemde var olmuştur. Birinci bölümde ifade edildiği üzere cumhur fecrin ilk ışıklarını imsâk vaktinin başlangıcı kabul etmeyi ihtiyata daha uygun bulmuştur. Bundan farklı düşünen bir kimsenin vakitler konusunda kendi icthadına göre hareket etme imkanı vardır. Ancak, yalnızca bu icthadı doğru kabul edip diğerlerini batıl saymak İslam hukukundaki icthad anlayışına aykırıdır.

2.1.4.3. Çıplak Gözle Yapılan Gözlemlerde Aydınlanmanın Farkedilmemesi

Astronomik fecre itibar edilmesini yanlış bulanların öne sürdüğü diğer bir gerekçe de, astronomik fecrin doğuşu kabul edilen -18°'de fecrin aydınlığının günümüzde farkedilmemesidir. Bu görüşte olanlara göre şartlar ne kadar değişirse değişsin, hangi hal ve şartta olursa olsun, imsâk vaktinin başlangıcı için fecrin tebeyyün etmesi şarttır. Çünkü ayette, fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tebeyyün edinceye kadar yeme içmenin mübah olduğu bildirilmiştir. Onlar, ayette geçen *hatta yetebeyyene leküm* ifadesini, mücerred gözle görmek şeklinde yorumlamışlardır.³⁰²

Bu görüşü savunanlar geçmiş dönemden ya da günümüzde tanınmış bazı alimlerin sözlerinden delil getirmişlerdir. Bunların başında İbn Hacer el-Askalânî'den yapılan şu nakil bulunmaktadır: “Günümüzde Ramazanda ihtiyat

³⁰¹ Zeki el-Mustafa vd., *Meşrû'u dirâseti 'ş-şefak*, s. 13-14.

³⁰² Abdülaziz Bayındır, “*Namaz ve Oruç Vakitleri*”, s. 23-24

gerekçesiyle, ikinci ezanın fecirden yaklaşık olarak yirmi dakika önce okunması ve oruç tutacak kişiye yeme ve içmenin yasak hale geldiğine işaret olmak üzere lambaların söndürülmesi kötü / münker bir bidattır. Böyle davrananlar güneş battıktan sonra da bir derecelik temkin uygulamaktadırlar. Böylece onlar iftarı geciktirmişler, sahurda acele etmişler ve sünnete muhalefet etmişlerdir. Böylece onlarda hayır azalmış ve şer çoğalmıştır.³⁰³ Ancak İbn Hacer'in bu sözünde, bu görüşte olanlara delil olacak bir ifade yoktur. Çünkü O, vaktin girdiği veya çıktığı bilindiği halde temkin gerekçesiyle vakti öne veya geriye almaktan bahsetmektedir. Dolayısıyla, bu ifadenin bu konu ile bir ilgisi bulunmamaktadır.³⁰⁴

Her dönemde harici şartlar ne olursa olsun, fecrin aydınlığının her bir mükellef için açık bir şekilde ortaya çıkmasını şart koşmak, ya sunî ışıkların fecrin doğuşu üzerinde etkisinin olmadığını iddia etmek ya da imsâk vaktinin her dönemde değişebileceği görüşünde olmak anlamındadır. Birinci görüşün doğru olmadığı tecrübe ile sabittir. Araştırmalar göstermiştir ki ışık kaynağına yakın yerlerde yapılan gözlemlerle, gözlem şartlarının olduğu yerlerde yapılan gözlemler arasında büyük farklar vardır.³⁰⁵ Yeri gelmişken ifade etmek isteriz ki, insan gözünün algılayamacağı türden ışıklara duyarlı aletlerle yapılan gözlemlerin neticesinde fecir gözlemine/tan olayına harici ışık kaynaklarının etki ettiği bilimsel olarakta ispatlanmıştır.³⁰⁶ Harici ışıkların fecrin doğuşu üzerinde etkisi olsa bile, fecrin ışığı tebeyyün etmedikçe vaktin girmeyeceğini iddia etmek ise bu vaktin her dönem ve mekan için farklı olabileceğini kabul etmek anlamına gelir. Bu da Allah'ın kevnî bir hadiseye bağladığı vakti bu hadise değişmediği halde değiştirmek anlamına gelir ki, bilebildiğimiz kadarıyla bunun dinde bir örneği yoktur.

2.1.4.4. İmsâkın Başlangıcı İle İlgili Günümüz İlim Adamlarının Görüşleri

Çalışmamızın bu son bölümünde ülkemizde her yıl Ramazan ayında adeta gündem oluşturan, Müslümanların zihinlerinde şüphe ve istifhamlara neden olan

³⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. IV, s.199.

³⁰⁴ Sabîhî, *Tulû'u'l-fecri's-sâdık*, s.100-101.

³⁰⁵ Oğuzhan Okuyan, "a.g.t.", s.65-68

³⁰⁶ Oğuzhan Okuyan, "a.g.t.", s. 68

imsâk vakti hakkında görüş beyan eden bazı ilim adamlarının değerlendirmelerine yer verilecektir.

Prof. Dr. Yusuf el-Karadâvî : Abdullah İbn Ümmü Mektum ile Bilal ve Zeyd İbn Sâbit'in hadislerinden yola çıkarak Karadâvî şunları söylemektedir:

İmsâk vaktinin girip girmediğinde şüphe eden kişi kesin emin oluncaya kadar yiyip içebilir. Ümmetin otoritelerinden İbn Abbas da (r.a.) bu yönde görüş beyan etmiştir. Ahmed bin Hanbel'in de uygulamasının bu yönde olduğu nakledilmiştir. Huzeyfe (r.a.) da güneş doğmamakla birlikte ileri bir vakitte Hz. Peygamber (sav) birlikte sahur yaptıklarını ifade eder.

Bu ifadelerden anladığımıza göre imsâk vakti ile sabah namazı vakti günümüz insanın uyguladığı gibi dakika ve saniyelerle net bir şekilde tespit edilmesi gereken bir zaman dilimi değildir. Aksine bu konuda sahabe ve tabiinin uyguladığı üzere Müslümanlara genişlik tanınmıştır. Dolayısıyla pek çok Müslüman ülkede yapıldığı üzere ihtiyat için sabah vaktinden bir süre önce imsâk vaktinin belirlenmesi Hz. Peygamberin (sav) ve ashabin uygulamasına ters düşmektedir. Bu yüzden imsâk vakitlerinin net bir şekilde tespit edilip imsâkiyeler, takvimler ve gazeteler yoluyla yayınlanması da uygun değildir.³⁰⁷

Prof. Dr. Orhan Çeker: Orhan Çeker, "Diyanete itiraz edenler Fecr-i Sâdik ile Fecr-i Kazib'in arasının bir saat olduğu iddiasıyla imsâk vakti hakkındaki tartışmaları gündeme getirmektedirler, demektedir. Fakat iki fecrin arasının o kadar uzun olması mümkün değil. Yapılacak gözlemde iki fecrin arasının en fazla 30 dk. olduğu görülecektir.

Diyanet'in belirttiği imsâk vaktinden sonra üzerine 20 dk. daha koyduğumuz takdirde 60-70 dk. arası bir zaman aralığı ortaya çıkar ki bu orucun vaktinden eksiltmek anlamına gelir.

Dolayısıyla biz Diyanet'in imsâkiyesine güveniyoruz, başka imsâkiyelere itibar etmiyoruz. Diyanet'in imsâk vaktinde sahur sonlandırmakla birlikte sabah namazı vakti girer mi şeklindeki soruya da Çeker, şu şekilde yanıt vermiştir: Peygamberimiz zaten fecr-i sâdikta namaz kılmazdı. Bu konuda Hanefiler güneş doğumuna yakın sabah namazı kılmayı faziletli zaman dilimi olarak tavsiye ederken Şafiiler imsâk girdikten 30 dk. sonra namaz kılınmasını tavsiye etmişlerdir. İmsâk

³⁰⁷ Yusuf el-Karadâvî, "Fıkhu's-Siyam" s. 104-105

vaktinde namaz kılmak doğru değildir demek sabah namazı vaktinin girmediği anlamına gelmez. Diyanet'in imsâk vakti ile başlattığı sahurun sonlandırılması ihtiyaten en doğru olanıdır.” görüşünü dile getirdi.³⁰⁸

Prof. Dr. Hayri Kırbaçoğlu: Kırbaçoğlu, “Diyanet'in imsâk vaktinin sahurun sonlandırılması için ihtiyati bir zamandır.

Diğer taraftan “Ümmetim sahurı (vaktin sonuna doğru) geciktirdiği ve iftarı da acele ettiği sürece hayır üzere olacaktır.” Hadisi gibi sahurun geç yapılması ile ilgili gelen hadis ve Peygamberimizin uygulamaları göz önüne alındığında ortalığın aydınlanmasını bekleyen birinin orucu da makbuldür. Bu konuda imsâk ile ortalığın aydınlanması arasında geçen zamanda herkesin kişisel içtihadını kullanmasında bir sakınca yoktur. Nihayetinde sahabe tüm samimiyetine rağmen bu konularda bizim günümüz insanı kadar ince eleyip sık dokumaz, esnek hareket eder ve birbirlerine bu kararlarında gayet anlayışlı idiler.

Zaten Müslümanları serbest bıraktığınızda azimeti ruhsata tercih ettikleri için Müslümanların basiretinden korkmamak gerekir. İmsâk vaktinde sahurı sonlandıran da ortalığın aydınlanması bekleyen de nihayetinde oruç tutmuştur” değerlendirmesinde bulundu.³⁰⁹

Prof. Dr. Hamdi Döndüren: Her sene gündeme gelen ve Müslümanlar arasında kafa karışıklığına neden olan imsâk ve iftar vaktiyle ilgili bazı kesimlerin yaptığı açıklamalar faydadan ziyade zarara ve şüphelere yer veriyor. Oruca başlama vakti ve namaz vakitleri, fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde yer alıyor. Bu vaktileri esas alarak ibadetleri yerine getirmek farzdır. Ayrıca günümüzde birçok ülkede yaygın olan takvim ve imsâkiyelere itimad edilmesi şu iki şartın bulunmasıyla caizdir;

- 1- Tayin edilen vakitler tecrübe sahibi ve işin ehli astronomlar tarafından belirlenip, fıkıh âlimlerinin onayından geçmelidir.
- 2- Her bölge kendi mıntikasına ait imsâkiye ve takvimleri esas almalıdır. Zira dünya elips şeklinde olduğu için namaz vakitleri, uzak illerde farklılık arz etmektedir.

³⁰⁸ Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleş İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

³⁰⁹ A.Ü.İ.F. Öğretim Üyesi

Astronomların, bir takım teknolojik imkânlarla belirledikleri namaz vakitleri çağdaş birçok İslam âlimi tarafından geçerli kabul edilmiştir. Zira belirlenen bu vakitler âlimler tarafından bilfiil denenmiş ve neticesinde bu takvimlerin doğru olduğu kanısına ulaşılmıştır. Dünya âlimler birliği başkanı Yusuf el-Karadâvî, uzun süren heyet toplantıları neticesinde bu takvimlerin namaz ve oruç vakitleri için geçerli olduğu kararına varmıştır.

İmsâk vakti fecri sadık denilen ve çok kısa bir süre beliren aydınlığın ardından başlar. Öyle ki Kur'an'ı Kerim'de izah edildiği üzere çok kısa süren bu vakitte beyaz iplik ile siyah iplik birbirinden ayırt edilebiliyor. Gittikçe metropolleşen, çok katlı binaların ve yoğun ışıklandırma sisteminin bulunduğu günümüz dünyasında fecri sadıkta beliren bu ışığı birtakım teknolojik aletleri kullanmadan görmek neredeyse imkansızdır. Bu bakımdan takvim ve imsâkiyeleri esas alarak namaz, sahur ve iftar vakitlerini belirlemek biz Müslümanlar için büyük bir rahmettir.

Bununla birlikte her konuda olduğu gibi bu konuda da ihtiyatı elden bırakmamak gerekir. Mezhep imamlarına göre tayin edilen vakit girdikten sonra namaz için ihtiyaten on ile on beş dakika arasında beklemek sünnettir.

Özellikle Türkiye'de bazı kesimlerin her sene imsâk ve iftar vaktiyle ilgili kafa karıştırıcı açıklamalar yapmalarını doğru bulmuyor, faydası olmayan bu iddialardan bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini düşünüyoruz.³¹⁰

Prof. Dr. Hayrettin Karaman: İmsâk vaktinin tespiti ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara Karaman, başlıklar halinde şu yanıtları vermiştir:

Oruç tutanların kafalarını karıştıran imsâk tartışmaları hakkında konuşan Prof. Hayrettin Karaman, Diyanet'in imsâk ve namaz vakti için yaptığı belirlemenin gönül rahatlığı ile uygulanabileceğini söyledi.

Ramazan ayının gelmesiyle oruç tutanların kafalarını karıştıracak hararetli imsâk tartışmaları başladı. Birlik beraberlik mesajlarının verildiği bu mukaddes ayda imsâk ve iftar saatleri konusunda ortaya atılan iddialar İslam alemini rahatsız ediyor. Diyanet'in takvimine karşı bazı cemaatlerin kendi takvimlerini oluşturup oruca başlama saatlerini farklı uyguladıkları biliniyor. Biz de "Diyanet'in takvimi insanların

³¹⁰ Hamdi Döndüren, Uludağ Ü. Öğretim Üyesi

kafalarını neden karıştırıyor?" sorusunu İlahiyatçı Prof. Dr. Hayrettin Karaman'a sorduk.

Prof. Dr. Karaman, "Diyanet, ayetlere ve hadislerle dayanarak imsâkın ve sabah namazının ilk vaktinin 'kırmızı şafak değil, beyaz şafakın ilk ışıkları, başlangıcı, enine yayılanı' olduğunu kabul ediyor. Bunu tespit için de hem hesap yaptırıyor hem de gözlem yaptırıyor. Bunu kabul etmeyen taraf ise şafakın kırmızı olduğunu, bunun da daha geç belirlediğini iddia ediyor. İddiasına nakil ve akıl (bilim) yönünden deliller ileri sürüyor. İlim ahlakı şöyle demeyi gerektiriyor: 'Benim görüşüm budur ve bana göre bu doğrudur, başka görüşlere de saygım vardır ama katılmıyorum.' İşte bu söylendiği zaman kafalar karışmaz, insanlar bölünmez, ümmet tefrikaya düşmez. Bana göre Diyanet'in hem imsâk hem de sabah namazının ilk vakti için yaptığı belirleme gönül rahatlığı ile uygulanabilir" dedi.

Sabah namazı niçin başka zamanlarda ortalık aydınlanınca kılınıyor da Ramazan'da imsâk vakti girince kılınıyor? sorusuna ise Karaman şöyle cevap verdi: "Namazların vakti bir zaman çizgisi değil, zaman aralığıdır. Bu zaman aralığının başında, sonunda veya ortasında bu namazlar kılınabilir. Ramazan'da insanlar, imsâk başlayıp namazın vakti girer girmez sabah namazını kılıp yatmak istiyorlarsa bu mümkün olsun diye namaz ilk vaktinde kılınıyor. Sair zamanlarda ise ortalık biraz aydınlanınca kılınması tercih ediliyor. Bu iki uygulama da caizdir, namaz, vakti içinde kılınmış olmaktadır."

İslam alimi Prof. Dr. Karaman, imsâkın ve dolayısıyla onunla başlayan sabah namazının ilk vaktinin ne ile belli olacağı, doğu ufkunda beliren hangi aydınlığın ve rengin "imsâk ve sabah namazı vaktinin alameti" olduğu konusunun sahabe devrinden beri tartışılmış bir konu olduğunu söyleyerek şöyle devam etti: "Şimdiye kadar büyük çoğunlukla alimlerin kabul ettikleri ve uygulanan usule eskiden de muhalefet edenler, farklı görüş ileri sürenler olmuştur. Şafak'ın doğu ufkunda enlemesine yayılan beyaz renkli aydınlık değil de kırmızı renkli şafak olduğu iddiası da, ortalık iyice aydınlanmadıkça oruç başlamaz diyenler de eskiden beri vardır. 'Hesap mı, gözlem mi, her ikisi mi' tartışması da yeni değildir. Bu sebeple tartışmaya taraf olanların 'yeni bir buluş yapmış ve tek hakikati yakalamış olma edasından' vazgeçmeleri, daha mütevazı olmaları gerekiyor. Bir de karşı tarafı 'bilerek yanlışta ısrar etme' ithamından vazgeçmeleri icab ediyor."

Kurumun, ilmi esas alarak ciddi araştırmalar yaptığını söyleyen Karaman, "Diyanet bunu yaparken uzmanları topluyor, üniversite ile işbirliği yapıyor, samimi ve ilmî bir sonuca ulaşıyor, bunun doğru olduğuna inanıyor ve ilan ediyor" dedi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öteden beri Müslümanların ulemasıyla ve halkıyla kahir ekseriyetinin kabul ettikleri usulü ve vakti bugün de kabul ettiğini ve uyguladığını ifade eden Hayrettin Karaman, "Diyanet İşleri Başkanlığı'na dönüp 'Siz bilerek yanlışta ısrar ediyorsunuz' demek iftira olur, su-i zan olur, Diyaneti töhmet altında bırakmak olur ki, bunu tasvip etmemiz mümkün değildir" diye konuştu. Karaman, hepimizin tartıştığı bu önemli konuyu řu iki maddenin altını çizerek özetledi: "Diyanet İşleri Başkanlığı farklı görüşlerden habersiz değil. Ve aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı söz konusu farklı görüşlerin doğru olduğunu bildiği halde yanlışta ısrar ediyor değil."³¹¹

Böylelikle imsâk vakti tartışmaları ile ilgili olarak konunun uzmanlarının da görüşlerine yer verdikten sonra bu çalışmanın tüm mükellefler için faydalar getirmesini Rabbimizden temenni ediyoruz.

³¹¹ <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/ramazan/1434-01.htm> (24.07.2013 Tarihli Yeni Şafak Gazetesi Haberi)

SONUÇ

İslam, ALLAH'ın beşeriyete gönderdiği son dindir. Emirleri evrenseldir ve kıyamete kadar geçerlidir. Sorumluluk yüklerken tüm zamanlarda uygulanabilecek bir kıvamda ve herkesin kaldıracabileceği oranda kul sorumlu tutulmuştur. Allah hiç kimseyi gücünün üstünde ve kaldıramayacağı bir yükte sorumlu tutmamıştır. Emirlerinin yerine getirilmesinde ve uygulamalarda bir takım zorluklar söz konusu olduğunda da ruhsat ve kolaylık kapısını kapatmamıştır.

İslam'ın temel ibadetlerinden biri olan Ramazan orucunda iki vaktin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bunların birincisi ramazan ayının ilk gününün tespiti, ikincisi ise oruca başlama anı olan imsâk vaktinin belirlenmesidir. Bu çalışmada imsâk vaktinin tayin ve tespiti meselesi üzerinde durulmuştur.

Kur'an'ı Kerim'de 5 farklı ayette zikrolunan imsâk/fecr kelimesi, genel olarak bu ayetlerin tamamında aynı anlamda olmak üzere "fecr-i sadık" manasında kullanılmıştır.

Dini anlam ve mahiyetini ortaya koymak için lugat, tefsir, fıkıh ve özellikle hadis külliyyatına başvurduğumuz imsâk kavramı, fecr-i sadıkla eş anlamlı olarak güneşin doğuşundan önce, doğu ufkunda genişliğine olarak doğan ve zamanın ilerlemesiyle yayılan aydınlıktır. Bakara suresinin 187. ayetinde, fecr-i sadık yani imsâk vakti fecr-i sadığın beyaz ipliğe, gece karanlığının da siyah ipliğe benzetildiği mecazi bir ifade ile anlatılmıştır. Ayeti kerimedeki siyah ve beyaz ip tabirini ayetteki mücmel ibareyi gerçek anlama hamlederek imsâk vaktini farklı yaklaşımlarla tespit etme yoluna giden sahabeler olmuştur. Bunların başında Adi b. Hâtim ve Sehl b. Sâ'd gelmektedir. İlk dönemlerde henüz ayetteki kapalılığın Peygamberimizin beyanı ile giderilmediği dönemde Adi b. Hâtim gibi yastığının altına siyah ve beyaz ip koyan ve Sehl b. Sâ'd gibi ayaklarına siyah ve beyaz ip bağlayıp bunlar fark edilinceye kadar imsâk (sahur) eden sahabeler vardı. Bir gün Adi b. Hâtim yaptığığın doğru bir tespit yöntemi olup olmadığını Peygamberimize sordu: Peygamberimiz (sav) de ona yaptığığın yanlış bir uygulama olduğunu ayette yer alan siyah ve beyaz ip lafızlarının gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığı olduğunu söyledi. Sünnetin beyanıyla vuzuha kavuşan bu durum, imsâk vakti konusundaki Bilalin ve Abdullah İbn Ümmi Mektum'un Ezanları ile Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Mes'ud, fecr-i tarif sadedindeki rivayetler ile sahurun geciktirilmesini teşvik eden rivayetlerden

kaynaklanan farklı yaklaşımlara neden olmuştur. Bidayetinden günümüze kadar oruç ibadetinin ilk vaktinin, yatsı namazının ahir vaktinin ve sabah namazının ilk vaktinin fecr-i sadıkla başladığı hususunda icma bulunmaktadır. Bu görüş Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhebine mensup alimler tarafından da kabul edilmiştir. İhtilaf imsâk vaktinin keyfiyeti hususundadır. Doğu – batı yönünde enlemesine yayılarak genişleyen aydınlığın ilk anına mı, tebeyyün etmesine mi, kıvıllığa mı yoksa şaz bir görüş olarak güneşin doğumuna mı itibar edileceği hususu tartışıla gelmiştir.

Çalışmamız esnasında edindiğimiz bilgilere göre, imsâk vaktinin tayini hususundaki farklı yaklaşımların, bu konudaki nasların bir bütün halinde değerlendirilmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. İmsâk vakti ile ilgili rivayetler çalışmamızda olduğu gibi bir bütün halinde değerlendirildiğinde , vakti kırmızılık ve tebeyyün şeklinde ifade eden yaklaşımların tevil edilebildikleri halde, bu özelliklerin ortaya çıkması için vaktin oluştuğunu söylemek beyazlığı ifade eden rivayetleri reddetmek manasına gelmektedir. Bundan dolayı fecrin kırmızılığını şart koşan bazı araştırmacılar, Adi b. Hâtim ve Sehl İbn Sad’dan gelen hadisleri sahih kabul etmemektedir. Hadis kaynaklarımızda sahih olmadığına dair bir bilgi bulunmamakla beraber bunun yanında Buhâri’nin ve Müslim’in ittifak ettiği (muttefekun aleyh) hadislerden olması ayrıca önemlidir. Cumhur’a göre imsâk vaktinin ilk anı beyazlığa itibar edilmesi yönündedir ki bizim de yakın durduğumuz görüş budur.

Şer’i ihtilafların kaynağını bu şekilde tespit ettikten sonra günümüzde İsra Suresi 78. Ayetteki “kur’anel fecr” ibaresini fecrin toplanması/yoğunlaşması olarak anlayan araştırmacılar var ki özellikle baktığımız tefsir kaynaklarında böyle bir manaya rastlayamadık. Yine aynı ayette meşhuden lafzının çıplak gözle imsâk vaktinin tespit edilmesine dayanak oluşturan yaklaşımda ise meşhuden kelimesinin hem ıstılah hem de tefsir kaynaklarında bir şeyi bilmek, vakıf olmak, hazır bulunmak anlamlarında kullanıldığını tespit etmekteyiz. Kelimenin bizatihi çıplak gözle görmek anlamını ifade eden bir izaha rastlamadık.

Tüm insanlığın malumudur ki, gelişen ve yenilenen teknoloji dünyasında hem uzun süreli (mevsimsel) rasat gözlemleri hem de kısa süreli (günlük) gözlemler adeta nokta atışı mesabesinde yapılabilmektedir. İslam’ın belli vakitlere bağlı olarak farz kıldığı ibadetlerin vakitlerini de doğru bir şekilde tespit edebilmek için ilk İslam

düşünürleri astronomi ilmine önem vererek fütühatlarını gerçekleştirdikleri topraklardaki eserleri arasında rasathaneleri de ihmal etmemişlerdir. Güneşin ufka yaklaşma yani imsâk vaktini tespit etme açısından İslam dünyasında alimler farklı dereceler tespit etmişler ve kullanmaktadırlar. Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı ile İslam aleminde birçok ilim adamı 18 dereceyi kabul etmişlerdir. Çalışmamızda paylaştığımız en son teknolojik aletlerle yapılan gözlem sonuçlarının da 18 dereceye çok yakın çıktığı bilimsel olarak ispat edilmiştir. Türkiye’de farklı dereceleri baz alarak hazırlanan Süleymaniye takvimi ve Fazilet takvimi incelendiğinde haritada ve özel konumda bir farklılığın olmamasına rağmen farklı dereceler kabul edildiğinde imsâk vaktinde bariz farklılıklar gözlemlenmektedir. Bunun en temel nedeni bilimin imsâk gözlemini net bir şekilde tespit edebilmek için sunduğu şartlara riayet etmemekten kaynaklandığını belirtmek isteriz. Örneğin kızıl şafağa itibar edilmesi gerektiğini beyan eden yaklaşımla, dinin kolaylık ve evrensellik prensibini öne sürerek imsâkı olması gereken zamandan daha ileri bir boyuta taşıma girişimlerinin şer’i ve bilimsel izahattan yoksun olduğunu belirterek, çalışanlara ve uyuyanlara erkenden imsâk yaptırılıyor söylemlerinin keyfiyet içerikli izahlar olduğunu düşünüyoruz. Şu bir gerçektir ki çöl, deniz gibi önü açık bir coğrafyada imsâk gözlemi yapmakla, rengarenk ışık huzmelerinin olduğu bir mekandan imsâk gözlemi yapmak ve inanları bu yöntemle sevk etmek İslam’ın vahdet şuuru ile bağdaşmamaktadır.

İmsâk Vakti gibi mühim bir konu hakkında son sözü söylemek gibi bir iddiamız bulunmamaktadır. Lakin bu hususta kimsenin de benim görüşüm budur, doğru olan da budur gerisi yanlıştır demesi hakkaniyete uygun bir söylem ve duruş değildir.

Netice itibari ile, bulunduğu ortamda şer’i kaynaklardan ve bilimsel verilerden yola çıkarak, astronomik ve atmosferik belirtileri bilen bir Müslüman, imsâk rasatında, ay ışığının bulunmaması, ufukta pus oluşturacak kadar bir nemin olmaması, rasatı etkileyecek oranda bir hava kirliliğinin bulunmaması ve şehir ışıklarının rasat yapanları yanıltacak yoğunlukta olmaması kaydıyla bireysel olarak güneşin hareketlerini gözlemleyerek imsâk vaktini tespit edebilir. Bu mümkün ve meşrudur. Ancak bu atmosferik olayın, yukarıda bir kısmı sıralanan sebeplere bağlı olarak çıplak gözle tam olarak tespit edilemeyeceği kuvvetli şüphesine binaen, güneş

ışıklarının ufka ulaştığı ve gözle görülmesinin mümkün olduğu ilk anın bilimsel ifadesi olan astronomik tanın esas alınması daha uygun olur.

Çalışmamızın inananlara faydalar getirmesini, ilim yolcularına farklı ufuklar açmasını, Muhammed ümmetine her içinde, sözünde ve amelinde vahdet şuurundan ayrılmadan hareket ettirmesini Yüce Rabbimden niyaz ederim.

KAYNAKLAR

- AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî (ö.241), *el-Müsned*, thk. Şu'aby el-Arnâvut vd. Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- AKYÜZ Vecdi, "Fıkıh Açısından İmsâk Vaktinin Başlangıcı", Din İşleri Yüksek Kurulu Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı (Afyonkarahisar 30 Kasım 02 Aralık 2012), DİB Yayınları, 83-130.
- ALİYEV Sultanbek, "*İbadet Vakitleri Hakkında Hadisler ve Tahlili*", Erciyes Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005
- ELBÂNÎ Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsiruddîn (ö.1420), *Silsiletü'l-Ahâdîsi's-Sahîhati ve Şey'un min Fikihâ ve Fevâidihâ*, Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşri ve't-tevzî': Riyâd, 1415/1995.
- ATAY Hüseyin, "Sahûr Vakti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, cilt: VII, sayı: 3-4.
- ATAY Hüseyin, "Sahur Vaktinin Tayin ve Tespiti", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 1982, sayı: 5.
- AYNÎ Bedruddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855), '*Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, Beyrût, ty.
- BAYINDIR Abdülaziz, *Ekvatoradan kutuplara namaz*, 2012 S. 1-44
- BEYDÂVÎ Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö.685) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-'Arabiyyi: Beyrût, 1418.
- BEYHAKÎ Ahmed b. El-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horâsânî Ebû Bekir (ö.458), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- BÎRÛNÎ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed (ö.440/1048), *el-Kânûnü'l-Mes'ûdî*, Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye: Haydarabad, 1373/1954.
- BUHÂRÎ Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât: y.y, 1422.
- CESSÂS Hüccetü'l-İslâm Ebubekir Ahmed bin Ali er-Râzî (ö.370), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî: Beyrut 1405/1985.

- CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Farâbî (ö.393), *es-Sihâh Tacü'l-lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn: Beyrût, 1407, 1987,
- ÇİÇEK Yakup, "Kur'an'da Fecir Kavramı", M.Ü.İ.F. Dergisi, S: 7-8-9-10, 1995, s.178-194
- DÂRAKUTNÎ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer el-Bağdâdî (ö.385), *Sünen-i Dârakutnî*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1424/2004.
- DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (ö.255/868) *Sünenü'd-Dârimî*, Dâru'l-Muğnî: Suûdî Arabistan, 1412/2000.
- EBÛ Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö.275), *el-Merâsîl*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1408.
- EBÛ Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (ö.745), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Dâru'l-fikr: Beyrût, 1420.
- EBÛ Dâvud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdi es-Sicistani, (ö.275), *Sünenü Ebû Dâvud*, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye: y.y., 1430/2009.
- EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî (ö.370), *Tehzîbü'l-Lüğa*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî: Beyrût, 2001.
- FÎRUZABÂDÎ Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup (ö.817), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle: Beyrût, 1426/2005.
- GÖRMEZ Mehmet vd, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2013
- HÂKİM Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî (ö.405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1411/1990.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (388), *Me'âlimü's-Sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye: Halep, 1351/1932.
- HÂZİMÎ Ebû Bekir Muhammed b. Mûsa (ö.584), *el-İ'tibâr fi'n-Nâsihi ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye: Haydarabâd, 1359.
- HEYET *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1978.
- HURAŞÎ Muhammed b. Abdillâh (ö.1101), *Şerhu Muhtasari Halîl*, Dâru'l-fikr: Beyrût, ty.
- İBN 'ÂBİDÎN Muhammed Emîn b. Ömer (ö.1252), *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1412/1992.

- İBN 'ATİYYE Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib, (ö.542), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye: Beyrût, 1422.
- İBN ÂŞÛR Muhammed et-Tâhir b. Muhammed (ö.1393), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-DÂRU'T-Tûnisiyye li'n-Neşr: Tûnus, 1984.
- İBN EBÎ Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed (ö.235), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd: Riyâd, 1409.
- İBN FÂRÎS Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö.395), *Mu'cemü Mekâyîsü'l-lüĝa*, Dâru'l-Fikr: 1399/1979.
- İBN HACER Ahmed b. Ali b. Hacer Ebü'l-Fadl el-'Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût: 1379.
- İBN HAZM Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, (ö.456), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dâru'l-Fikr: Beyrût, ty.
- İBN HİBBÂN Muhammed b. Ahmed, (ö.354), *Sahîh*, Müessesetü'r-Risâle: Beyrût, 1408/1988
- İBN HUZEYME Ebû Bekir Muhammed en-Nîsâbûrî (ö.311), *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî: 1424/2003.
- İBN KESÎR Ebu'l-Fidâi İsmâil b. Ömer (ö.774), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419.
- İBN KUDÂME Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, el-Makdisî (ö.620), *el-Muĝnî*, Mektebetü'l-Kâhira: y.y., 1388/1968.
- İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö.273), *Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, y.y., 1430/2009.
- İBN MANZÛR Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ebü'l-Fadl (ö.711), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir: Beyrût, 1414, Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî (ö.770), *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- İBN MÂZE Ebu'l-Me'âlî Burhânüddîn Mahmûd f. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer (ö.616), *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1424/2004
- İBN MÛNZİR Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö.319), *el-İşrâf 'alâ Mezâhibi'l-'Ulemâ*, Mektebetü Mekke es-Sâkâfiyye: Ra'sü'l-Hayme, 1425/2004.

- İBN RÜŞD Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ö.595), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktesid*, Dâru'l-Hadîs: Kâhire, 1425/2004.
- İBNÜ'L-'ARABÎ el-Kâdî Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir (ö.543), *Ahkâmü'l-Kurân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrût, 1424/2003.
- İBNÜ'L-ESÎR Mecdüddîn Ebü's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö.606), *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye: Beyrût, 1399/1979.
- KADÎ İyaz Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi (ö.544), *İkmalü'l-Mu'lim bi-fevaidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefa, Mısır, 1419/1998.
- KARÂFÎ Şehâbeddîn Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs (ö.684), *el-Yevâkât fi Ahkâmi'l-Mevâkât*, Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, Ammân, 2014.
- KÂSÂNÎ 'Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, (ö.587), *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: 1406/1986.
- KOÇYİĞİT Hilal, *"İbadetlerde Vakıt"*, Atatürk Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011
- KORKUT Ramazan, *"Fıkıh Usulü Açısından İbadetlerde Vakıt"*, Atatürk Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2017
- KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîru Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Uteyfiş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye: Kâhire, 1384/1964.
- MÂLÎK (ö.179-795) b. Enes b. Mâlîk (ö.179-795) b. Âmir, (ö.179), *Muvatta*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi: Beyrût, 1406/1985.
- MEHMET Şener, "İmsâk" md., XXII, 238, *DİA*.
- MEMİŞ Osman, *"Namaz Vakitleri ve Namazların Birleştirilmesi"*, Uludağ Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2005
- MERÂKEŞÎ Hâc Muhammed b. Abdilvehhâb b. Abdürrâzik el-Endelüsî, *İdâhu'l-Kavli'l-Hakki fi Mikdâri'n-hitâti's-Şemsi Vakte Tulû'i'l-Fecri ve Ğurûbi's-Şafak*, Mektebetü'l-Mescidi'l-Kebîr: Kuveyt, ty.
- MERĞİNÂNÎ Ali b. Ebû Bekir b. Abdilcelîl Ebu'l-Hasen Bürhânüddîn (ö.593), *el-Hidâye Fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî: Beyrût, ty,

- MOLLA Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, (ö.885), *Dürrü'l-Hukkâm Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., ty.
- MUHAMMED Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî (ö.1968), *el-Mu'cemü'l-Müfrehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.
- MUHAMMED Reşid Rızâ, (ö.1354), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm / Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb: y.y., 1990.
- MÜSLİM b. Haccâc Ebu'l-Hasen en-Nisâbûrî, (ö.261), *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Türâsi'Arabiyyi: Beyrût, ty.
- NESÂÎ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, (ö.303), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle: Beyrût, 1421/2001.
- NEVEVÎ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö.676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. El-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî: Beyrût, 1392.
- NEVEVÎ Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn bin Şeref (ö.676), *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li-ş-Şîrâzî / el-Mecmû'* [Sübkî ve Mutî'î Tekmilesi ile beraber] Dâru'l-Fikr: y.y., ty.
- NUR İşlek Hümeýra, “*Kur'an'da Astronomi İle İlgili Ayetler*”, Erciyes Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009
- OKUYAN Oğuzhan, “*Sabah ve Akşam Tan Vakitlerinde Ufuk Aydınlığının Gözlemsel Yolla İncelenmesi*”, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016
- ÖZDEMİR Sacit, “*İmsak ve Tan Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Tespiti*”, Diyanet İlmi Dergi, 52, 2, 2016, s. 31-43
- ÖZTÜRK Üzeyir, “*İmsak Vaktinin Tespiti İle İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri*”, D.İ.B. Uzmanlık Tezi, Ankara 2015
- RÂĞİP Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî (ö.502), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Tahk: Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiye: Dimeşk, 1412.
- RÂZÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn, (ö.606), *Mefâtihu'l-Ğayb / et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi: Beyrût, 1420.
- SERAHSÎ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme, (ö.483), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife: Beyrût, 1414/1993.

- SÜYÛTÎ Abdürrahmân b. Ebû Bekir Celâleddîn, (ö.911), *ed-Dürü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr: Beyrût, ty.
- ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbni Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib: Dimeşk, 1414.
- TABERÂNÎ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, (ö.360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiye: Kâhire, 1415/1994.
- TABERÎ Muhammed b. Cerîr (ö.310), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle:, 1420/2000.
- TAHÂVÎ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, (ö.321), *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, 'Alemü'l-Kitâb: y.y., 1414/1994.
- TAHÂVÎ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, (ö.321), thk. Şuayb el-Arnâvut, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, Müessesetü'r-Risâle: 1415/1994.
- TAYÂLISÎ Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud (ö.204), *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru'l-Hicr: Mısır, 1419/1999.
- TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, (ö.279), *Sünen*, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî: Mısır, 1395/1975.
- TUHTÎ Ataullah, "Kur'an'da Namaz Vakitleri ve Astronomik Açıdan Değerlendirilmesi", M.Ü.İ.F. Sosyal Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004
- YAMAN Ahmet, "İmsak Vaktinin Başlangıcı" Diyanet Aylık Dergi, 306, 2016, s. 32-34
- YILDIRIM Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009
- ZEBİDÎ Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l Latif, *Sahihu Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Miras Kamil, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1978
- ZEMAŞSERÎ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer (ö.538): *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmudî't-Tenzîl ve 'Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl /Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi: Beyrût, 1407.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Muhammed Emin ŞAHİN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 13.10.1988- Altındağ/ANKARA
e-posta: mesyigido@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2012
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
29.10.2010	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip
03.04.2014	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vaiz

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()